

NBP – JOURNAL OF CRIMINALISTICS AND LAW

NBP – ŽURNAL ZA KRIMINALISTIKU I PRAVO

UDC 343.98

ISSN 0354-8872

ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES, BELGRADE – THE REPUBLIC OF SERBIA
KRIMINALISTIČKO-POLICIJSKA AKADEMIJA, BEOGRAD – REPUBLIKA SRBIJA

NBP

JOURNAL OF CRIMINALISTICS AND LAW

ŽURNAL ZA KRIMINALISTIKU I PRAVO

KRIMINALISTIČKO-POLICIJSKA AKADEMIJA
Beograd, 2017

PUBLISHER

Academy of Criminalistic and Police Studies, Cara Dušana 196, 11080 Belgrade

EDITORIAL BOARD

Milan Škulić, Ph.D., University of Belgrade, Faculty of Law, **President**
skulic@ius.bg.ac.rs

Dragana Kolarić, Ph.D., Constitutional Court of the Republic of Serbia
dragana.kolaric@ustavnis.sud.rs

Fan Jingyu, Ph.D., National Police University of China, Shenyang, People's Republic of China
Gorazd Meško, Ph.D., University of Maribor, Faculty of Criminal Justice
and Security, Republic of Slovenia
gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si

Jozef Metenčko, Ph.D., Police Academy, Bratislava, Slovak Republic
jmetenko@hotmail.com

Slobodan Jovičić, Ph.D., University of Belgrade, Faculty of Electrical Engineering
jovicic@etf.rs

Sima Avramović, Ph.D., University of Belgrade, Faculty of Law
sima@ius.bg.ac.rs

Milan Žarković, Ph.D., Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
milan.zarkovic@kpa.edu.rs

Dorđe Đorđević, Ph.D., Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
djordje.djordjevic@kpa.edu.rs

Saša Mijalković, Ph.D., Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
sasa.mijalkovic@kpa.edu.rs

Brankica Popović, Ph.D., Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
brankica.popovic@kpa.edu.rs

Smilja Teodorović, Ph.D., Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
smilja.teodorovic@kpa.edu.rs

Zorica Vukašinović Radojičić, Ph.D., Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
zorica.vr@kpa.edu.rs

Nenad Milić, Ph.D., Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
nenad.milic@kpa.edu.rs

EDITORIAL COUNCIL

Editor-in-Chief

Biljana Simeunović-Patić, Ph.D., Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
biljana.sp@kpa.edu.rs

Editors

Darko Simović, Ph.D., Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
darko.simovic@kpa.edu.rs

Slaviša Vuković, Ph.D., Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
slavisa.vukovic@kpa.edu.rs

Aleksandra Ljuština, Ph.D., Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
aleksandra.ljustina@kpa.edu.rs

Nikola Milašinović, Ph.D., Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
nikola.milasinovic@kpa.edu.rs

English Language Editor and Proof-Reader

Dragoslava Mićović, Ph.D., Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Serbian Language Editor and Proof-Reader

Jasmina Miletić, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Computer typesetting

Jovan Pavlović, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Printed by

Univerzal, Čačak

Impression

300 copies

PDF VERSION OF THE JOURNAL

www.kpa.edu.rs

TABLE OF CONTENTS

Articles

John Winterdyk

- UTILIZING THE CAPACITY OF POSITIVE PEER PRESSURE
THROUGH THE GLOBAL YOUTH JUSTICE MOVEMENT:
A 'GOLDEN' OPPORTUNITY FOR THE BALKANS.....1

Jasna Hrnčić, Nina Lončar

- PARENTS INVOLVEMENT IN CYBER BULLYING
EXPERIENCE OF MIDDLE SCHOOL STUDENTS.....23

Iskra Akimovska Maletić

- CONSTITUTIONAL CHANGES IN MACEDONIA – MORE THAN TWO DECADES....47

Gordana Krstić

- SPECIALIZATION OF STATE AUTHORITIES IN COMBATING ORGANIZED
CRIME, TERRORISM AND CORRUPTION WITH SPECIAL IMPACT IN
RELATIONSHIP BETWEEN PROSECUTOR'S OFFICE AND POLICE67

Vladan Mirković

- JUDICIAL CONTROL OF SPECIAL INVESTIGATIVE MEASURES
OF SECURITY SERVICES IN THE REPUBLIC OF SERBIA.....89

Darko Zigar, Milan Blagojević, Radovan Radovanović

- SIMULATION OF MOTOR VEHICLE FIRES IN FORENSIC ENGINEERING.....107

Contributions

Dušan Alimpić

- USE OF SCIENTIFIC METHODS IN POLICE AND JUDICIAL INVESTIGATIONS....125

Book Reviews

Marija Mićović

- Dejan Bošković, Vladimir Cvetković, *Risk assessment in prevention of offences involving explosive substances*, Academy of Criminalistic and Police Studies, 2017, 147 pages.....131

IZDAVAČ

Kriminalističko-poličijska akademija, Cara Dušana 196, 11080 Beograd

IZDAVAČKI ODBOR

Prof. dr Milan Škulić, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, **predsednik**
skulic@ius.bg.ac.rs

Prof. dr Dragana Kolarić, Ustavni sud Republike Srbije
dragana.kolaric@ustavnii.sud.rs

Prof. dr Fan Đingju, Nacionalni policijski univerzitet Kine, Šenjang, Narodna Republika Kina
Prof. dr Gorazd Meško, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Mariboru, Republika Slovenija
gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si

Prof. dr Jozef Meteňko, Policijska akademija, Bratislava, Slovačka Republika
jmetenko@hotmail.com

Prof. dr Slobodan Jovičić, Elektrotehnički fakultet Univerziteta u Beogradu
jovicic@efi.rs

Prof. dr Sima Avramović, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
sima@ius.bg.ac.rs

Prof. dr Milan Žarković, Kriminalističko-poličijska akademija, Beograd
milan.zarkovic@kpa.edu.rs

Prof. dr Đorđe Đorđević, Kriminalističko-poličijska akademija, Beograd
djordje.djordjevic@kpa.edu.rs

Prof. dr Saša Mijalković, Kriminalističko-poličijska akademija, Beograd
sasa.mijalkovic@kpa.edu.rs

Prof. dr Brankica Popović, Kriminalističko-poličijska akademija, Beograd
brankica.popovic@kpa.edu.rs

Prof. dr Smilja Teodorović, Kriminalističko-poličijska akademija, Beograd
smilja.teodorovic@kpa.edu.rs

Prof. dr Zorica Vukašinović Radojičić, Kriminalističko-poličijska akademija, Beograd
zorica.vr@kpa.edu.rs

Prof. dr Nenad Milić, Kriminalističko-poličijska akademija, Beograd
nenad.milic@kpa.edu.rs

IZDAVAČKI SAVET

Glavni i odgovorni urednik

Prof. dr Biljana Simeunović-Patić, Kriminalističko-poličijska akademija, Beograd
biljana.sp@kpa.edu.rs

Urednici

Prof. dr Darko Simović, Kriminalističko-poličijska akademija, Beograd
darko.simovic@kpa.edu.rs

Prof. dr Slaviša Vuković, Kriminalističko-poličijska akademija, Beograd
slavisa.vukovic@kpa.edu.rs

Prof. dr Aleksandra Ljuština, Kriminalističko-poličijska akademija, Beograd
aleksandra.ljutina@kpa.edu.rs

Prof. dr Nikola Milašinović, Kriminalističko-poličijska akademija, Beograd
nikola.milasinovic@kpa.edu.rs

Lektor i korektor za engleski jezik

Doc. dr Dragoslava Mićović, Kriminalističko-poličijska akademija, Beograd

Lektor i korektor za srpski jezik

Jasmina Miletić, Kriminalističko-poličijska akademija, Beograd

Kompjuterska priprema sloga

Jovan Pavlović, Kriminalističko-poličijska akademija, Beograd

Štampa

Univerzal, Čačak

Tiraž

300 primeraka

PDF VERZIJA ČASOPISA

www.kpa.edu.rs

SADRŽAJ

Članci

Džon Vinterdik

KORIŠĆENJE KAPACITETA POZITIVNOG PRITISKA VRŠNJAKA KROZ
GLOBALNI POKRET MLADIH ZA PRAVDU: „ZLATNA“ PRILIKA ZA BALKAN1

Jasna Hrnčić, Nina Lončar

UKLJUČENOST RODITELJA U ISKUSTVO
KIBER NASILJA KOD UČENIKA OSNOVNIH ŠKOLA.....23

Iskra Akimovska Maletić

USTAVNE PROMENE U MAKEDONIJI – VIŠE OD DVE DECENIJE.....47

Gordana Krstić

SPECIJALIZACIJA DRŽAVNIH ORGANA U SUZBIJANJU ORGANIZOVANOG
KRIMINALA, TERORIZMA I KORUPCIJE SA POSEBNIM OSVRTOM
NA ODNOS IZMEĐU JAVNOG TUŽILAŠTVA I POLICIJE.....67

Vladan Mirković

SUDSKA KONTROLA SPECIJALNIH ISTRAŽNIH MERA
SLUŽBI BEZBEDNOSTI U REPUBLICI SRBIJI.....89

Darko Zigar, Milan Blagojević, Radovan Radovanović

SIMULACIJE POŽARA NA MOTORNIM VOZILIMA
U FORENZIČKOM INŽENJERSTVU.....107

Prilozi

Dušan Alimpić

PRIMENA NAUČNIH METODA U POLICIJSKIM I SUDSKIM ISTRAGAMA.....125

Prikazi

Marija Mićović

Dejan Bošković, Vladimir Cvetković: *Procena rizika u sprečavanju izvršenja krivičnih dela eksplozivnim materijama*, Kriminalističko-policajska akademija, 2017, 147 strana.....131

Originalni naučni rad

Primljen: 11. 11. 2017.

Revidirana verzija: 18. 11. 2017.

Prihvaćen: 30. 1. 2018.

UDK: 343.85:343.91-053.5/.6(497)

doi:10.5937/nabepo22-15662

UTILIZING THE CAPACITY OF POSITIVE PEER PRESSURE THROUGH THE GLOBAL YOUTH JUSTICE MOVEMENT: A ‘GOLDEN’ OPPORTUNITY FOR THE BALKANS¹

John Winterdyk²

Department of Economics, Justice, and Policy Studies

Mount Royal University, Calgary, Alberta, Canada

Abstract: The predicament of juvenile delinquency for most nations, including that of the Balkan region at large, has been something of an enigma ever since juvenile justice legislation was first introduced. In recent years, juvenile delinquency in the Balkans has not only been increasing but its gravity has also trended upward and added to the burden of a strained juvenile justice system. This article presents an alternative option to the formal juvenile justice system which is designed to empower youth, which builds community capacity and youth resiliency, and is reintegrative and restorative in nature. An overview of the peer court model is presented and described within a possible Balkan context. Various evidence is discussed as to its relative success in other regions of the world. The paper concludes with several observations as to why the peer court model could/should be adopted

¹ The author would like to acknowledge the input and feedback of Mr. Scott B. Peterson, the founder and CEO of the Global Youth Justice movement. Parts of this article appear in a shorter article titled *The Global Youth Justice Movement: Harnessing the Power of Positive Peer Pressure* by J. Winterdyk and S. Peterson (2017). The Global Youth Justice Movement: Harnessing the Power of Positive Peer Pressure, *Justice Report/Actualités Justice*, 32(3): 9-12.

² Full Professor, jwinterdyk@mtroyal.ca

by the countries in the Balkans along with several pragmatic and practical considerations around the implementation and administration of the model.

Keywords: juvenile delinquency, peer courts, alternative measures, diversion, restorative justice.

Introduction

Juvenile delinquency has represented something of an enigma to criminal justice systems around the world.³ Despite the plethora of initiatives and resources directed towards combatting the plight of juvenile delinquency and the voluminous body of related research, the plight of juvenile crime/delinquency continues to be the bane of most jurisdictions.⁴ The Balkan region is no exception.⁵

According to several recent studies on juvenile delinquency in the Balkans, the region has been struggling with both rising and persistent delinquent activity,⁶ even though the rates generally remain lower than in most European Union (EU) countries. The increase in violent youthful offenders entering the justice system is taxing the time and limited service resources of many of the Balkan countries as they generally lack the resources, capacity, and/or political will to introduce prevention and/or rehabilitation programs.⁷ For example, although Bosnia and Herzegovina drafted new juvenile justice law in 2011 to address its' primarily punitive approach, the legislation has not been acted

3 See: Winterdyk, J. & Smandych, R. (eds.). (2016). *Youth at risk and youth justice* (3rd ed.). Toronto, ON: Oxford University Press

4 See, for example: Winterdyk, J. (ed.). (2015). *Juvenile Justice: International perspectives, models, and trends*. Boca Raton, FL.: CRC Press

5 See: Getos Kalac, A-M., & Bezic, R. (2017). Criminology, crime and criminal justice. *European J. of Criminology*, 14(2): 242-266; Bezic, R. (2017). *Juvenile delinquency in the Balkans*. Cardiff, Wales: 17th Annual European Society of Criminology conference

6 E.g.: Bezic, R. (2017). *Juvenile delinquency in the Balkans*. Cardiff, Wales: 17th Annual European Society of Criminology conference; Buric, A. (2011). *Youth crime law stalls in Bosnia*. Retrieved from <http://www.balkaninsight.com/en/blog/youth-crime-law-stalls-in-bosnia>; Buric, A. (2011). Rehabilitating Hungary's young offenders. Retrieved from <http://www.balkaninsight.com/en/blog/rehabilitating-hungary-s-young-offenders>

7 See generally: Derencinovic, D., & Getos, A-M. (2009). *Uvod u kriminologiju s osnova ma kaznenog prava*. Zagreb. Pravni fakultet Sveucilista u Zagrebu; Kilchling, M. (2016). *Violence in the Balkans in the focus of Balkan Criminology's current research activities*. 3rd Annual Conference of the Max Planck Partner Group for Balkan Criminology "Violence in the Balkans". Faculty of Law, University of Bucharest/Romania; Marsavelski, A. (2012). *Alternatives to custody for young offenders: National report on juvenile justice trends: Croatia*. Brussels, Belgium: European Union Project. Retrieved from http://www.oijj.org/sites/default/files/baaf_croatia1.pdf

upon by the government.⁸ And while examples of ‘hope’ can be found, they do not represent the norm among any of the Balkan countries.⁹ Unfortunately, the picture is not much brighter in most of the other Balkan countries. However, as has been constructively demonstrated in other parts of Europe and internationally, an evidence-informed case can be made for the countries in the Balkan region to explore alternatives to its current conservative and mostly punitive approaches to dealing with juvenile offenders.¹⁰

To afford greater attention to the plight of juvenile offenders, it is necessary for policy-makers and governments not only to become better informed about what works and doesn’t work, but then to realize and actualize the need to reallocate the resources that are allocated to the containment of juvenile crime.¹¹ As has been well documented, there is ample evidence to show that regardless of where one lives in the world, most juvenile offenders do not commit crimes by (rational) choice but through necessity and/or their behaviour is the result, or by-product of the environment they grow up in.¹² Within a traditional criminological context, juvenile delinquency can be explained because of ‘social disorganization’, ‘strain’, ‘differential association’, or as Bezic¹³ and several others affiliated with the MMPG group and the ISRD3 survey project have suggested, delinquency in the countries surveyed is related to such social control factors as social disorganization and poor school attachment.

In sum, it can be said that most delinquency is the result of failed opportunity and a lack of social (informal and formal) controls for youth in the Balkans. The Bulgarian scholar Ivan Krastev¹⁴ said it perhaps most directly when he wrote: “The Balkans today still appear to be an explosive mixture of weak states, non-states, and present or future protectorates. In reports to policy

8 Buric, A. (2011). *Youth crime law stalls in Bosnia*. Retrieved from <http://www.balkaninsight.com/en/blog/youth-crime-law-stalls-in-bosnia>; Buric, A. (2011). *Federation fails to curb rising Bosnian youth crime*. Retrieved from <http://www.balkaninsight.com/en/article/federation-fails-to-curb-rising-bosnian-youth-crime>

9 For an exception, see: Buric, A. (2011). *Rehabilitating Hungary’s young offenders*. Retrieved from <http://www.balkaninsight.com/en/blog/rehabilitating-hungary-s-young-offenders>; Buric, A. (2011). *Federation fails to curb rising Bosnian youth crime*. Retrieved from <http://www.balkaninsight.com/en/article/federation-fails-to-curb-rising-bosnian-youth-crime>

10 See: Winterdyk, J. (ed.). (2015). *Juvenile Justice: International perspectives, models, and trends*. Boca Raton, FL.: CRC Press

11 See generally: Waller, I. (2013). *Smarter crime control*. New York, NY: Rowman & Littlefield

12 See, e.g. Oudshoorn, J. (2015). *Trauma-informed youth justice in Canada*. Toronto: CSPI

13 Bezic, R. (2017). Juvenile delinquency in the Balkans. Cardiff, Wales: 17th Annual European Society of Criminology conference

14 Krastav, I. (2002). Democracy without choice. *Journal of Democracy*, 13(3): 39-53. Retrieved from http://commonweb.unifr.ch/artsdean/pub/gestens/f/as/files/4760/25735_093221.pdf

makers, the region is described as a place where borders (when defined) are soft, identities are hard, reform policies have failed, and the future is cloudy.”

While in countries like India¹⁵ and China where their respective populations continue to grow,¹⁶ the population in the Balkan States is expected to continue to decline by as much as 15% by 2050.¹⁷ A decline in population is usually analogous to social and economic hardship which in addition to limiting the resources necessary to combat juvenile crime, the limited number of opportunities are likely to add to ‘anomie’, frustration/strain, ‘social disorganization’, and create a fertile environment for delinquent activity.

In the wake of available data showing that the rate of juvenile crime in the Balkans is not only growing but that there has been a simultaneous increase in the level of violent crime committed by young persons, there would appear to be a clear need to examine the issue and trend not only at a state level but also at a regional level. As an outsider, this author can only assume that this is causing concern among criminal justice professionals, policy-makers, and community leaders alike.¹⁸ Coupled with the current growth in the nation’s juvenile age population, there is a very real risk (without trying to sound like an alarmist) that the trend will continue unless there is a concerted shift in how juvenile crime is addressed collectively and individually throughout the Balkan region.

Admittedly, as the esteemed American sociologist Edwin Sutherland observed back in 1934, (juvenile) crime statistics can often be skewed and/or because much of this criminal activity is committed by groups and often goes undetected (i.e. ‘dark figure’ of crime).¹⁹ Nevertheless, there is a clear and growing propensity for criminal activity by juveniles which demands the attention and direct response of policy leaders from all levels of government throughout the Balkan region, and dedicated research by academics and researchers such as those at the Max Planck Partnership Group based in Zagreb. Fortunately, by looking outside of the country (i.e. comparative criminology and/or criminal justice) at what is being done in some other jurisdictions may prove helpful in informing and guiding the formulation of bold policy decisions that will

15 See: Dash, P.K. (2013). By 2017, India's slum population will rise to 104 million. *The Times of India*. Retrieved from <https://timesofindia.indiatimes.com/india/By-2017-India-s-slum-population-will-rise-to-104-million/articleshow/21927474.cms>

16 See: <http://www.worldometers.info/world-population/china-population/>

17 Zivanovic, M. (2017). Balkan states face big population drops, UN warns. *Balkan Insight*. Retrieved from <http://www.balkaninsight.com/en/article/populations-plunging-in-most-balkans-countries-report-06-22-2017>

18 See: Getos Kalac, A-M. & Bezic, R. (2017). Criminology, crime and criminal justice. *European J. of Criminology*, 14(2): 242-266.

19 See: Winterdyk, J. & Smardych, R. (eds.). (2016). *Youth at risk and youth justice* (3rd ed.). Toronto, ON: Oxford University Press

strategically direct resources to support innovative programming where it can be most effective.

Another issue that confronts the Balkans, and many other jurisdictions, is the fact that legislatures are responding to the increased societal demand for a wider variety of juvenile offenders to experience more punitively-oriented judicial sanctioning (as opposed to the primarily rehabilitative approaches practiced in recent years) by enacting laws that provide for such and which curtail police discretion at arrest.²⁰ And although it was not possible to locate many comprehensive studies on juvenile justice systems in the Balkans, it is generally acknowledged that the legacy of the 1990 war, post-Soviet influence, and prevailing cultural values throughout the region that in the absence of increased resources for police, the courts, and formal response mechanisms, these tactics further increase the caseloads of the courts, and burden the juvenile justice system in general.²¹ Thus, the “systemic neglect” is perpetuated by legislation which is largely ineffectual and inefficient. Such factors are further compounded by the continual eroding of public faith and support in the system. This concern is reflected by several studies which showed that despite all its promises to hold perpetrators of the former Yugoslavian war accountable, the ICTY failed to deliver and further eroded public opinion about the criminal justice system.²² Similarly, The Balkan Barometer report of 2015, which was based on public opinion showed that while there were (to be expected) some variations between the countries, that “overall satisfaction with the rule of law, the effectiveness, and the impartiality of the governance structures is rather low”²³

With this brief overview on the state of juvenile justice and the juvenile justice system in most, if not all the Balkan countries, there is a need among all (at least most) juvenile justice systems to provide alternative sentencing and response options/models which sanction the juvenile offender while allowing for that young person to be held accountable in a positive manner to themselves and the community for their delinquent and criminal behavior.

The balance of this article explores a promising new option to formal sanctions that have proven to be cost efficient and cost effective. And although it is based on the established principles of diversion and restorative justice, it is a

20 See e.g.: Vojta, F. (2015). Imprisonment in the Balkans: Some remarks on the life and long-term imprisonment in countries of former Yugoslavia. *Balkan Criminology New*, 1, p. 1-5.; Vujoovic, S. (2015). International Self Report Delinquency Study (ISDR-3) in Bosnia and Herzegovina. *Balkan Criminology New*, 1, p. 8-9.

21 See e.g.: Ginicio, E. (2016). *The Ottoman culture of defeat*. United Kingdom: C. Hurst & Co.

22 See: Klarin, M. (2009). The Impact of the ICTY Trials on Public Opinion in the Former Yugoslavia. *Journal of International Criminal Justice*, 7(1), p. 89–96.

23 *Balkan Barometer 2015. Public Opinion Survey* (2015). Regional Cooperation Council Secretariat (RCC), p. 92. Retrieved from http://www.rcc.int/seeds/files/RCC_BalkanBarometer2015_PublicOpinion_FIN_forWeb.pdf

model that is quickly gathering support around the world and may prove to be of value to the Balkan countries. Therefore, in addition to providing an overview of the peer court model, this article attempts to place the model within the context of Balkan's juvenile justice system.

1. A viable option to conventional juvenile justice practices

What began as a 'Global Goal' by the American Social Entrepreneur Scott Peterson in 1993, peer court volunteer-driven youth justice diversion programs, also referred to as youth/teen/student court and peer jury, have mushroomed from 78 programs in 1994 to over 1,700 communities around the world on four continents (i.e. North America, Europe, Africa, and Asia) as of 2017, with no signs of this local volunteer-driven approach to Youth Justice and Juvenile Justice slowing down anytime soon. In the USA, volunteer-driven peer court diversion programs can now be found in forty-nine states, the District of Columbia, and dozens of Native American and Alaskan Native Tribes. Continuous research and ongoing evaluations are not only adding to the growing momentum, but the evidence is also demonstrating reduced recidivism rates, high social returns on investment, fostering of prosocial attitudes, and active civic involvement among both youth volunteers, and youthful offenders.²⁴ Yet, there is no such formalized program in any of the Balkan countries.

This article will provide an overview of peer court diversion programs, describe how they could readily become a diversion program in any of the Balkan countries regardless of whether they are the EU members or not and regardless of any prevail resources challenges. However, what will need to be determined is whether the respective countries have provisions in their legislation to accommodate the option of diversion or alternative measures whose objectives include provisions aimed at avoiding the use of criminal proceedings. Fortunately, there is evidence that such provisions do exist in some, if not most of the countries in the region.²⁵ This is in part because the countries have all signed the United Nations *Convention on the Rights of the Child* (CRC) which includes standards for the use of alternative measures. However, as Marsavel-

24 Peterson, S.B. (2017). *Teen, peer youth court*. Retrieved from http://www.globalyouth-justice.org/Training_and_Events.html

25 See: Sijerčić-Čolić, H. (n.d.). *Juvenile justice as a key element of national human rights policy and restorative juvenile justice - recent trends in juvenile delinquency and juvenile justice in Bosnia and Herzegovina*. Retrieved from <https://www.unicef.org/tdad/5hajrijasijericic.pdf>; Marsavelski, A. (2012). *Alternatives to custody for young offenders: National report on juvenile justice trends: Croatia*. Brussels, Belgium: European Union Project. Retrieved from http://www.oijj.org/sites/default/files/baaf_croatia1.pdf

ski²⁶ notes in his report on the juvenile justice system in Croatia the standard although available is not well utilized. A report by UNICEF on the juvenile justice in Serbia made a similar observation. The report stated that “most diversionary solutions (in Serbia) lack the necessary resources and back-up services. There are questions over which branch of government is responsible...”²⁷ Therefore, given it can be assumed that most, if not all, of the countries in the region are experiencing similar challenges and that there needs to be a more concerted effort placed on ensuring young persons and youth-at-risk have options that aim to support and help young persons’ transition safely through their adolescent years.

In general terms, the model advocates a degree of informality when dealing with young offenders, or “child in conflict with law” as used in some other jurisdictions,²⁸ and creating individualized treatment based on the needs and personal situation of the young person. In addition, as is the case in several Anglo-speaking countries (e.g. the United Kingdom, New Zealand, Australia, Canada, and the United States), their respective youth justice legislation includes provisions that allow, or call for the use of alternative predisposition towards the handling and processing of juveniles in conflict with law and follows a policy which is non-punitive and reformative in nature. However, as signatory members of the CRC and with most Balkan states having some provision in their respective juvenile justice legislation, they would appear to be sufficiently well situated to consider exploring the pre-charge diversion option which has become well established in the United States and Canada, and is spreading quickly to many foreign jurisdictions.

Furthermore, borrowing from the Canadian system, the pre-charge diversion option being proposed falls under what is referred to as an ‘extrajudicial measure’ (EJM) (i.e. “outside the court”).²⁹ Under this provision (i.e. Section 4 of the Youth Criminal Justice Act of Canada) the police are expected to consider using this option when dealing with youth who have committed minor offences – again, since all the Balkan countries are signatory members of the CRC, most of the respective country legislation include some type of provision for the use of alternative measures and/or at least allow for the consideration of accommodation for pre-diversions options.

26 Marsavelski, A. (2012). *Alternatives to custody for young offenders: National report on juvenile justice trends: Croatia*. Brussels, Belgium: European Union Project. Retrieved from http://www.oijj.org/sites/default/files/baaf_croatia1.pdf

27 *Justice for Children*. (n.d.). UNICEF- Serbia. Retrieved from https://www.unicef.org-serbia/activities_925.htm

28 See generally: Winterdyk, J. (ed.). (2015). *Juvenile Justice: International perspectives, models, and trends*. Boca Raton, FL.: CRC Press

29 See: Extrajudicial Measures. (2015). Ottawa: Department of Justice. Retrieved from <http://www.justice.gc.ca/eng/cj-jp/yj-jj/tools-outils/sheets-feuillets/measu-mesur.html>

2. Brief history and rationale for youth/peer courts

Although the legacy of the youth justice movement dates to 1950's in the American State of Maine, where a judge wrote about such a concept in a local newspaper, there is no formal record of what transpired after the event.³⁰ Furthermore, it has never been determined if such a program was implemented. Nevertheless, in the 1970s and coinciding with major juvenile justice reforms and support for diversion programs for young offenders, a couple of mostly northern States implemented what are now known as youth/teen/student/peer court and peer jury diversion programs (hereafter referred to as peer court). It is important to note that peer courts are not a formal court or a specialized court, they are diversion programs. During the 1970's and 80's most of these 20 or so peer court diversion programs did not expand to neighboring communities, as a result of social and political changes, and reforms throughout the country, as concerns over high rates of juvenile crime, a growing concern over the rise of youth gangs, along with a gradual shift towards the use of more punitive measures such as incarceration.³¹

Nevertheless, by the early 1990's, the peer court concept began to take hold in local communities and evolve thanks in large part to the efforts of those who believed that young offenders, especially those first-time offenders and/or youth having committed minor offenses, should be diverted from the formal process of youth justice and juvenile justice systems, but still be held accountable for their actions. It was not until 1997, when the United States Department of Justice launched the first federal effort within its Office of Juvenile Justice and Delinquency and Prevention (OJJDP) to actively undertake a wide range of federally funded projects, utilizing millions of dollars in tax payer funding for the specific purpose to proliferate these peer court diversion programs throughout the United States of America. This federal funding continued for a decade, until OJJDP suffered major reductions in federal funding, combined with the elimination of its research and training division. However, by 2008, the number of peer court diversion programs in the USA had passed an impressive 1,200+ communities now operating one of these peer court diversion programs. It is interesting and important to note, the Federal Government in the United States of America has never funded any local peer court diversion program – their rapid local expansion has been a textbook example of a grassroots social justice movement in America, which has now spread to Germany, Japan, England, South Korea, Trinidad, Tobago, and Egypt, in addition

30 Peterson, S. B. (2009). "Made in America: The Global Youth Justice Movement". *Reclaiming Children and Youth International Journal*. Volume 18, Number 2, Pages 48-52.

31 See, generally: McCord, J., et al. (2000). *Juvenile crime - Juvenile justice*. Washington, D.C.: National Academy Press. Retrieved from <https://www.nap.edu/read/9747/chapter/1>

to other countries with operational peer courts, and still more countries in various stages of establishing a demonstration peer court.

In part, driven by the continued interest in these peer court diversion programs, both in the United States and abroad, a new private philanthropic-based company called Global Youth Justice, LLC (i.e. Limited Liability Company) was created in 2009, with the specific purpose to continue the expansion of peer court diversion programs in America and around the globe. Between 2009 and 2017, Global Youth Justice had trained more than 2,000+ adults at sixteen (16) training institutes, dozens of technical assistance projects, and a wide range of other programs and services in support of implanting and enhancing peer court diversion programs. The success of Global Youth Justice, LLC led to it being transitioned to an International Nonprofit Corporation called Global Youth Justice, Inc. with a board of directors and a newly expanded plan for more programs and services aimed at the continued expansion of peer courts around the globe.

3. Overview ‘peer courts’

Over the past two decades, hundreds of communities have determined that they needed a youth court because youth courts offer a positive alternative to traditional juvenile justice and school disciplinary procedures. Additionally, youth courts:

- Serve as a prevention and early intervention program;
- Hold juvenile offenders accountable for their actions;
- Provide another option on the continuum of services available to youth;
- Promote restorative justice principles;
- Educate youth about the legal system;
- Offer an opportunity for young people to connect positively with adults and youth from their community; and,
- Encourage youth to take ownership in their own health and well-being and that of their communities.

Peer court diversion programs address the problem of anti-social, delinquent, and criminal behavior engaged in by youth typically between the ages of 10-18, with the goal of reducing the incidence and preventing the escalation of such behavior. To the extent that peer judgments are influential, a sentence imposed by a jury of peers will shape positive behavior. Sentencing in peer courts is designed to hold youth accountable according the idea that peer pressure exerts a powerful influence over adolescent behavior. If peer pressure

leads juveniles into law breaking, it can be redirected to become some force leading juveniles into law-abiding behavior. Service on another jury will enable youth who have committed a crime, offense and/or violation to participate in the juvenile justice system, rather than being the object of that system, thereby causing and reinforcing positive behavior. The diversion of cases to peer courts will reduce the caseload of the courts and the probation office, resulting in saving time and resources, and thereby allow valuable resources to be directed to the more serious crimes and juvenile offenders.

The Youth Court Diversion Program envisions the deterrence of negative juvenile behavior by redirecting youth to behave in a pro-social manner and therefore become an asset to our community. Through the Youth Court model, it strives to promote feelings of self-esteem and desire for self-improvement, and foster a healthy attitude toward rules and authority. Operationalized properly, the youth court model provides guidance, rehabilitative placements, mentoring and close supervision of juvenile offenders and, in turn, is designed to promote youth to become positive contributing citizens of their community.

Peer court diversion programs also benefit youth volunteers, to include former youthful offenders who appeared in peer court, who participate in Youth Court as members and volunteer jurors, by increasing their knowledge of the criminal and juvenile justice system and facilitating development of important skills relating to the analysis of information, determination of its relevance and importance, and articulating and advocating positions. Youth volunteers typically serve in the roles of a judge, prosecutor, defender, clerk/bailiff, and jury foreperson, and will be required to complete successfully a multi-week law-related educational program. Volunteer youth jurors often consist of any youth who wishes to participate. Typically, Youth Court members consist of young people of high school age (i.e. 15-18 years of age) who have completed a multi-week course of law-related instruction.³²

If introduced (perhaps pilot tested) in the Balkans, this system would help promote awareness of the rule of law and the functioning of the legal system among all young people. It would potentially reach the entire spectrum of young people, from youth who have committed an offense, to youth who wish to invest only a small amount of their time as jurors, to youth who are willing to invest substantial time, effort, study, and energy in the program.

32 Areas of instruction include an overview of the criminal justice system from arrest through appeal, the organization of youth court, including jurisdiction operation procedure and rules, the penal law, the consequences of crime to victims, the courts, the police, the probation office, and the community at large, the role of sentencing in rehabilitation of offenders, the range and effectiveness of rehabilitative actions and programs that are available, and sentencing issues, including aggravating and mitigating circumstances, and the nature and type of evidence that is admissible and probative in sentencing.

In addition to peer court being called different names, the peer courts have been established and administered in a variety of ways. Yet, most of the programs are used as an alternative sentencing option for (mostly) first time offenders who have committed non-serious/non-violent crimes. The volunteer youth and youthful offenders are both usually between the ages of 10 to 18, and in many of the programs the parent or guardian of the defendant must agree to the youth offenders' participation in the peer court. In addition, and like the more established diversion type programs in Canada and several other western countries, generally the youth has admitted to his or her wrongdoing (i.e. guilt) and then when provided with the option, voluntarily participates in a peer court rather than following the traditional and formal trajectory of the youth justice process.

Furthermore, in addition to representing an alternative to conventional youth justice measures and promoting civic engagement, the youth court model differs in that they rely on other young persons to pass on judicially the offender's sanction. Typically, the sanctions range from a combination of community service, conflict resolution training, restitution, jury duty, and/or educational workshops. Furthermore, depending on the model used, the youth serving as court officials may serve as jurors, prosecuting attorneys, defense council, clerks, and even as judges. Overall, the peer court dispositions place an emphasis on rehabilitative and restorative goals – typically including: the performance of community service; victim restitution; and service on a future youth court jury. In addition, the specific areas in which benefits are anticipated for juvenile offenders in the Balkan region include the areas of knowledge, attitude, skill, satisfaction, and economy. They are described in greater detail below.

1) KNOWLEDGE. Knowledge is generally defined as: the aggregate of facts, information, and principles that an individual has acquired through learning and experience. The Youth Court programs are constructed to focus directly on identifiable areas in need of increased law-related education, including areas of substantive criminal law, criminal procedure, and rehabilitation.

2) ATTITUDE. An attitude is generally defined as: a state of readiness, a tendency to act or react in a certain manner when confronted with certain stimulation. Youth Courts are designed to promote positive attitudes toward and respect for the law and the criminal justice system.

3) SKILL. Skill is generally defined as: the ability required performing a specific task. Youth Courts are intended to promote the development of skills in the analysis of information, determination of its relevance and importance, articulation of facts, inference and conclusions, advocacy and decision making.

4) SATISFACTION. In a general context, satisfaction refers to an individual's positive evaluations or assessments of a given situation. Youth Courts are created to achieve among participants a sense of satisfaction with the criminal justice system process through their direct participation in cases and influence over outcomes.

5) ECONOMY. Economy can be characterized as the prudent and efficient use of resources and material. Accordingly, the goal of Youth Courts' is to utilize volunteer and community resources to address problems of inappropriate youth behavior before that behavior escalates to the point of imposing costs on the traditional criminal justice system.

What is further unique about the model, and which could work well in the Balkan region context, is that peer courts are established within and by local communities. Hence, they are adaptable to the social, cultural, ethnic, and other possible key factors that can accommodate different community needs. Although there are currently over 1,700+ of these peer courts, it is unique that it is largely left up to the community to determine what type of entity will serve as the administering agency to operate the peer court diversion programs. Police, probation, juvenile court, youth bureaus, district attorney's offices, public defender offices, schools, youth serving agencies, community service organizations, and a wide range of nonprofit organizations operate peer courts. In almost all cases, it is necessary for the elected and appointed officials to approve these peer court programs to be established, and operate within approved guidelines by the stakeholders.

An integral component for the success of a peer court is contingent upon local support and involvement of community members from diverse sectors. It is essential to recognize, for example, that the peer court model cannot operate without the coordinated collaboration of local agencies and community efforts. In so doing this also ensures the sustainability of the program regardless of economic and/or political agendas. Because the programmatic and operational design of peer court diversion programs require considerable volunteer involvement from both youth and adults, these peer courts are among the least expensive diversion programs to operate within a system of graduated sanctions, which also has allowed these peer court programs to further expand and remain operational, even when communities have deficits and/or budgetary problems.³³

33 Literature, videos, lectures, guest speakers and actual participation in mock and actual cases are the primary tools used to provide knowledge to the prospective Youth Court members. Youth Court members in turn will provide instruction and guidance to volunteer jurors and offenders.

4. Peer court models

As noted above, peer courts are characterized not only by different names but also by different operational models that can be helpful to describe them. More importantly, the flexibility of the model allows for adaptation and/or accommodation to different regions in the Balkans where some of the models might not be as practical to implement as others.

For discussion purposes, there are four main program models, which have dozens of programmatic, operational, and administrative practices, which again, give local communities considerable options to operate a peer court that works best for them. Almost all models require a youth to admit guilt, so therefore, the peer court is not a trial, but rather a sentencing hearing, where the youth present evidence relevant to sentencing. The four primary models include:

1) *Adult Judge Model* which relies on an adult judge (usually voluntary) to preside over the courtroom procedure and ensure legal protocols are properly followed. However, youth volunteers are typically between the ages of 14-18 and serve as defender, prosecutor, clerk/bailiff and jurors.

2) *Youth Judge Model* is like the Adult Judge Model except that a youth volunteer serves as a judge. In some program models, the youth judge has first served as a volunteer in peer court in the other roles for a period.

3) *Peer Jury Model* draws on the peer model, in that the model uses a panel of youth jurors who question the offender directly. Under this model there is no one defender, prosecutor, or judge. With this model, the judge is often an adult volunteer who has essential knowledge of the legal system and due process.

4) *Tribunal Model* parallels the adult system in that there is no peer jury. Instead, typically the youth serve as the judge, prosecutor and defender, and present cases to an adult judge who then determines the appropriate sanction.

Regardless of which model a community selects, most peer courts are situated either in a youth justice system (i.e. police, probation, and delinquency court), in a school, or within a community non-profit setting. Coincidentally, these three settings are almost equal in terms of peer courts being operated within these three settings. Typically, most peer court models hold hearings 2-3 times per month and the most common agencies operating or administering youth court programs are juvenile courts and private nonprofit organizations (29% each). The next most common agencies are law enforcement agencies and juvenile probation departments (17% each). Schools are the operating agencies for about 10 percent of youth courts while a variety of other agencies (e.g. city government, the administrative office of the court)

are less commonly the operating agency. However, some communities hold peer court hearings weekly, once a month, and even twice a week. The remaining modes of delivery have covered the spectrum from local governments, the administrative office of the courts, and/or some other formal organization such as a bar association or district attorney office. Various American based studies have shown the successful completion rate of dispositions runs as high as 88% compared to only around 15% not reoffending after being referred to probation or some other conventional sanction for a subsequent offense.³⁴

Irrespective of the peer court model, all models strive to attain a “constructive disposition” (i.e. accountability) for the defendant that is seen to have a restorative and/or rehabilitative component to it. Hence, the main sentencing outcomes involve some form of community service or participation in an educational type program. However, other options can and have been used. In more than 50% of all peer court diversion programs in the United States, peer court hearings are held in the evening in adult criminal justice court-rooms when they are not in use. About 30% of peer court hearings take place in school, with the remaining 20% being held in various locations such as a government building, youth bureau or law enforcement settings.

The Youth Court program/model is designed to operate year-round. Offenders who are involved in the youth court program are referred by the police department, county probation department, and the justice courts. Types of offenses committed are generally first time, misdemeanor and/or violations. In North America, typical cases referred to Youth Court are shoplifting, larcenies, criminal mischief, vandalism, harassment, unlawful possession of marijuana, etc. However, different jurisdictions may choose to explore different case scenarios based on case profiles and social-cultural-political will and capacity. Again, the choice of which cases in the region might best qualify for such a program is something that local policy-makers and experts could discuss and then decide upon.

All peer court models create a positive and educational alternative to the already overburdened Balkan states' youth justice systems. Yet, a typical and comparable response can be found in the comments by Margaret Waddell³⁵ who wrote that the four best ways to address an overburdened judicial system (in Ontario, Canada) was to: 1) hire more clerks for the judges, 2) create an online reservation system for motion scheduling, 3) abolish automatic dismissals; and, 4) establish a province-wide online database of current court cases. And while she acknowledges that such changes would come with an additional price tag,

34 Peterson, S. B. (2009). "Made in America: The Global Youth Justice Movement". *Reclaiming Children and Youth International Journal*. Volume 18, Number 2, Pages 48-52.

35 Waddell, M.L. (2012). Four simple ways to make our courts more efficient. Retrieved from <http://www.canadianlawyermag.com/4320/Four-simple-ways-to-make-our-courts-more-efficient.html>

she suggests that the result would not only help to streamline the system but also make it more efficient. Yet, a fundamental detail overlooked in her argument is that the accused would still be subjected to the stigma of the court formal process and essentially conflates the underlying objective of the YCJA. Therefore, consideration of introducing the peer court model in the Balkan region could and pragmatically should help to streamline its juvenile justice system. Hence, provided there is social and political will, the proposed (and proven) peer court model would appear to offer a unique, cost-effective, and positive alternative to the handling of most minor offences committed by young offenders. The model would appear most practical in the rural and outlying areas where formal juvenile mechanisms are limited and/or not working efficiently or effectively.

A final argument that could be made for the introduction of youth/peer courts in the Balkan region is that an overarching characteristic of the model is that it also embraces elements of crime prevention. Using crime prevention measures, as have been well documented over the years,³⁶ is a far more effective and efficient means of addressing crime than relying on reactive response mechanism. By involving young persons in various elements and stages of the peer court model, it provides a direct and indirect means by which to educate young persons about the risks and harm of engaging in delinquent behavior. Also, by involving community capacity, there is a greater likelihood that other young persons (especially youth who might be deemed 'at-risk' of offending) will become informed about the process and make informed decisions that do not involve at-risk behavior.

To consider such change in a system that is already bureaucratically burdened, one might want to reflect on the sage reminder of Robinson-Easley who concluded her book on saving the youth with the phrase: "never give up on a child".³⁷ Because, after all, children (as we all know) constitute the most vulnerable sector of the society and are considered supremely important assets to the future of any nation, including that of any of the Balkan countries.

Conclusion and potential for peer court models within the Balkan region

This article began with the observation that juvenile delinquency is an enigma from which no country appears to be immune from. And while crime trends have gone up and gone down at various times in most regions of the

³⁶ See generally: Winterdyk, J. (ed.). (2017). *Crime prevention*. Boca Raton, FL: CRC Press

³⁷ Robinson-Easley, C.A. (2012). *Our children, our responsibilities: Saving the youth we are losing to gangs*. New York, Peter Lang, p. 206.

world, the fact remains that juvenile crime remains omnipresent – regardless of whether one lives in Canada, Serbia, Croatia, or any other Balkan country, let alone other regions in the world.

It was that despite the relative decline in young persons in the region that juvenile crime remains an issue (for some countries more than others), that the available resources (especially within the current structure of the juvenile justice system) are being stretched to, if not beyond their limits. Therefore, a system which has existed for centuries is proving not as capable to address the types of activities efficiently nor effectively that erode the stability, safety, and security of a country. Again, as discussed briefly, from a human rights and social justice perspective, it is important to explore other viable alternatives to conventional juvenile justice practices if not for the well-being of the Balkans but arguably and more importantly for the well-being of its youth who will one day become those who lead and shape the region and countries within the region.

Although the peer court model is not considered to represent a panacea for the plight of juvenile crime in the Balkans – let alone anywhere else in the world – but based on the evidence available in other jurisdictions, its rapid expansion, and its adaptability, the model offers a viable alternative to conventional response mechanisms that are currently used and relied upon in the region. Also, fortunately, through various local initiatives and studies, and part of the work undertaken at the MPPG there are (arguably) signs of opportunity to more the respective models and practices of juvenile justice in the region to allow for the program to be introduced and/or experimented with in a context that might ‘best’ reflect to social, political, and cultural values of each of the regions countries.

Should the idea be introduced/experimented in the region, the program would help to reduce the burden to the formal elements of the system and thereby optimize the use of alternative measures or alternative sanctions as readily as it could, or arguably should. Again, based on available (although limited in English) evidence in the Balkan region, the use of the peer court model would create considerable opportunity to establish additional community-based/alternative measure options that can be incorporated by the Balkan States juvenile justice legislation to help alleviate some of the burden on the formal juvenile justice system and build some community capacity which as Dandurand³⁸ points out is essential to building/restoring social well-being within communities.

Therefore, aside from offering a viable alternative to existing extrajudicial programs within the Balkan states’ juvenile justice system, the highly successful, and affordable peer court models would appear to offer their respective juvenile youth justice systems several instrumental and functional benefits. They include, among others:

38 Dandurand, Y. (2017). *Preventing Violence against Children: The UN Model Strategies*, In: J. Winterdyk, J. (ed.). *Crime prevention*. Boca Raton, FL.: CRC Press

- Civic engagement of both young offenders and youth in general.
- Foster youth and adult partnerships that are continual service and not just episodic.
- Various studies have shown them not only to be effective in reducing re-offending rates, but the programs are among the least expensive youth justice programs. For example, Peterson³⁹ cites a study conducted by the prestigious George Washington University where they calculated the average annual cost of operating a youth court was around \$55,000US per year. This clearly pales by comparison to the salary of one judge, let alone factoring in the costs of lawyers, bailiffs, clerks, etc.
- Since most of the youth involved in such programs are between the ages of 10-18, they are often still in need of guidance and a ‘second chance’.
- The peer court model would align with a key objective of the CRC, that is, promoting rehabilitation and reintegration of the young offender back into society.

Evidence that the proposed program would attract the participants can be summed up in two words – “Peer Justice.” Offenders participate because they can be judged by their peers rather than adults and be diverted from the traditional criminal justice system. They are also able to have their case handled in a swift, effective, and efficient manner.

Although this article did not address some of the pragmatic issues such as how to recruit and train both youth and adult volunteers, types of referral sources and the referral process, the implications of deferring young offenders into such programs, or how best to standardize the establishment of peer court models, the focus of this article was simply to introduce the concept, stimulate interest in the concept, and ideally generate an initiative to explore and pilot test the model within the Balkan context on a local level.

Finally, what has been proposed in this article is not revolutionary, but it does/may call for a degree of ‘risk-taking’. However, with informed and evidence-based innovation, there is considerable potential for the Balkan states, or even various communities in the region to undertake pilot programs that could demonstrate the potential value of such an initiative. And along with the growing capacity of criminal justice and criminology scholars in the region they can work in consort to ensure proper monitoring and evaluation of such a model or program. In doing so, this could serve to create a potentially more effective juvenile justice system that is largely founded on rehabilitation and restorative concepts and which also helps to build community capacity, and further aligns with the CRC.

³⁹ Peterson, S. B. (2009). “Made in America: The Global Youth Justice Movement”. *Reclaiming Children and Youth International Journal*. Volume 18, Number 2, Pages 48-52.

References

1. *Balkan Barometer 2015 Public Opinion Survey*. (2015). Regional Cooperation Council Secretariat (RCC) Sarajevo, Slovenia. Retrieved from http://www.rcc.int/seeds/files/RCC_BalkanBarometer2015_PublicOpinion_FIN_forWeb.pdf
2. Bezic, R. (2017). Juvenile delinquency in the Balkans. Cardiff, Wales: 17th Annual European Society of Criminology conference.
3. Buric, A. (2011). Youth crime law stalls in Bosnia. Retrieved from <http://www.balkaninsight.com/en/blog/youth-crime-law-stalls-in-bosnia>
4. Buric, A. (2011). Rehabilitating Hungary's young offenders. Retrieved from <http://www.balkaninsight.com/en/blog/rehabilitating-hungary-s-young-offenders>
5. Buric, A. (2011). Federation fails to curb rising Bosnian youth crime. Retrieved from <http://www.balkaninsight.com/en/article/federation-fails-to-curb-rising-bosnian-youth-crime>
6. Dandurand, Y. (2017). Preventing Violence against Children: The UN Model Strategies. In: J. Winterdyk, J. (ed.). *Crime prevention*. Boca Raton, FL.: CRC Press.
7. Dash, P.K. (2013). By 2017, India's slum population will rise to 104 million. *The Times of India*. Retrieved from <https://timesofindia.indiatimes.com/india/By-2017-Indias-slum-population-will-rise-to-104-million/articleshow/21927474.cms>
8. Derencinovic, D. & Getos, A-M. (2009). *Uvod u kriminologiju s osnovama kaznenog prava*. Zagreb. Pravni fakultet Sveucilista u Zagrebu.
9. Extrajudicial Measures. (2015). Ottawa: Department of Justice. Retrieved from <http://www.justice.gc.ca/eng/cj-jp/yj-jj/tools-outils/sheets-feuillets/measu-mesur.html>
10. Getos Kalac, A-M. & Bezic, R. (2017). Criminology, crime and criminal justice. *European J. of Criminology*, 14(2): 242-266.
11. Ginio, E. (2016). *The Ottoman culture of defeat*. United Kingdom: C. Hurst & Co.
12. Justice for Children. (n.d.). UNICEF- Serbia. Retrieved from https://www.unicef.org-serbia/activities_925.htm
13. Kilchling, M. (2016). "Violence in the Balkans in the focus of Balkan Criminology's current research activities". 3rd Annual Conference of the Max Planck Partner Group for Balkan Criminology "Violence in the Balkans". Faculty of Law, University of Bucharest/Romania.

14. Klarin, M. (2009). The Impact of the ICTY Trials on Public Opinion in the Former Yugoslavia. *Journal of International Criminal Justice*, 7(1): 89–96
15. Krastav, I. (2002). Democracy without choice. *Journal of Democracy*, 13(3): 39-53. Retrieved from http://commonweb.unifr.ch/artsdean/pub/gestens/f/as/files/4760/25735_093221.pdf
16. McCord, J., et al. (2000). Juvenile crime – Juvenile justice. Washington, D.C.: National Academy Press. Retrieved from <https://www.nap.edu/read/9747/chapter/1>
17. Marsavelski, A. (2012). *Alternatives to custody for young offenders: National report on juvenile justice trends: Croatia*. Brussels, Belgium: European Union Project. Retrieved from http://www.oijj.org/sites/default/files/baaf_croatia1.pdf
18. Miladinovic, Z. (2016). Youth court statistics in Canada, 2014/2015. Statistics Canada. Retrieved from <http://www.statcan.gc.ca/pub/85-002-x/2016001/article/14656-eng.htm>
19. Oudshoorn, J. (2015). *Trauma-informed youth justice in Canada*. Toronto: CSPI.
20. Peterson, S. B. (2009). “Made in America: The Global Youth Justice Movement”. *Reclaiming Children and Youth International Journal*. Volume 18, Number 2. Pages 48-52.
21. Peterson, S.B. (2017). Teen, peer youth court. Retrieved from http://www.globalyouthjustice.org/Training_and_Events.html
22. Robinson-Easley, C.A. (2012). *Our children, our responsibilities: Saving the youth we are losing to gangs*. New York, Peter Lang.
23. Sijercić-Čolić, H. (n.d.). Juvenile justice as a key element of national human rights policy and restorative juvenile justice - recent trends in juvenile delinquency and juvenile justice in Bosnia and Herzegovina. Retrieved from <https://www.unicef.org/tdad/5hajrijasijercic.pdf>
24. Votja, F. (2015). Imprisonment in the Balkans: Some remarks on the life and long-term imprisonment in countries of former Yugoslavia. *Balkan Criminology New*. 1: 1-5.
25. Vujošić, S. (2015). International Self Report Delinquency Study (ISDR-3) in Bosnia and Herzegovina. *Balkan Criminology New*, 1: 8-9.
26. Waddell, M.L. (2012). Four simple ways to make our courts more efficient. Retrieved from <http://www.canadianlawyermag.com/4320/Four-simple-ways-to-make-our-courts-more-efficient.html>
27. Waller, I. (2013). *Smarter crime control*. New York, NY: Rowman & Littlefield

28. Winterdyk, J. (ed.). (2015). *Juvenile Justice: International perspectives, models, and trends*. Boca Raton, FL.: CRC Press.
29. Winterdyk, J. & Smandych, R. (eds.). (2016). *Youth at risk and youth justice* (3rd ed.). Toronto, ON: Oxford University Press.
30. Winterdyk, J. (ed.). (2017). *Crime prevention*. Boca Raton, FL.: CRC Press.
31. Zivanovic, M. (2017). Balkan states face big population drops, UN warns. *Balkan Insight*. Retrieved from <http://www.balkaninsight.com/en/article/populations-plunging-in-most-balkans-countries-report-06-22-2017>

KORIŠĆENJE KAPACITETA POZITIVNOG PRITISKA VRŠNJAKA KROZ GLOBALNI POKRET MLADIH ZA PRAVDU: „ZLATNA“ PRILIKA ZA BALKAN

Džon Vinterdik¹

Katedra za studije ekonomije, pravosuđa i politike
Univerzitet Maunt Rojal, Kalgari, Alberta, Kanada

Sažetak: Kategorija maloletničke delinkvencije za većinu naroda, uključujući i uopšteno narode na Balkanu, jeste poput enigme još od uvođenja prvih zakona o maloletnicima u pravosuđe. U novije vreme maloletnička delinkvencija na Balkanu ne samo da je u porastu, već i ozbiljnost ovih dela pokazuje uzlazni trend i još više opterećuje već opterećeni sistem maloletničkog pravosuđa. Ovaj rad predstavlja jednu alternativu mogućnost u odnosu na formalni sistem maloletničkog pravosuđa, mogućnost koja je osmišljena da osnaži mlade, da podigne kapacitet zajednice i sposobnost oporavka mladih i koja je po prirodi reintegrativna i restorativna. Dat je pregled modela vršnjačkog suda koji je opisan u mogućem balkanskom kontekstu. Raspravlja se o različitim dokazima o relativnom uspehu ovog modela u ostalim regionima u svetu. U zaključku rada dato je nekoliko zapažanja u pogledu pitanja zašto bi model vršnjačkog suda mogao/trebalo da se usvoji u zemljama Balkana uz nekoliko pragmatičnih i praktičnih razmatranja u pogledu primene i vođenja ovog modela.

Ključne reči: maloletnička delinkvencija, vršnjački sud, alternativne mere, odvraćanje, restorativna pravda

¹ Redovni profesor, jwinterdyk@mtroyal.ca

Originalni naučni rad
Primljen: : 27. 9. 2017.
Revidirana verzija: 23. 11. 2017.
Prihvaćen: 30. 1. 2018.

UDK: 343.97:343.615-053.6
004.738.5:316.624-057.874
316.356.2
doi:10.5937/nabepo22-15158

UKLJUČENOST RODITELJA U ISKUSTVO KIBER NASILJA KOD UČENIKA OSNOVNIH ŠKOLA^{1,2}

Jasna Hrnčić³

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Nina Lončar⁴

NVO „Samit-Vrh“, Podgorica, Crna Gora

Sažetak: Kiber nasilje je sve prisutnije među mladima, nekada i sa fatalnim posledicama. Kako za mnoge roditelje i nastavnike internet i društvene mreže predstavljaju nepoznatu teritoriju, to nasilje često izmiče njihovoj kontroli. Ciljevi rada su analiza obima uključenosti roditelja u iskustvo dece na internetu, u iskustvo vršnjačkog kiber nasilja, i analiza povezanosti između ove dve pojave. U istraživanje je bilo uključeno 249 učenika viših razreda osnovnih škola u Pljevljima u Crnoj Gori. Učenici su popunjavalii upitnik priređen za svrhe istraživanja. Pokazalo se da je 63,1% učenika izjavilo da su roditelj/staratelji razgovarali sa njima o tome kako da se ponašaju prema drugima na internetu, a 65,2% njih da roditelji/staratelji proveravaju njihove aktivnosti na internetu. Roditelje/staratelje je obavestilo o ličnoj izloženosti nasilju značajno više učenika sa kojima su roditelji razgovarali o ponašanju na internetu [$\chi^2(1) = 12,626$,

¹ Rad je izložen na 65. kongresu psihologa „Globalizacija i lokalizacija psihologije”, Zlatibor, 24–27. maja 2017.

² Rad je deo projekta „Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, pod evidencionim brojem 47011.

³ Vanredni profesor, jhrncic@gmail.com

⁴ ninaloncar111@gmail.com

$p < 0,001$, $C = 0,403$], i značajno više učenika čije su aktivnosti na internetu roditelji proveravali [$\chi^2(1) = 6,145$, $p < 0,05$, $C = 0,294$]. Roditelje/staratelje ili nastavnike je obavestilo o izloženosti nasilju druga/ drugarice značajno više učenika sa kojima su roditelji razgovarali o ponašanju na internetu [$\chi^2(1) = 7,585$, $p < 0,01$, $C = 0,299$], i značajno više učenika čije su aktivnosti na internetu roditelji proveravali [$\chi^2(1) = 7,622$, $p < = 0,001$, $C = 0,300$], nego učenika čiji roditelji nisu bili angažovani na ovaj način. Nije se pokazala značajna povezanost izvršenja kibera nasilja sa razgovorom roditelja/staratelja sa decom o ponašanju na internetu, kao ni sa proverom njihovih aktivnosti na internetu. U radu se daju preporuke za unapređenje uključenosti roditelja u internet aktivnosti dece, za uključivanje škole u prevenciju kibera nasilja i saradnju sa roditeljima i za saradnju sa ekspertima, policijom i tužilaštvom.

Ključne reči: roditeljska komunikacija, roditeljska kontrola, žrtve kibera nasilja, obaveštavanje roditelja, uključenost nastavnika, prevencija.

Uvod

Ubrzani razvoj interneta i sa njim povezanih informaciono-komunikacijskih tehnologija (IKT) – mobilnih telefona, kompjutera i drugih elektronskih komunikacionih uređaja – uticao je na nastanak informatičkog društva u kojem su mogućnosti za komunikaciju, razmenu informacija, povezivanje, nastanak i održavanje socijalnih veza drastično unapredene. Ove promene ispraćene su sa podeljenim očekivanjima: dok su preterani optimisti isključivali mogućnost nastanka bilo kakvog problema, drugi su izražavali sumnje prema ovoj vrsti tehnologija. Nakon masakra u američkoj srednjoj školi Kolumbajn 1999. godine, slepo poverenje u internet je poljuljano. Ova tragedija je dovela u prvi plan fenomen zloupotrebe interneta od strane dece, kao i pitanje roditeljske kontrole dece u pogledu njihovog pristupa internetu.

Ekspanzija u razvoju i dostupnosti IKT, nedostatak propisa koji bi sprecili zloupotrebe u onlajn okruženju, ali i nedostatak adekvatnih društvenih reakcija na promene koje je razvoj IKT doneo, otvorio je prostor za nastanak kibera nasilja među decom, kao posebnog tipa vršnjačkog nasilja. Jedan od prvih takvih događaja odnosio se na Rajana Haligana (Ryan Halligan)⁵, koji je zbog ismevanja na društvenim mrežama izvršio samoubistvo 7. oktobra. 2003. go-

⁵ Dostupno na: <https://nobullying.com/ryan-halligan> (30. 5. 2017).

dine. Njegovi vršnjaci koji su učestvovali u ovom događaju nisu snosili nikakve zakonske posledice usled nedostatka relevantnih zakona.

Vršnjačko kiber nasilje predstavlja zlonamerno i ponavljano povređivanje druge osobe upotrebom informaciono-komunikacionih tehnologija^{6,7}. Ova definicija uključuje najvažnije elemente vršnjačkog kiber nasilja: zlonamernost (ponašanje je sračunato, a ne slučajno), povređivanje (žrtva vršnjačkog nasilja se oseća povređeno), repetitivnost (vršnjačko nasilje reflektuje uspostavljen obrazac i nije izolovan incident) i posredovanje komunikacione tehnologije u nasilju. Dok su prethodne dve karakteristike opšte za nasilje kao fenomen, a repetitivnost posebno odlikuje vršnjačko nasilje (Olvej⁸), poslednja karakteristika je specifična za kiber nasilje. U specifične odlike vršnjačkog kiber nasilja ubrajaju se takođe: anonimnost nasilnika, beskonačna publika⁹ i nedostatak nadzora¹⁰. Ono obuhvata: vređanje, uznemiravanje, ogovaranje, lažno predstavljanje, nedozvoljeno deljenje tuđih slika, video-snimaka ili lične komunikacije, isključivanje iz grupe, proganjanje putem SMS poruka, mejla, društvenih mreža, platformi za komunikaciju. Sve je prisutnije na društvenim mrežama, i dok odrasli navedeno ponašanje prepoznaju kao nasilje, deca ga često smatraju uobičajenim deo odrastanja. Pokazuje se da je raspostranjeno najviše među tinejdžerima. Istraživanja prevalence žrtava kiber nasilja u SAD pokazuju raspon od 7% do 35%^{11,12}, dok je u istraživanjima učenika osnovnih i srednjih škola najčešće prevalenca žrtava od 20 % do 30%¹³. Rezultati istraživačkih radova potvrđuju da je kiber nasilje učestalo pojavljivanje u školskom prostoru.

6 S. Hinduja, J. Patchin, Cyberbullying: An Exploratory Analysis of Factors related to Offending and Victimization, *Deviant Behavior*, vol. 29, br. 2/2008, Taylor & Francis Online, str. 129–156.

7 C. L. Nixon, Current perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health, *Adolescent Health Medicine and Therapeutics*, br. 5/2014; Dove Medical Press, str. 143–158.

8 D. Olweus, School Bullying: Development and Some Important Challenges, *Annu. Rev. Clin. Psychol.*, vol. 9, 2013, Annual Reviews, str. 751–780.

9 B. Popović-Ćitić, Vršnjačko nasilje u kiber prostoru, *Temida*, vol. 12, br. 3/2009, Viktimološko društvo Srbije, Beograd, str. 43–63.

10 C. L. Nixon, Current perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health, *Adolescent Health Medicine and Therapeutics*, opus citatum.

11 B. Holfeld, M. Grabe, Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying. *Journal of Educational Computing Research*, vol. 46, br. 4/2012, SAGE Publishing, str. 402.

12 B. Holfeld, M. Grabe, An examination of the history, prevalence, characteristics, and reporting of cyberbullying in the united states. Objavljeno u: Q. Li, D. Cross, P. K. Smith (ur.) *Cyberbullying in Global Playground: Research from International Perspective*. Wiley-Blackwell Publishing, New Jersey, 2012, str. 119

13 T. Beran, Q. Li, Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior, *Journal of Educational Computing Research*, vol. 32, br. 3/2005, SAGE Publishing, str. 265–277; T. Beran, Q. Li, The relationship between cyberbullying and school bullying, *The Journal of Student Wellbeing*, vol. 1, br. 2/2007, str. 15–33; S. Hinduja, J. W. Patchin, Summary of our cyberbullying research 2004-2016 [online], dostupno na stranici *Cyberbullying Research Center*: <https://cyberbullying.org/summary-of-our-cyberbullying-research> (17. 1. 2017); Ç. Topçu, Ö. Erdur-Baker, Y.Çapa-Aydin, Examination of Cyberbullying Experiences

živanja variraju u zavisnosti od uzrasta ispitanika i sredine u kojoj je istraživanje realizovano. Prema dosadašnjim istraživanjima veza između godišta i vršnjačkog nasilja na internetu sledi univerzalni „obrnuti U“ obrazac, tako da u početku niske stope rastu u srednjoj adolescenciji (14–16 god.), da bi zatim počele da padaju¹⁴.

Popadić se sa saradnicima bavio istraživanjima kiber nasilja u Srbiji. Popadić i Kuzmanović¹⁵ su, na uzorku od 3.786 učenika viših razreda osnovnih škola u Srbiji, našli da je 22% ispitanika izvestilo da su doživeli nasilje pozivanjem na mobilni telefon, 18% njih – uznemiravanje na socijalnim mrežama, dok je 12% njih javno komentarisalo svoje poznanike na povređujući način. Popadić, Pavlović, Petrović i Kuzmanović¹⁶ našli su na uzorku od 204 učenika i njihovih roditelja, da je svako treće dete bilo izloženo nekoj vrsti agresije na internetu, od čega se 14% to dogodilo više od jedan ili dva puta. U oba istraživanja nije specifikovano da li se radi o vršnjačkom kiber nasilju, niti da li su i u kojoj meri neki učenici istovremeno i žrtve i učinoci ovog nasilja. Istraživanje u Crnoj Gori na uzorku od 1.002 učenika uzrasta od 9 do 17 godina¹⁷ pokazalo je da je 14% ispitanika navelo da su im se makar jednom u poslednjih godinu dana desile uznemirujuće stvari na internetu, dok je 69% žrtava kiber nasilja navelo da je vršnjačko nasilje najčešći tip kiber nasilja kome su bili izloženi. U prethodnom istraživanju autora ovog rada na uzorku od 249 učenika viših razreda osnovnih škola u Pljevljima u Crnoj Gori, pokazalo se da je 13,7% učenika izjavilo da su bili žrtve vršnjačkog kiber nasilja, 12,1% – da su bili njegovi izvršioci, dok je 27,7% učenika odgovorilo da poznaju učenika/učenicu žrtvu vršnjačkog kiber nasilja¹⁸. Žrtve kiber nasilja su bile ređe od žrtava tradicionalnog nasilja (17,3%). Pokazala se značajna pozitivna povezanost između činjenja i trpljenja kako tradicionalnog vršnjačkog, tako i kiber nasilja, koja je najizraženija u okviru iste vrste nasilja.

among Turkish Students from Different School Types. *Cyberpsychology & Behavior*, vol. 11, br. 6/2008, Mary Ann Liebert, Inc., str. 645.

14 K. R. Williams, N. G. Guerra, Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of Adolescent Health*, vol. 41, br. 6/2007, Suppl, Elsevier, str. S18.

15 D. Popadić, D. Kuzmanović, *Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*, UNICEF/Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2013, str. 51.

16 D. Popadić et al, *Global Kids Online Serbia: Balancing between Opportunities and Risks: Results from the Pilot Study*, University of Belgrade, Global Kids Online, Belgrade, 2016, str. 33.

17 UNICEF, *Djeca na internetu - mogućnosti, rizici, bezbjednost*. Izvještaj za Crnu Goru, Jul 2016, UNICEF, Podgorica, str. 18.

18 J. Hrnčić, N. Lončar, Vršnjačko kiber nasilje među učenicima osnovnih škola u Crnoj Gori. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, vol. 10, br. 16/2016, Fakultet političkih nauka, Beograd, str. 137–154.

Značaj odnosa sa roditeljima, porodične dinamike i vaspitnih stilova konzistentno se potvrđuje, kako za tradicionalno¹⁹ tako i za vršnjačko kiber nasilje²⁰. Nizak nivo kontrole onlajn aktivnosti dece od strane roditelja i količina vremena koju roditelji i deca provode zajedno značajni su faktori nastanaka vršnjačkog kiber nasilja²¹. Ibera (Ybarra) i Mičel (Mitchell)²² nalaze na uzorku od 1.501 adolescenata uzrasta 10 do 17 godina u SAD da su niska emotivna povezanost sa roditeljima, često disciplinovanje deteta i nizak nadzor roditelja nad detetom (definisan kroz odgovore na pitanja koliko često roditelj zna gde je dete i sa kim provodi vreme) značajno pozitivno povezani sa izvršenjem kiber nasilja. Feldman²³ na uzorku od 2.086 srednjoškolaca iz Floride (SAD) nalazi značajnu negativnu povezanost između učešća u kiber nasilju (bilo kao izvrsioca ili kao žrtve) i uključenosti roditelja i autoritativnog roditeljstva, ali ne i između učešća u kiber nasilju i nadzora roditelja. Istraživači Vandeboš i Vanklemput²⁴ su na uzorku od 2.052 učenika osnovnih i srednjih škola u Belgiji našli značajnu negativnu povezanost između uključenosti roditelja u korišćenje interneta svoga deteta i nasilnog kiber ponašanja deteta. Gvarini (Guarini), Pasini (Passini) i Meloti (Melotti)²⁵ dobili su, na uzorku od 2.326 učenika viših razreda osnovnih i srednjih škola u Italiji, da je usamljenost dece u odnosu sa roditeljima vrlo značajan prediktor kako tradicionalnog tako i vršnjačkog kiber nasilja. Drugo istraživanje istih autora pokazalo je da su žrtve vršnjačkog kiber nasilja češće prijavljivale povlačenje od svojih roditelja i vršnjaka²⁶, što dodatno usložnjava odnos roditelja i dece. Istraživanje Hindudže

19 K. Rigby, P. T. Slee, Suicidal ideation among adolescent school children, involvement in bully-victim problems, and perceived social support. *Suicide and Life Threatening Behavior*, vol. 29, br. 2/1999, Wiley Publ., New Jersey, str. 119–130.

20 M. L. Ybarra, K. J. Mitchell, Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics, *Journal of Adolescence*, vol. 27, br. 3/2004, Elsevier, str. 331; J. Ortega-Barón, S. Buelga, M.-J. Cava, The influence of school climate and family climate among adolescents victims of cyberbullying. *Comunicar*, vol. 24, br. 46/2016, Grupo Comunicar, str. 57–65.

21 Espelange, 2000, prema D. Cross, A. Barnes, A. Papageorgiou, K. Hadwen, L. Hearn, L. Lester, A social-ecological framework for understanding and reducing cyberbullying behaviours, *Agression and violent behaviour*, vol. 23, 2015, str. 109–117.

22 M. L. Ybarra, K. J. Mitchell, Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics, *Journal of Adolescence*, vol. 27, br. 3/2004, Elsevier, str. 328–329.

23 M. A. Feldman, *Cyber-bullying in high school: associated individual and contextual factors of involvement*. Graduate Theses and Dissertations. University of South Florida. UMI Dissertations Publishing, 2011, str. 57.

24 H. Vandebosch, K. Van Cleemput, Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims. *New Media Society*, vol. 11, br. 8/2009, SAGE Publishing, str. 1364.

25 A. Guarini, S. Passini, G. Melotti, Risk and protective factors on perpetration of bullying and cyberbullying, *Studia Edukacyjne*, vol. 23, 2012, Wydział Studiów Edukacyjnych, Poznań, str. 33–55.

26 Guarini, Passini, Melotti et al. 2012, prema: C. L. Nixon, Current perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health, *Adolescent Health Medicine and Therapeutics*, br. 5/2014; Dove Medical Press, str. 143–158.

(Hinduja) i Pećina (Patchin)²⁷ pokazalo je da učenici ređe učestvuju u vršnjačkom kiber nasilju ako prepostavljaju da bi ih roditelji, staratelji ili drugi odrasli zbog toga kaznili.

Podrška porodice predstavlja snažan protektivni faktor. Ako roditelji poznaju tehnologiju, imaju povoljan stav prema njoj i konstruktivno je koriste, to značajno doprinosi nastanku pozitivnih stavova dece o pravilnoj upotrebi IKT²⁸. Autori²⁹ ukazuju na značaj korišćenja informaciono-komunikacionih tehnologija od strane roditelja i za prevenciju kiber nasilja kod dece, jer roditelji koji ih ne koriste ne mogu biti svesni da je njihovo dete uključeno u kiber nasilje. Dva istraživanja su pokazala da oko petine roditelja na našim prostorima ne koristi internet, u Srbiji istraživanje Popadića i Kuzmanović³⁰ i u Crnoj Gori istraživanje UNICEF-a³¹. Prema odgovorima roditelja u istraživanju u Crnoj Gori³², roditeljska zaštita i podrška internet aktivnostima dece obuhvata sledeće aktivnosti: razgovor sa decom o tome šta da rade dok su na internetu (55%), objašnjavanje zašto su neki sajtovi neprimereni (51%), sugerisanje načina na koji deca mogu bezbedno koristiti internet (49%) i razgovor o tome šta dete treba da radi kada ga nešto na internetu uz nemiri (39%). Deca, prema istom istraživanju, smatraju da je ovaj broj aktivnosti manji. Studija koju je sproveo Pizalski (Pyzalski)³³ među 2.143 učenika poljskih srednjih škola pokazala je da je postojanje jasnih normi u porodici vezanih za internet aktivnosti značajno negativno povezano sa izvršenjem kiber nasilja, mada je ova povezanost bila slabog intenziteta.

Istraživanje Slonje (Slonje) i Smita (Smith)³⁴ pokazalo je da se većina učenika ponaša nasilno na internetu dok je kod kuće (85,6%), a sami učenici su smatrali da je u većini situacija malo verovatno da će odrasli primetiti kiber

27 S. Hinduja, J. W. Patchin, Social influences on cyberbullying behaviors among middle and high school students, *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 42, br. 5/2013, Springer US, str. 711–722.

28 L. Ey, C. Cupit, Exploring young children's understanding of risks associated with internet usage and their concepts of management strategies, *Journal of Early Childhood Research*, vol. 9, br. 1/2011, 53–65.

29 F. Dehue, C. Bolman, T. Völlink, Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception, *CyberPsychology & Behavior*, vol. 11, br. 2/2008, Mary Ann Liebert, str. 217–223.

30 D. Popadić, D. Kuzmanović, *Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*, Opus citatum, str. 45.

31 UNICEF, *Djeca na internetu – mogućnosti, rizici, bezbjednost*. Izvještaj za Crnu Goru, Jul 2016, UNICEF, Podgorica, str. 46.

32 Ibidem, str. 26.

33 J. Pyzalski, From cyberbullying to electronic aggression: typology of the phenomenon. *Emotional and Behavioural Difficulties*, vol. 17, br. 3–4/2012, Taylor-Francis Group, Routledge, str. 313.

34 R. Slonje, P. K. Smith, Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, vol. 49, 2008, Wiley-Blackwell, Nordic Psychological Association, str. 147–154.

nasilje. Velika većina deca pristupa internetu sa pametnih telefona: oko tri četvrtine američkih tinejdžera uzrasta od 13 do 17 godina³⁵, 78% učenika uzrasta 9 do 17 godina u Crnoj Gori³⁶ ili 95% učenika uzrasta od 9 do 17 godina u Srbiji³⁷. Postaje jasno da se u uslovima prenosivih i personalizovanih tehnologija roditelji ne mogu obezbediti kontinuiran nadzor nad onlajn aktivnostima dece, već da je ključno da razviju takav odnos sa decom da im se ona sama obrate u slučaju loših iskustava na internetu.

Stepen u kome deca uključuju odrasle u svoja iskustva kiber nasilja istraživali su Pečin i Hindudža³⁸ na uzorku od 574 ispitanika, posetilaca sajta za popularnu muziku, od kojih je 384 bilo mlađe od 18 godina. Pokazalo se da je 9% žrtava kiber zlostavljanja obavestilo o ovom iskustvu roditelje ili nastavnike, dok je više od pola (56,6%) obavestilo prijatelje. Slične nalaze su dobili Mišna (Mishna) i saradnici³⁹, koji su na uzorku od 2.186 učenika kanadskih osnovnih i srednjih škola našli da je 8% žrtava kiber nasilja saopštito to svojim roditeljima, dok je samo 3% njih ovo iskustvo prijavilo nastavnicima ili učiteljima. Istraživanje sprovedeno među 360 švedskih učenika uzrasta od 12 do 20 godina⁴⁰ pokazalo je da 50% žrtava kiber nasilja ne kaže nikome za svoje iskustvo, 35,7% kaže drugu/drugarici, 8,9% kaže roditelju/staratelju, a 7,4% nekom drugom, dok izveštavanje nastavniku nije zabeleženo. Istraživanje Nacionalnog decijeg centra (National Children's Home⁴¹) na uzorku od 770 učenika u Sjedinjenim Američkim Državama starosti 11 do 17 godina, pokazalo je da je 24% žrtava kiber nasilja o tome obavestilo roditelje, 14% – nastavnike, 41% učenika – prijatelje, dok 28% njih nikome nije reklo. Slični nalazi su dobijeni u istraživanju sprovedenom u Crnoj Gori⁴², po kome svaki četvrti učenik smatra uobičajenim da zatraži pomoć od roditelja zbog neprijatnog iskustva na internetu. Ovakva situacija retkog prijavljivanja čini vršnjačko kiber nasilje idealnim za izvršioce.

35 A. Lenhart, *Teens, Social Media and Technology Overview 2015 – Smartphone facilitate shifts in communication landscape for teens*, Pew Research Center, 2015.

36 UNICEF, *Djeca na internetu – mogućnosti, rizici, bezbjednost*. Izvještaj za Crnu Goru, Opus citatum.

37 D. Popadić et al, *Global Kids Online Serbia: Balancing between Opportunities and Risks: Results from the Pilot Study*, opus citatum.

38 J. W. Patchin; S. Hinduja, Bullies move beyond the schoolyard. *Youth violence and Juvenile Justice*, vol. 4, br./2006, SAGE Publishing, str. 148–169.

39 F. Mishna et al, Cyber bullying behaviors among middle and high school students. *American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 80, br. 3/2010, Menasha, Wis., American Orthopsychiatric Assn., Washington, DC, str. 365.

40 R. Slonje, P. K. Smith, Cyberbullying: Another main type of bullying? *Opus citatum*, str. 152.

41 National Children's Home, *Putting U in the Picture – Mobile Bullying Survey 2005*, National Children Home, UK, str. 3.

42 UNICEF, *Djeca na internetu – mogućnosti, rizici, bezbjednost*. Izvještaj za Crnu Goru, Opus citatum.

Drugi istraživači su dobili nešto povoljnije nalaze. Istraživanje sprovedeno u Holandiji⁴³ na uzorku od 1.211 učenika prosečne starosti 12,7 godina pokazalo je da je 41,2% žrtava kiber nasilja o tome obavestilo roditelje i da je 17,1% kiber nasilnika o tome obavestilo roditelje. Popadić i saradnici⁴⁴ su našli da je 49% učenika u Srbiji izjavilo da su o uznemirujućim iskustvima na internetu (uključujući i vršnjačko nasilje) obavestili majku. Holfeld (Holfeld) i Grabe (Grabe)⁴⁵ dobili su na uzorku od 665 srednjoškolaca iz SAD da je 50% žrtava kiber nasilja to iskustvo saopštito roditeljima/starateljima, 20% njih je to reklo braći/sestrama, a tek 8% nastavnicima. Šansa da kiber nasilje prestane posle saopštavanja odraslima je bila 59%, kada se saopštavano vršnjacima – 54%, a najmanja kada se saopštavao i vršnjacima i roditeljima – 46%. Nije se pokazala značajna razlika u tome da li je kiber nasilje prestalo ili ne u odnosu na to da li je saopšteno odraslima ili vršnjacima. S druge strane, kvalitativno istraživanje sprovedeno među turskim adolescentima⁴⁶ sugerira da je pomoć roditelja ključna u oporavku deteta žrtve kiber nasilja. U dosadašnjim istraživanjima nije posebno razmatrana povezanost između ponašanja roditelja u odnosu na internet aktivnosti deteta i toga da li deca izveštavaju roditelje/staratelje o svojim iskustvima u oblasti vršnjačkog kiber nasilja.

Cilj ovog rada je analiza obima uključenosti roditelja u iskustvo svoje dece na internetu i u iskustvo vršnjačkog kiber nasilja, kao i analiza povezanosti između ove dve pojave. Posebni ciljevi su: 1) utvrđivanje obima uključenosti roditelja/staratelja i nastavnika u iskustva deteta sa internetom i vršnjačkim kiber nasiljem; 2) utvrđivanje povezanosti između uključenosti roditelja/staratelja u iskustva deteta sa internetom i izveštavanja roditelja/staratelja i nastavnika o svojim iskustvima u oblasti kiber nasilja.

Hipoteze istraživanja su: 1) većina dece ne obaveštava svoje roditelje/staratelje i nastavnike o žrtvama vršnjačkog kiber nasilja za koje zna, uključujući i sopstveno iskustvo; 2) deca sa kojima roditelji pričaju o njihovom ponašanju prema drugima na internetu značajno češće prijavljaju iskustvo kiber nasilja nego deca roditelja koji sa njima o tome ne pričaju; 3) deca koje roditelji nadziru u internet aktivnostima značajno češće prijavljaju iskustvo kiber nasilja nego ona deca koju roditelji ne nadziru; 4) deca sa kojima roditelji pričaju o ponašanju prema drugima na internetu značajno ređe ispoljavaju vršnjačko kiber nasilje nego ona deca koju roditelji ne nadziru; 5) deca koju roditelji

43 F. Dehue, C. Bolman, and T. Völlink, Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception, *Opus citatum*, str. 221.

44 Popadić et al, *Global Kids Online Serbia: Balancing between Opportunities and Risks: Results from the Pilot Study*, *Opus citatum*.

45 B. Holfeld, M. Grabe, Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying, *Opus citatum*, str. 404.

46 Ç. Topcu, A. Yıldırım, Ö. Erdur-Baker, Cyber bullying at schools: what do turkish adolescents think? *International Journal for the Advancement of Counselling*, vol. 35, br. 2/2013, International Association for Counselling, str. 147.

nadziru u internet aktivnostima značajno ređe ispoljavaju vršnjačko kiber nasilje nego ona deca koju roditelji ne nadziru.

Vršnjačko kiber nasilje je obuhvatalo vređanje, uznemiravanje, ogovaranje, lažno predstavljanje, nedozvoljeno deljenje tuđih slika, video-snimaka ili lične komunikacije, isključivanje iz grupe i proganjanje putem SMS poruka, imjela, društvenih mreža, platformi za komunikaciju.

1. Metod istraživanja

Instrument istraživanja. Instrument za prikupljanje podataka u ovom istraživanju jeste upitnik VSN1 (Lončar, 2016). Ima za cilj prikupljanje deskriptivnih podataka potrebnih da se dobije odgovor na ciljeve i hipoteze šireg istraživanja, koji su formulisani na osnovu nalaza prethodnih relevantnih istraživanja. Namenjen je za anketno istraživanje dece koja pohađaju više razrede osnovne škole i ne može se koristiti kao skala. Upitnik je tipa papir-olovka. Na njegovom početku je naveden cilj prikupljanja podataka. Sastoјi se od 21 stavke, od kojih 13 odgovara na ciljeve i hipoteze ovoga rada. Od toga se tri stavke se odnose na demografske podatke (pol, razred, uzrast) i jedna na korišćenje interneta („Dnevno na internetu provodim: a) dva sata i manje; b) 3–4 sata c) više od 4 sata d) ne koristim internet“). Iskustvo kiber nasilja se istraživalo preko pet stavki: „Doživeo/la sam vršnjačko kiber nasilje u kiber prostoru“, „Poznajem učenika/cu iz škole koji je doživeo vršnjačko kiber nasilje“, „Ponašao/la sam se nasilno u kiber prostoru“, „Doživeo sam kiber nasilje od strane školskog druga/drugarice“. Uključenost roditelja u iskustva na internetu i sa kiber nasiljem je procenjivana preko četiri stavke: „Moji roditelji/staratelji su razgovarali sa mnom o tome kako da se ponašam prema drugima na internetu“, „Moji roditelji/staratelji proveravaju moje aktivnosti na internetu“, „Obavestio/la sam roditelje o situacijama kiber nasilja kojima sam bio/la izložen/a“ i „Obavestio/la sam roditelje/staratelje ili nastavnike da je drugi učenik bio izložen nekom vidu kiber nasilja“.

Uzorak ispitanika. Istraživanje je obuhvatilo po jedno slučajno izabrano odeljenje učenika 6, 7, 8, i 9 razreda iz sve tri gradske škole koje imaju više razreda u Pljevljima, opštini koja je po broju stanovnika u Crnoj Gori na petom mestu sa 30.786 stanovnika⁴⁷ i zauzima oko desetinu teritorije Crne Gore. Dok je 300 učenika uključeno u istraživanje, njih 249 (83%) korektno je popunilo upitnike i ušlo u konačni uzorak. Prosečan uzrast ispitanika bio je $M = 13,9$

⁴⁷ Zavod za statistiku Crne Gore, *Stanovništvo prema starosti, polu i tipu naselja po opštinama, kao i najčešća imena u Crnoj Gori*, Saopštenje br. 117, Podgorica, 6. 9. 2011, str. 7, dostupno na: http://www.podgorica.me/sites/podgorica.me/files/multimedia/pages/files/2012/11/saopstenje_starost_4_09_2011_prevod.pdf (20. 10. 2016).

godina ($SD = 1,178$) sa rasponom od 11 do 15 godina. Ispitanici su bili uravnoteženi po polnoj pripadnosti (50,6% je bilo ženskog pola) i po razredima (24,9% učenika šestog i isto toliko sedmog razreda, 25,3% učenika osmog i 24,1% učenika devetog razreda). Internet koristi 97,1% ($N = 242$) učenika. Nisu se pokazale značajne razlike između polova u korišćenju interneta ($\chi^2(2) = 0,422$, $p > 0,05$, $C = 0,077$).

Postupak istraživanja. Prikupljanje popunjениh upitnika trajalo je, u zavisnosti od škole i razreda, između 2 i 15 dana, u periodu između 15. aprila i 1. maja 2016. godine. Uprava uključenih škola je, na osnovu informacije o cilju istraživanja i uvida u upitnik VSN1, dala odobrenje za vršenje istraživanja. Zatim je upitnik podeljen učenicima iz slučajno izabranih odeljenja iz tri osnovne škole, koji su ga zatim nosili kući na odobrenje roditelja. Učenici su narednog školskog dana predavalni razrednim starešinama anonimno popunjene upitnike, uz potpisani pristanak roditelja.

Statistička obrada podataka je obuhvatala deskriptivne statističke metode, Pirsonov hi kvadrat test i koeficijent kontingencije, upotreboom statističkog programa SPSS 22.0.

2. Rezultati istraživanja

Pokazalo se da je 63,1% učenika izjavilo da su roditelji/staratelji razgovarali sa njima o tome kako da se ponašaju prema drugima na internetu, a 65,2% njih da roditelji/staratelji proveravaju njihove aktivnosti na internetu. Nisu se pokazale značajne razlike između polova na navedenim tvrdnjama ($\chi^2(1) = 1,973$, $p > 0,05$, $C = 0,089$ za razgovor, $\chi^2(3) = 5,357$, $p > 0,05$, $C = 0,145$ za nadzor). Od učenika koji su se izjasnili da su bili žrtve kiber nasilja ($N = 32$, 13,8% uzorka), 34,4% ($N = 11$) njih je obavestilo roditelje o kiber nasilju kojem su izloženi. Od učenika koji su se izjasnili da poznaju učenika/cu iz škole koji/a je doživeo/la vršnjačko kiber nasilje ($N = 69$, 27,7% uzorka), 24,6% njih je obavestilo roditelje/staratelje ili nastavnike o tome. Potvrđena je prva hipoteza istraživanja.

Roditelje je obavestilo o ličnoj izloženosti nasilju značajno više učenika sa kojima su roditelji razgovarali o ponašanju na internetu i značajno više učenika čije su aktivnosti na internetu roditelji proveravali, od onih sa kojima roditelji nisu imali takve aktivnosti (Tabela 1). Takođe, roditelje/nastavnike je obavestilo o izloženosti nasilju druga/drugarice značajno više učenika sa kojima su roditelji razgovarali o ponašanju na internetu i značajno više učenika čije su aktivnosti na internetu roditelji proveravali od onih sa kojima roditelji nisu imali takve aktivnosti. Izrazitija je povezanost između obaveštavanja o ličnoj

izloženosti nasilju sa komunikacijom sa roditeljima o ponašanju na internetu, nego sa proveravanjem njihovih internet aktivnosti od strane roditelja. Potvrđene su druga i treća hipoteza istraživanja. Očekivano, najveća povezanost se pokazala između procene dece da su roditelji/staratelji razgovarali o ponašanju na internetu sa njima i da su proveravali aktivnosti dece na internetu, kao i između izjava dece da su roditelje/staratelje obaveštavali o ličnoj izloženosti nasilju i da su ih obaveštavali o izloženosti nasilju druga/ drugarice.

Tabela 1: Značajnost razlike između uključenosti roditelja u internet aktivnosti deteta i izveštavanja dece o iskustvima sa kiber nasiljem

/	Obavestio roditelje/nastavnike o izloženosti nasilju druga/dru-garice	Obavestio roditelje o ličnoj izloženosti nasilju	Roditelji proveravali aktivnosti deteta na internetu	Učinio internet nasilje (N = 30)	Žrtva internet nasilja (N = 34)
Roditelji razgovarali o ponašanju na internetu	$\chi^2(1) = 7,585$ p < 0,01 C = 0,299	$\chi^2(1) = 12,626$ p < 0,001 C = 0,403	$\chi^2(1) = 48,452$ p < 0,001 C = 0,404	$\chi^2(1) = 0,080$ p > 0,05 C = 0,018	$\chi^2(1) = 0,132$ p > 0,05 C = 0,023
Roditelji proveravali aktivnosti deteta na internetu	$\chi^2(2) = 7,622$ p < 0,05 C = 0,300	$\chi^2(2) = 6,145$ p < 0,05 C = 0,294	/	$\chi^2(3) = 3,896$ p > 0,05 C = 0,125	$\chi^2(3) = 2,272$ p > 0,05 C = 0,096
Obavestio roditelje o ličnoj izloženosti nasilju	$\chi^2(1) = 22,543$ p < 0,001 C = 0,516	/	/	/	$\chi^2(1) = 1,237$ p > 0,05 C = 0,004

Nije se pokazala značajna povezanost između izjave dece da su učinoci kibernetičkog nasilja i njihove procene da su roditelji/staratelji razgovarali sa njima o ponašanju na internetu, kao ni da su proveravali njihovu aktivnost na internetu. Četvrta i peta hipoteza istraživanja nisu potvrđene. Takođe, nije se pokazala značajna povezanost između izjave dece da su žrtve kibernetičkog nasilja i izjave da su obavestili roditelja/staratelja ili nastavnike o ličnoj izloženosti nasilju, izjave da su roditelji/staratelji razgovarali sa njima o ponašanju na internetu, kao ni izjave da su roditelji/staratelji proveravali njihovu aktivnost na internetu (tabela 1).

3. Diskusija

Nalaz da je dve trećine roditelja/staratelja uključeno u aktivnosti svoje dece na internetu kroz razgovor sa njima o ponašanju prema drugima na internetu i proveravanje internet aktivnosti deteta povoljniji je od rezultata istraživanja Popadić i Kuzmanović u Srbiji⁴⁸, ali i od rezultata istraživanja u Crnoj Gori. S druge strane, to što trećina roditelja nije uključena u onlajn iskustva dece zabilježava u svetu dobijenog nalaza o povezanosti između uključenosti roditelja/staratelja u iskustva dece na internetu i prijavljivanja doživljenog kiber nasilja. On je značajan i zbog nalaza o povezanosti između činjenja kiber nasilja od strane dece i uključenosti roditelja u njihove onlajn aktivnosti, potvrđenog od strane mnogih autora⁴⁹.

Takođe, pokazalo se da se tek oko trećine dece obraća roditeljima/starateljima u slučaju da su sami izloženi kiber nasilju, i da se manje od jedne četvrtine dece obraća roditeljima/starateljima ili nastavnicima kad je neki drugi učenik izložen kiber nasilju. Ovi rezultati su ipak znatno povoljniji od onih dobijenih u istraživanjima Mišne (Mishna) i saradnika⁵⁰, Pačina i Hindudže⁵¹ i nešto povoljniji od nalaza istraživanja u SAD⁵² i u Crnoj Gori⁵³. S druge strane, znatno su nepovoljniji od nalaza Holfelda i Grabea⁵⁴ i Popadića i saradnika⁵⁵.

Zašto deca najčešće ne saopštavaju roditeljima ova iskustva, iako u većini situacija znaju ko je počinilac ovog nasilja? U istraživanju Nacionalnog dečijeg centra⁵⁶ učenici koji su odlučili da čute o doživljenom nasilju najčešće su kao razloge navodili da to nije predstavljalo problem (31%), zatim da u njihovoj

48 D. Popadić, D. Kuzmanović, *Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*, Opus citatum, str. 45; UNICEF, *Djeca na internetu – mogućnosti, rizici, bezbjednost*. Izvještaj za Crnu Goru, Opus citatum.

49 A. Guarini, S. Passini, G. Melotti, Risk and protective factors on perpetration of bullying and cyberbullying, Opus citatum; M. L. Ybarra, K. J. Mitchell, Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics, Opus citatum; M. A. Feldman, *Cyber-bullying in high school: associated individual and contextual factors of involvement*, Opus citatum; H. Vandebosch, K. Van Cleemput, Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims, Opus citatum.

50 F. Mishna et al, *Cyber bullying behaviors among middle and high school students*, Opus citatum, str. 365.

51 J. W. Patchin, S. Hinduja, *Bullies move beyond the schoolyard*, Opus citatum, str. 3.

52 National Children's Home, *Putting U in the Picture – Mobile Bullying Survey 2005*, Opus citatum.

53 UNICEF, *Djeca na internetu – mogućnosti, rizici, bezbjednost*. Izvještaj za Crnu Goru, Opus citatum.

54 B. Holfeld, M. Grabe, Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying, Opus citatum, str. 404.

55 D. Popadić et al, *Global Kids Online Serbia: Balancing between Opportunities and Risks: Results from the Pilot Study*, Opus citatum.

56 National Children's Home, *Putting U in the Picture – Mobile Bullying Survey 2005*, Opus citatum, str. 1–4.

blizini nije bilo nikoga kome bi to žeeli da saopšte (12%), da nisu mislili da će prijavljivanje zaustaviti nasilje (11%) i da nisu znali od koga da zatraže pomoć (10%). Prema Juvonen i Gros⁵⁷ jedan od razloga je to što učenici često smatraju da mogu sami da se nose sa tim. Tendencija da probleme sa vršnjacima rešavaju sami može se objasniti uzrastom – za period adolescencije karakteristična je potreba za osamostaljivanjem od roditelja, koja počinje sa osamostaljivanjem u vršnjačkim odnosima. Deca mogu smatrati i da su takva iskustva sa drugom decom deo normalnog odrastanja. Istraživanje u Crnoj Gori⁵⁸ je pokazalo da je većina dece koja su doživela neki vid nasilja na internetu navela da ih to nije uznemirilo. S druge strane, istraživanje Holfelda i Grabea je pokazalo da je kod jedne četvrtine studenata koji su bili žrtve kiber nasilja narušeno školsko postignuće⁵⁹, da su kod više od polovine poremećeni socijalni odnosi, a da se skoro polovina žrtava samo ponekad oseća sigurno u školi⁶⁰. Neprijavljanje nasilja može se objasniti i emocionalnim odgovorom dece na doživljeno nasilje. Deci žrtvama vršnjačkog (kiber) nasilja sigurno nije lako da drugima priznaju da su žrtve. Randa⁶¹ je pokazao da iskustvo vršnjačkog kiber nasilja kod dece izaziva snažna osećanja stida, krivice, povređenosti i straha. Takođe je zabeleženo povlačenje dece žrtava vršnjačkog kiber nasilja od svojih roditelja⁶². Učenicima može biti neprijatno zbog mogućih problema sa vršnjacima i mogu smatrati da je to pokazatelj njihove neprihvaćenosti i nesposobnosti da imaju dobre vršnjačke odnose. Učenici mogu da veruju da roditelji i drugi odrasli neće uspeti da ih zaštite. Istraživanje „Ipsos stratedžik marketinga“ (*Ipsos Strategic marketing*)⁶³ u Srbiji je pokazalo da jedna četvrтina roditelja ne smatra sebe kompetentnim da adekvatno reaguje u situacijama kada njihovo dete nađe na potencijalno štetan sadržaj na internetu. Nalaz

57 Juvonen & Gross 2008, po Holfeld, B.; Grabe, M., An examination of the history, prevalence, characteristics, and reporting of cyberbullying in the united states, *Opus citatum*, str. 132.

58 UNICEF, *Djeca na internetu – mogućnosti, rizici, bezbjednost. Izvještaj za Crnu Goru*, *Opus citatum*.

59 B. Holfeld, M. Grabe, Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying, *Opus citatum*, str. 404.

60 B. Holfeld, M. Grabe, An examination of the history, prevalence, characteristics, and reporting of cyberbullying in the united states, *Opus citatum*, str. 131

61 R. Randa, The influence of the cyber-social environment on fear of victimization: cyberbullying and school, *Security Journal*, vol. 26, br. 4/2013, Palgrave Macmillan, UK, str. 331–348.

62 C. L. Nixon, *Current Perspectives:the impact of cyberbullying on adolescent health*, *Opus citatum*; J. Patchin, S. Hinduja, *Bullies move beyond the schoolyard. Youth violence and Juvenile Justice*, *Opus citatum*; K. Rigby, P. T. Slee, Suicidal ideation among adolescent school children, involvement in bully-victim problems, and perceived social support, *Suicide and Life Threatening Behavior*, vol. 29, br. 2/1999, Wiley Publ., New Jersey, str. 119–130.

63 Ipsos Strategic Marketing, *Istraživanje nivoa svesti o potencijalnim internet tizicima i zloupotrebara među roditeljima dece uzrasta od 8 do 17 godina*, UNICEF, Beograd, Mart 2016, str. 41.

istraživanja Holfelda i Grabe⁶⁴ da u dve petine slučajeva kiber nasilje ne prestaje posle saopštavanja odraslima, a još ređe kada se saopšti vršnjacima, sugeriše da će ovakvo iskustvo obeshrabriti mladu osobu da to sledeći put saopšti. Deca mogu da smatraju i da će saopštavanje roditeljima i drugim odraslima učiniti stvari gorim. Hindudža i Pačin⁶⁵ smatraju da postoji strah kod dece da bi im roditelji mogli oduzeti kompjuter, telefon ili drugi uređaj priključen na internet, ili ih smatrati krivim. Takođe, deca mogu da smatraju da im odrasli neće pomoći, a da će ih vršnjaci smatrati „tužibabama“ i dodatno viktimizirati.

Iako su Holfeld i Grabe⁶⁶ našli da deca najređe saopštavaju ovaj problem nastavnicima, isto istraživanje je pokazalo da 83% učenika smatra da nastavnici u školi pokušavaju da zaustave kiber nasilje kada ga postanu svesni. Ovde se pokazuje i da reputacija učenika može da utiče na nastavnikovu percepciju iskrenosti učenika, i time na njegovu eventualnu akciju u cilju zaštite učenika od kiber nasilja⁶⁷. Rezultati istraživanja Nacionalnog dečjeg doma (National Children's Home)⁶⁸ pokazuju da 15% učenika smatra da bi razgovor sa nastavnicima zaustavio nasilje, 23% učenika da bi razgovor sa ekspertom bio od pomoći, a 13% da bi bilo korisno znati za veb-sajt na kojem mogu dobiti savet kako da se nose sa kiber nasiljem.

Dobijeni nalaz da deca češće saopštavaju roditeljima o svom iskustvu kiber nasilja ako se roditelji uključuju u internet aktivnosti deteta, pokazuje značaj roditeljske komunikacije sa decom o korišćenju IKT za dobijanje pravovremene informacije o nasilju sa kojim se dete susreće. Podatak da je delotvornije samo komunicirati sa decom o njihovom ponašanju na internetu nego proveravati njihove aktivnosti na internetu sugeriše da nije značajno samo da li roditelji nadziru decu, već i kako to rade, čime mogu da se tumače i kontradiktorni nalazi o povezanosti između nadziranja dece i njihovog vršenja internet nasilja. Naime, iako su druga istraživanja pokazala povezanost između uključenosti roditelja u korišćenje interneta deteta i nasilnog kiber ponašanja tog deteta⁶⁹, ona se nije pokazala u ovom istraživanju. Nije se pokazala ni povezanost između izvršenja kiber nasilja i nadzora roditelja nad detetom, što je

64 B. Holfeld, M. Grabe, Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying, *Opus citatum*, str. 404.

65 S. Hindujia, J. W. Patchin, *Preventing and Responding to Cyberbullying: Bullying beyond School Yard*, Corwin Press, Newbury Park, 2009, str. 146.

66 B. Holfeld, M. Grabe, Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying, *Opus citatum*, str. 404.

67 *Ibidem*, str. 408.

68 National Children's Home, *Putting U in the Picture – Mobile Bullying Survey 2005*, *Opus citatum*, str. 1–4.

69 M. A. Feldman, *Cyber-bullying in high school: associated individual and contextual factors of involvement*, *Opus citatum*; Vandebosch, H.; Van Cleemput, K., *Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims*, *Opus citatum*, str. 1364.

u skladu sa nalazima Feldmana⁷⁰, ali ne i sa nalazima Ibere i Mičela⁷¹. Kvalitet povezanosti između roditelja i deteta, koji daje osnov za poveravanje deteta roditelju u slučaju nasilja, posebno je značajan u sprovođenju efikasnog nadzora kiber nasilja zbog daleko manje mogućnosti spoljnog nadzora nego što je to slučaj kod tradicionalnog nasilja.

Ograničenje istraživanja je to što je uzorak je selekcionisan. Mada je istraživanje sprovedeno u svim gradskim školama u opštini Pljevlja, i obuhvaćeni svi učenici iz slučajno izabranih odeljenja, obuhvaćeni su samo učenici koji idu u gradske škole i nisu svi učenici u izabranim odeljenjima odgovorili na upitnik.

Zaključak

Istraživanje kiber nasilja u osnovnim školama pokazalo je da deca daleko više koriste internet nego što se roditelji/staratelji u to uključuju, te da više od trećine roditelja/staratelja nije uključeno u aktivnosti svoje dece na internetu. Ova uključenosti je značajno povezana sa obraćanjem deteta roditeljima/starateljima ili nastavnicima u slučaju kiber nasilja, pri čemu je razgovor sa decom o ponašanju prema drugima na internetu pokazao veću povezanost sa saopštavanjem kiber nasilja roditeljima od nadzora roditelja nad internet aktivnostima.

Upoznatnost odraslih sa izloženošću dece nasilju preduslov je za preduzimanje koraka da se ovo nasilje smanji ili zaustavi. Podaci ukazuju na potrebu za daleko većim uključivanjem roditelja/staratelja u iskustva svoje dece na internetu. Pačin i Hindudža⁷², koji su među najviše navođenim autorima, preporučuju roditeljima: da održavaju otvorenu komunikaciju sa decom, da vaspitavaju decu u skladu sa vrednostima kao što su poštovanje drugog i uvažavanje osećanja drugih, da objasne deci da utvrđena pravila ponašanja u realnom prostoru ne prestaju da važe u kiber prostoru, da pojasne deci da postupci u kiber prostoru izazivaju realan a ne virtuelan bol, strah, tugu i izolaciju, i koje sve ozbiljne probleme može izazvati zloupotreba tehnologija. Značajno je da roditelji, kao i drugi odrasli, poduče decu kako da se bezbedno ponašaju na internetu: da razumeju prirodu kiber nasilja – od čega se ono sastoji, kako i kada se najčešće događa; da zaštite privatnost čuvanjem lozinke čak i od osoba

70 M. A. Feldman, *Cyber-bullying in high school: associated individual and contextual factors of involvement*, Opus citatum, str. 57.

71 M. L. Ybarra, K. J. Mitchell, Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics, *Opus citatum*, str. 328–329.

72 S. Hinduja, J. W. Patchin, *Preventing and Responding to Cyberbullying: Bullying beyond School Yard*, Corwin Press, Newbury Park, 2009.

od poverenja; da budu vrlo obazrivi prilikom deljenja fotografija, koje nasilnici vrlo često zloupotrebljavaju; da ne otvaraju neželjene poruke i poruke od nepoznatih osoba, ili onih koji su poznati kao nasilnici, već da ih obrišu, zbog moguće opasnosti od agresivnih virusa; da se odjavljaju sa profila svaki put nakon upotrebe; da dva puta razmisle pre slanja poruke, kako ne bi slali sadržaj koji narušava njihovu reputaciju ili reputaciju druge osobe; da se uključuju u aktivnosti podizanja svesti o ovoj temi (npr. osnivanje udruženja, kluba, grupe, organizovanje javne akcije ili tribine o vršnjačkom kiber nasilju); da na platformama za društveno umrežavanje koriste opcije koje omogućavaju da se lični podaci i poruke dele samo izabranim osobama; da redovno proveravaju koji su podaci, slike ili video-materijali o njima dostupni na internetu i preduzimaju korake u cilju uklanjanja kompromitujućeg sadržaja; i da se prema drugima ponašaju onako kako bi žeeli da se drugi ponašaju prema njima.

Pačin i Hindudža⁷³ takođe preporučuju roditeljima da obavezno kontrolišu decu dok su na internetu – neformalno, kroz učestvovanje u onlajn aktivnostima dece, ili formalno, instaliranjem softvera koji filtriraju ili blokiraju neprimerene sadržaje – i da obrate pažnju na svako neuobičajeno ponašanje dece, promenu raspoloženja ili nervozu nakon upotrebe IKT, a posebno na opsednutost dece društvenim mrežama, što može biti znak da je dete žrtva ili učinilac kiber nasilja. Oni sugerisu da roditelji naprave ugovor sa decom, sa jasnim razgraničenjem dobrog i ispravnog ponašanja na internetu od lošeg i nepoželjnog; ovaj ugovor bi trebalo istaći na vidnom mestu, poželjno iznad kompjutera.

Roditelji takođe treba da znaju koliko ozbiljno škola koju pohađa njihovo dete poduzima korake protiv vršnjačkog nasilja i edukuje učenike o bezbednom ponašanju na internetu. Škola je, s jedne strane, resurs za prevazilaženje problema vezanih za kiber nasilje, a s druge strane, mesto gde deca najčešće postaju mete nasilja, jer su nasilnici često upravo drugovi i drugarice iz škole (na istom uzorku iz ovog istraživanja pokazalo se da su izvršiocи vršnjačkog kiber nasilja u 51,4% slučajeva bili školski drugovi i drugarice žrtve⁷⁴). Nalazi istraživanja⁷⁵ sugerisu da deca često ne prepoznaju kiber nasilje kao nasilje i da odrasli, roditelji i nastavnici nisu dovoljno kompetentni da pruže dovoljnu zaštitu žrtvama i zaustave nasilje. Potrebno je preduzeti konkretnе korake da

73 *Ibidem*.

74 J. Hrnčić, N. Lončar, Vršnjačko kiber nasilje među učenicima osnovnih škola u Crnoj Gori, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Opus citatum.

75 National Children's Home, *Putting U in the Picture – Mobile Bullying Survey 2005*, Opus citatum, str. 1–4; Ipsos Strategic Marketing, *Istraživanje nivoa svesti o potencijalnim internet tizicima i zloupotrebama među roditeljima dece uzrasta od 8 do 17 godina*, UNICEF, Beograd, mart 2016; B. Holfeld, M. Grabe, Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying, *Opus citatum*, str. 404; S. Hinduja, J. W. Patchin, *Preventing and Responding to Cyberbullying: Bullying beyond School Yard*, Corwin Press, Newbury Park, 2009, str. 146.

bi se svest dece o kiber nasilju i kompetentnost najbližih odraslih povećala. Fokus je na potrebama žrtava, pa tek onda nasilnika. Škola može da preduzme kako generalne mere borbe protiv nasilja i podrške žrtvama, jer su klasično vršnjačko nasilje i kiber nasilje visoko povezani⁷⁶, tako i posebne mere vezane za specifičnosti kiber nasilja. Širok je spektar mogućih mera u školama⁷⁷. Pripust u kojoj se škola posmatra kao sistem najviše obećava, jer se bavi ne samo ponudom usluga u cilju smanjenja posledica nasilja i njegovog recidivizma (npr., programi podrške žrtvama, programi rada sa nasilnicima), već i promenom celokupne atmosfere u školi, tako da se poveća sigurnost i zaštićenost dece koja je pohađaju. To obuhvata edukaciju nastavnika i određivanje ključnih osoba među zaposlenima koji će se baviti ovim problemima. Značajno je i definisanje školskih pravila ponašanja, uz obavezno participaciju učenika, koja bi trebalo da budu istaknuta na vidnim mestima i u kojima se navode konkretna ponašanja koja su poželjna, a koja podrazumevaju poštovanje druge osobe i brigu o dobrobiti učenika, kao i definisanje nepoželjnih ponašanja i konsekvenci ako se ona prekrše. Dobra ponašanja treba da se sistematski nagrađuju, a da intervencija u slučajevima evidentiranog klasičnog i kiber nasilja bude brza i efikasna: da se žrtva zaštitи i podržи, a da se predviđene konsekvence dosledno sprovode. Nalazi istraživanja, koji pokazuju da je verovatnije da će mladi reći svoje iskustvo kiber nasilja drugu ili drugarici nego odraslima, ukazuju na ključni značaj uključivanja mlađih u proces. Oni putem vršnjačke edukacije mogu preneti vršnjacima znanje o načinima razvijanja saradnje među vršnjacima i prevazilaženja sukoba, o pravilnoj upotretbi IKT i bezbednom ponašanju na internetu, o načinima odbrane od klasičnog i kiber nasilja. Kada dođe do vršnjačkog kiber nasilja kome se zna počinilac, mlađi mogu, uz podršku škole, primeniti vršnjačku medijaciju⁷⁸ tako da žrtva dobije potrebne informacije i podršku, a da nasilnik razvija prosocijalne forme prevazilaženja sukoba i rešavanja problema, nadoknadi počinjenu štetu i pomogne žrtvi da zaceli povredu načinjenu nasiljem.

Izuzetno je značajna saradnja škole sa roditeljima, koja može da uključi edukaciju roditelja o upotrebi IKT, o načinima na koji njihova deca koriste IKT i načinima obezbeđivanja sigurnosti dece u korišćenju interneta, kao i o načinima odbrane njihove dece od kiber nasilja (npr. instaliranjem softvera i primenom drugih mera), obaveštavanje roditelja po potrebi o ponašanju njihove dece u školi i u kiber prostoru, i uključivanje roditelja u školske aktivnosti u ovoj oblasti. Saradnja roditelja i škole sa ekspertima u oblasti vršnjačkog

76 J. Hrnčić, N. Lončar, Vršnjačko kiber nasilje među učenicima osnovnih škola u Crnoj Gori, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka, Opus citatum*.

77 D. Popadić, *Nasilje u školama*. Institut za psihologiju, Beograd, 2009.

78 S. Vidović, Vršnjačka/školska medijacija. objavljeno u: Džamonja Ignjatović, T. (ur.) *Medijacija: principi, procesi, primena*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd, 2014, str. 393–410.

i kiber nasilja, mentalnog zdravlja, socijalnog rada i porodične terapije otvara mogućnosti za intervencije u situacijama koje su zahtevnije za prevazilaženje, kao i za uključivanje stručnjaka iz škole u savremene relevantne edukacije.

Kada je reč o nasilju, uvek je značajna efikasna saradnja roditelja i škole sa *policijom i tužilaštvom*. *Policija* ima posebno značajnu ulogu u otkrivanju učinioca, ali kako je kiber nasilje specifično, potrebna je dodatna edukacija policijaca u ovoj oblasti, kako o prirodi kiber nasilja, tako i o načinima njegovog suzbijanja. Tako je potrebno uspostavljanje saradnje sa *preduzećima koja pružaju internet usluge*, a koja mogu da omoguće pristup internet komunikaciji, koja bi poslužila kao dokaz o nasilju. *Tužilaštvo* u slučaju kiber nasilja može primeniti alternativne postupke, kao što su *vaspitni nalozi i posebne obaveze* (poravnanje sa oštećenim u formi medijacije između žrtve i prestupnika; uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja; individualni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu⁷⁹⁾). Na taj način omogućava mladim prestupnicima da se bolje integrišu u društvo, a žrtvama, ukoliko se uključe u medijaciju, da prevaziđu posledice povrede nastale nasiljem.

Prikazano istraživanje odgovorilo je na neka pitanja, ali je otvorilo i brojna druga. Potrebno je istraživati u našoj sredini sadržaj i kvalitet razgovora roditelja sa decom o ponašanju na internetu, o načinu nadzora nad internet aktivnostima dece, kao i o razlozima zbog kojih roditelji jedne trećine dece ne razgovaraju sa njima o ponašanju prema drugima na internetu niti ih u tome nadziru, i zbog kojih deca odraslima u tako malom procentu saopštavaju svoja iskustva u ovoj oblasti. Posebno bi bilo interesantno u našoj sredini sprovesti istraživanje procesa nastanka i održavanja različitih formi kiber nasilja, njihovih efekata i načina prevazilaženja, koje bi uključilo i kvantitativni i kvalitativni pristup i različite informante, uključujući i roditelje i nastavnike.

Literatura

1. Beran, T.; Li, Q., Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior, *Journal of Educational Computing Research*, vol. 32, br. 3/2005, SAGE Publishing, str. 265–277.
2. Beran, T.; Li, Q., The relationship between cyberbullying and school bullying, *The Journal of Student Wellbeing*, vol. 1, br. 2/2007, str. 15–33.

79 „Službeni glasnik Republike Srbije“, *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, br. 61/85, 2005, čl. 5–8.

3. Cross, D.; Barnes, A., A. Papageorgiou, K. Hadwen, L. Hearn, L. Lester, A social-ecological framework for understanding and reducing cyberbullying behaviours, *Agression and violent behaviour*, vol. 23, 2015, str. 109–117.
4. Dehue, F.; Bolman, C.; and Völlink, T., Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception, *CyberPsychology & Behavior*, vol. 11, br. 2/2008, str. 217–223.
5. Ey, L., Cupit, C., Exploring young children's understanding of risks as associated with internet usage and their concepts of management strategies, *Journal of Early Childhood Research*, vol. 9, br. 1/2011, 53–65.
6. Feldman, M. A., *Cyber-bullying in high school: associated individual and contextual factors of involvement*, Graduate Theses and Dissertations, University of South Florida. UMI Dissertations Publishing, 2011, str. 126.
7. Guarini, A.; Passini, S.; Melotti, G., Risk and protective factors on perpetration of bullying and cyberbullying, *Studia Edukacyjne*, vol. 23, 2012, Wydział Studiów Edukacyjnych, Poznań, str. 33–55.
8. Hinduja, S.; Patchin, J. W., Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization, *Deviant behavior*, vol. 29, br. 2/2008, Taylor & Francis Online, str. 129–156.
9. Hinduja, S.; Patchin, J. W., *Preventing and Responding to Cyberbullying: Bullying beyond School Yard*, Corwin Press, Newbury Park, 2009.
10. Hinduja, S.; Patchin, J. W., Social influences on cyberbullying behaviors among middle and high school students, *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 42, br. 5/2013, Springer US, str. 711–722.
11. Hinduja, S.; Patchin, J. W., Summary of our cyberbullying research 2004–2016 [online], dostupno na stranici *Cyberbullying Research Center*: <https://cyberbullying.org/summary-of-our-cyberbullying-research> (17. 1. 2017).
12. Holfeld, B.; Grabe, M., Middle school students' perceptions of and responses to cyber bullying, *Journal of Educational Computing Research*, vol. 46, br. 4/2012 (a), SAGE Publishing, str. 395–413.
13. Holfeld, B.; Grabe, M., An examination of the history, prevalence, characteristics, and reporting of cyberbullying in the united states, objavljeno u: Q. Li, D. Cross, P. K. Smith (ur.) *Cyberbullying in Global Playground: Research from International Perspective*. Wiley-Blackwell Publishing, New Jersey, 2012 (b), str. 117–142.
14. Hrnčić, J.; Lončar, N., Vršnjačko kiber nasilje među učenicima osnovnih škola u Crnoj Gori, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, vol. 10, br. 16/2016, Fakultet političkih nauka, Beograd, str. 137–154.

15. Ipsos Strategic Marketing, *Istraživanje nivoa svesti o potencijalnim internet tizicima i zloupotrebljama među roditeljima dece uzrasta od 8 do 17 godina*, UNICEF, Beograd, Mart 2016.
16. Lenhart, A., *Teens, Social Media and Technology Overview 2015 – Smartphone facilitate shifts in communication landscape for teens*, Pew Research Center, 2015.
17. Q. Li, Cyberbullying in schools: a research of gender differences, *School Psychology International*, vol. 27, br. 2/2006, str. 157–170.
18. Mishna, F.; Cook, C.; Gadalla, T.; Daciuk, J.; Solomon, S., Cyber bullying behaviors among middle and high school students. *American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 80, br. 3/2010, Menasha, Wis., American Orthopsychiatric Assn., Washington, DC, str. 362–374.
19. National Children's Home, *Putting U in the Picture – Mobile Bullying Survey* 2005, National Children Home, UK.
20. Nixon, C. L., Current perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health, *Adolescent Health Medicine and Therapeutics*, br. 5/2014; Dove Medical Press, str. 143–158.
21. Olweus, D., School Bullying: Development and Some Important Challenges, *Annu. Rev. Clin. Psychol.*, vol. 9, 2013, Annual Reviews, str. 751–780.
22. Ortega-Barón, J.; Buelga, S.; Cava, M. J., The influence of school climate and family climate among adolescents victims of cyberbullying. *Comunicar*, vol. 24, br. 46/2016, Grupo Comunicar, str. 57–65.
23. Patchin, J.W.; Hinduja, S., Bullies move beyond the schoolyard. *Youth violence and Juvenile Justice*, vol. 4, br./2006, SAGE Publishing, str. 148–169.
24. Popadić, D.: *Nasilje u školama*. Institut za psihologiju, Beograd, 2009.
25. Popadić, D.; Kuzmanović, D., *Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*, UNICEF/Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2013.
26. Popadić, D.; Pavlović, Z.; Petrović, D.; Kuzmanović, D., *Global Kids Online Serbia: Balancing between Opportunities and Risks: Results from the Pilot Study*, University of Belgrade, Global Kids Online, Belgrade, 2016.
27. Popović-Ćitić, D., Vršnjačko nasilje u kiber prostoru, *Temida*, vol. 12, br. 3/2009, Viktimološko društvo Srbije, Beograd, str. 43–63.
28. Pyzalski, J., From cyberbullying to electronic aggression: typology of the phenomenon. *Emotional and Behavioural Difficulties*, vol. 17, br. 3–4/2012, Taylor-Francis Group, Routledge, str. 305–317.
29. Randa, R., The influence of the cyber-social environment on fear of victimization: cyberbullying and school, *Security Journal*, vol. 26, br. 4/2013, Palgrave Macmillan, UK, str. 331–348.

30. Rigby, K.; Slee, P. T., Suicidal ideation among adolescent school children, involvement in bully-victim problems, and perceived social support, *Suicide and Life Threatening Behavior*, vol. 29, br. 2/1999, Wiley Publ., New Jersey, str. 119–130.
31. Slonje, R.; Smith, P. K., Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, vol. 49, 2008, Wiley-Blackwell, Nordic Psychological Association, str. 147–154.
32. Topcu, Ç.; Erdur-Baker, Ö.; Çapa-Aydin, Y., Examination of Cyberbullying Experiences among Turkish Students from Different School Types. *Cyberpsychology & Behavior*, vol. 11, br. 6/2008, Mary Ann Liebert, Inc., str. 643–648.
33. Topcu, Ç.; Yıldırım, A.; Erdur-Baker, Ö., Cyber bullying at schools: what do turkish adolescents think? *International Journal for the Advancement of Counselling*, vol. 35, br. 2/2013, International Association for Counselling, str. 139–151.
34. UNICEF, *Djeca na internetu – mogućnosti, rizici, bezbjednost. Izvještaj za Crnu Goru*, Jul 2016, UNICEF, Podgorica.
35. Vandebosch, H.; Van Cleemput, K., Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims, *New Media Society*, vol. 11, br. 8/2009, SAGE Publishing, str. 1349–1371.
36. Vidović, S; Vršnjačka/školska medijacija. objavljeno u: Džamonja Ignjatović, T. (ur.) *Medijacija: principi, procesi, primena*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd, 2014, str. 393–410.
37. Williams, K. R.; Guerra, N. G., Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of Adolescent Health*, vol. 41, br. 6/2007, Suppl, Elsevier, str. S14–S21.
38. Ybarra, M. L.; Mitchell, K. J., Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics, *Journal of Adolescence*, vol. 27, br. 3/2004, Elsevier, str. 319–336.
39. *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 61/85, 2005.
40. Zavod za statistiku Crne Gore, *Stanovništvo prema starosti, polu i tipu naselja po opštinama, kao i najčešća imena u Crnoj Gori*, Saopštenje br. 117, Podgorica, 6. 9. 2011, str. 7, dostupno na:
41. http://www.podgorica.me/sites/podgorica.me/files/multimedia/pages/files/2012/11/saopstenje_starost_4_09_2011_prevod.pdf (20. 10. 2016).

PARENTS INVOLVEMENT IN CYBER BULLYING EXPERIENCE OF MIDDLE SCHOOL STUDENTS

Jasna Hrnčić⁸⁰

University of Belgrade

Faculty of Political Sciences

Nina Lončar⁸¹

NGO „Samit-Vrh“, Podgorica, Montenegro

Abstract: Cyber bullying has been widespread among youth during the last few decades, sometimes with deadly consequences. This type of violence remains too often out of adult's control since for many parents and teachers Internet and social media still represent an unknown territory. The objective of the current study is the analysis of the scope of parental involvement in children's online experience and their peer cyber bullying experience, and the analysis of connection between these two phenomena. Peer cyber bullying included: name calling, harassment, gossiping, identity-misrepresentation, sharing of private photos, videos and communication, social exclusion, stalking via SMS, e-mail, social media and other online communication platforms. The study included 249 middle school students (age 11–16 years, 50.6% female) in Pljevlja, Montenegro. The questionnaire was created for the current study purposes. The results showed that 63.1% students reported that their parents/care-givers talked to them about how to behave toward others when using Internet and 65.2% reported that their parents/care-givers monitor what they do online. Among study subjects there were 13.8% ($N = 32$) victims of cyber bullying. One third of them (34.4%, $N = 11$) reported victimization to their parent/caregivers. On the other side, 27.7% ($N = 69$) students reported that they knew a schoolmate who was cyber bullying the victim, and one quarter of them (24.6%, $N = 17$) reported schoolmate's victimization to their parents/care-givers. Victimization was reported to the parents/care-givers significantly more by the students whose parents/care-givers talked to them how to behave toward others when using Internet [$\chi^2 = 12.626(1)$, $p < 0.001$], and significantly more by the stu-

80 Associate professor, jhrncic@gmail.com

81 ninaloncar111@gmail.com

dents whose online activities were monitored by their parents/care-givers [$\chi^2 = 6.145(1)$, $p < 0.05$] than by the students with whom parents did not have such activities. Also, victimization of their schoolmate was reported to parents/care-givers significantly more by the students whose parents talked about how to behave toward others when using Internet [$\chi^2 = 7.585(1)$, $p < 0.01$] and significantly more by the students whose online activities were monitored by their parents/care-givers [$\chi^2 = 7.622(1)$, $p < 0.001$], than by the students to whom parents did not have such activities. The strongest correlation was between reporting personal cyber bullying victimization and reporting cyber bullying victimization of a schoolmate [$\chi^2 = 22.543(1)$, $p < 0.001$]. There was no significant correlation between reporting perpetration of cyber bullying and parental involvement in children's online experience, either through conversation about online behaviour or through monitoring. The findings of the research and its implications for the practice were discussed. As the results clearly imply that in practice parents should be encouraged to take an active role in their children's online and cyber bullying experience, some recommendation were presented regarding effective parental involvement, the role of school, police and prosecution in preventing cybercrime and healing its consequences. Strong collaboration between schools and parents, educational campaigns for students and their parents, whole school approach with programs actively involving students like peer education and peer mediation are equally important, as well as the evidence based interventions by psycho-social experts and legislative representatives when it is needed.

Keywords: cyber bullying victims, parental communication, parental control, talking to parents, teacher's involvement, prevention.

Originalni naučni rad
Primljen: 29. 10. 2017.
Revidirana verzija: 26. 11. 2017.
Prihvaćen: 30. 1. 2018.

UDK: 342.4(497.7)
doi:10.5937/nabepo22-15508

USTAVNE PROMENE U MAKEDONIJI – VIŠE OD DVE DECENIJE

Iskra Akimovska Maletić¹

Fakultet za bezbednost, Skoplje,
Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“, Bitolj, Makedonija

Sažetak: Ustavne promene su neophodne kako bi se poboljšalo demokratsko upravljanje ili kako bi se izvršilo prilagođavanje političkim, ekonomskim i društvenim promenama. Nije moguće ni poželjno pokušati formulisati *in abstracto* najbolji model ustavnih promena. Veoma je važno da se procedure za izmenu ustava pripremaju na jasan i jednostavan način i primenjuju na otvoren, transparentan i demokratski način.

Ustav Makedonije iz 1991. godine prestavlja prekretnicu na putu ka demokratskoj tranziciji. Pripada grupi fleksibilnih ustava, uprkos činjenici da je potrebna dvostruka većina za njegovu promenu, a za određena pitanja i dvostruka većina. Izmene i dopune Ustava Makedonije primenjene sedam puta njegov su sastavni deo i pokazuju snažnu tendenciju ka demokratizaciji i integraciji etničkih zajednica.

Uprkos značaju formalnih pravila za promenu ustava utvrđeno je da su politički i društveni kontekst mnogo značajniji. Ustav Makedonije je primer za to. Iako formalno pravo na inicijativu za ustavne promene treba da bude unutar nacionalnih političkih aktera, posebna inicijativa ponekad može doći iz inostranstva (primjeri su BiH, Sudan i Irak). U Evropi poslednjih godina postalo je

¹ Vanredni profesor, iskra.maletic@gmail.com

uobičajeno da države promene svoje ustave kako bi ispunili uslove koje su neophodne kako bi se postigao njihov cilj pridruživanja Evropskoj uniji ili Savetu Evrope, koji često zahtevaju od država da preduzmu ustavne reforme usmerene ka uskladištanju obaveza koje su prihvatile kada su postale članice te organizacije.

Ključne reči: ustav, ustavne promene, revizija ustava, Republika Makedonija.

Uvod

Nakon raspada socijalizma, zemlje Centralne i Istočne Evrope započele su proces demokratske tranzicije, koji nije bio nimalo lak. Tranzicioni proces je multidimenzionalni fenomen, na čijem početku je trebalo preduzeti dva koraka. Prvi se odnosio na fundamentalni izbor u pogledu budućnosti zemlje i modela društva kome će država stremiti. Kao što navodi Aleksandar Blanckenagel (Alexander Blanckenagel) „bez dobro pripremljenog pravnog teksta, koraci u željenom pravcu nisu nemogući, ali su ozbiljno ometeni“. Drugi korak podrazumeva primenu tog pravnog teksta, budući da i briljantno napisani pravni tekstovi nisu garant njihove adekvatne primene, jer će samo „otežavati zaobilaznje njihovih naredbi“²

U uporednom pravu široko je prihvaćeno mišljenje da sadašnji ustavotvorac nema pravo da vezuje ruke budućem ustavotvorcu. Međutim, istovremeno se navodi da reviziona vlast, kao uspostavljena vlast, ne može proizvoljno menjati ustavne principe na osnovu kojih je stvorena kao redovna vlast. „Ustanovljena vlast mora se kretati u okviru ustava, a ne protiv njega ili izvan njega.“³ Otuda, promena ustava u svakoj državi veoma je kompleksan i kontradiktoran proces. Kompleksan je zato što obuhvata više faza, a kontradiktoran zbog toga što svako „otvaranje“ ustavnog pitanja predstavlja potencijalnu opasnost za sukobe između političkih subjekata, posebno u podeljenim i nestabilnim demokratskim društvima. Promena Ustava zahteva široku i demokratsku javnu raspravu svih zainteresovanih strana: pozicije, opozicije, stručne i naučne javnosti, civilnog sektora itd. Razume se, priroda ustava, kao akta nadzakonske snage, nekompatibilna je sa donošenjem po hitnom postupku i sa površnošću prilikom priprema ustavnih promena. U ustavni tekst treba intervenisati veo-

2 Р. Дескоска, За уставот на Република Македонија – две децении подоцна, *Зборник на Практичниот факултет Јустинијан Први во Скопје, во чест на Тодор Пеливанов*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје 2012, str. 151.

3 С. Шкариќ, *Споредбено и Македонско уставно право*, Скопје 2004, str. 197.

ma retko, „drhtavom rukom“.⁴ Ova metafora pokazuje osetljivost i delikatnost promene ustava, aludirajući na trezvenost, mudrost i opreznost pri promenama, da bi se izbegle turbulencije u državi.⁵

Za razumevanje mehanizama ustavnih promena neophodno je razmotriti zašto su ustavi (ili bi trebalo da budu) manje fleksibilni od običnih zakona. Pitanje ustavnih promena leži u srcu ustavnopravne teorije i prakse. Konstitucionalizam podrazumeva da su osnovna pravila za delotvorno vršenje državne vlasti i zaštitu ljudskih prava stabilna i predvidiva, a ne podložna lakoj reviziji. Ovo je krucijalno za legitimitet ustavnog sistema. Istovremeno, ustavne promene su i neophodne u cilju poboljšanja demokratskog upravljanja ili njegovog prilagođavanja političkim, ekonomskim i društvenim promenama.

Kada je reč o ustavnim promenama u Evropi, postojeća praksa je izrazito neujednačena. Postoje države u kojima su ustavne promene prilično lako sprovodive, dok, s druge strane, ima država u kojima su ustavne promene gotovo nemoguće. Ne postoji idealni evropski model ustavnih promena, a još manje zajednički obavezujući pravni zahtevi. Do sada nije bilo pokušaja artikulisanja zajedničkih evropskih standarda na ovom polju.⁶ U tom smislu, nije ni moguće, a ni poželjno nastojanje da se *in abstracto* formuliše najbolji model ustavnih promena. Značaj ravnoteže između rigidnosti i fleksibilnosti može se razlikovati od države do države, u zavisnosti od političkog i socijalnog konteksta, ustavne kulture, vremena, odlika ustava, kao i niza drugih faktora. Takođe, ova ravnoteža nije statična, ali se može vremenom promeniti kao rezultat političkih, ekonomskih i društvenih promena.⁷

Rad se bavi pitanjem izmene ustava kao najvišeg opštег pravnog akta u državi, zatim postupkom njegovih izmena i dopuna (revizije), a posebno analizira usvajanje i izmenu Ustava Republike Makedonije iz 1991. godine. U kontekstu Makedonije analiziraju se usvojeni ustavni amandmani u periodu od 26 godina, kao i poslednji nacrt ustavnih amandmana iz 2014. godine, čija procedura usvajanja nije završena.

4 P. Wigny, *Cours de droit Constitutionnel*, Bruxells 1973, str. 314.

5 А. Мајховев, Постапка за измени на уставот на Уставот на Република Македонија, *Годишен зборник*, Yearbook, Vol. 4, Универзитет Гоце Делчев – Штип, Правен факултет, 2013, str. 8.

6 European Commission for Democracy through law (Venice Commission), Report on Constitutional amendment, adopted by the Venice Commission at its 81st Plenary Session (Venice, 11–12 December 2009), Strasbourg, 19, January 2010, str. 4.

7 *Ibidem*, str. 22.

1. Donošenje i promena ustava

U teoriji postoji shvatanje da pored zakonodavne, izvršne i sudske vlasti treba govoriti i o ustavotvornoj vlasti. To je vlast koja usvaja ustav kao najviši pravni akt u hijerarhiji pravnih akata jedne države. Ona je u pravom smislu reči suverena, jer je originerna i neograničena vlast, u smislu da nema prethodnih normi koje bi je ograničile ili obavezale. Ona uspostavlja novi ustavni poredak, a reviziona vlast je ta koja menja utvrđeni ustavni poredak. Međutim, u savremenom procesu internacionalizacije ustavnog prava, sve manje se može govoriti o absolutnoj neograničenosti ustavotvorne vlasti. Kako će se uočiti i na dosadašnjem iskustvu Republike Makedonije, ustavne, a do sada i najznačajnije, promene iz 2001. godine izvršene su uz značajnu pomoć međunarodne zajednice.

Postupak donošenja ustava je izrazito složen, često kontroverzan, a ujedno i izrazito političkog karaktera. U poslednjih nekoliko decenija procedura usvajanja ustava dobila je posebno na značaju zbog činjenice da su u mnogim zemljama usvojeni novi ustavi.⁸ Neki od njih označili su kraj određenog sistema upravljanja i uvođenje novog, dok su pojedini ustavi označili početak sistemske demokratizacije uvođenjem demokratskih elemenata u funkcionisanje sistema, kao što je zamena stranačkog monizma stranačkim pluralizmom, uvođenje principa vladavine prava, podele vlasti itd.

Kada je reč o *promenama ustava*, prvo pitanje koje se postavlja jeste da li postoji potreba za promenom ustava. I u tom smislu iskazano, razume se da ustav ne može da bude nepromenjiv, jednom zauvek dat akt. Za Tomasa Džefersona (Thomas Jefferson)⁹ vezuje se krilatica da ustav jedne generacije ne može vezati ruke budućoj generaciji. Jedan od prvih ustava u istoriji svetske ustavnosti, francuski Ustav iz 1791. godine, proklamovao je da nacija ima nezastarivo pravo da menja svoj ustav (deo VII, član 1 Ustava).¹⁰ Promena ustava objašnjava se stavom da je volja građana suverena i da oni bez ikakvih ograničena mogu da promene ustav. Ovaj stav se u potpunosti reflektuje u Deklaraciji o pravima čoveka i građana iz 1793. godine, koja je ugrađena u Montanjarski ustav iz iste godine: „narod uvek ima pravo da preispita i izmeni svoj sopstveni ustav. Buduće generacije ne mogu biti predmet zakona prethodne generacije“.

8 Između 1990. i 2000. godine 17 afričkih država, 14 latinoameričkih država i sve postkomunističke države u Istočnoj Evropi i države SSSR radikalno su promenile ili donele novi ustav. U: С. Климовски, Р. Дескоска, Т. Каракамишева-Јовановска, *Уставно право и политички систем*, Просветно дело АД, Скопје 2012, str. 95.

9 Tomas Džeferson je severno-američki državnik koji je bio predsednik odbora za izradu Deklaracije o nezavisnosti usvojene 4. jula 1776. godine, pri čemu je on ujedno bio i njen glavni redaktor.

10 С. Климовски, *Уставен и политички систем*, Просветно дело, Скопје 1997, str. 111.

Kasnije je ovo gledište široko prihvaćeno u ustavnoj teoriji, sa naglaskom da svaki ustav treba da sadrži odredbe o načinu svoje revizije.

Promena ustava, po pravilu, motivisana je jednim od dva osnovna razloga: prvo, svaki ustav ima slabosti koje, pre ili kasnije, postaju uočljive tokom njegove primene u praksi; i drugo, svaki ustav, nakon određenog vremenskog perioda, dolazi u sukob sa promenjivom društvenom realnošću. Najracionalnija opcija je da se ustav povremeno prilagođava promenama u društvu, jer njegova krutost izaziva neformalne promene ustava koje mogu biti izrazito nepovoljne po princip vladavine prava.

Neformalne ustavne promene podrazumevaju ustanovljavanje prakse koja je suprotna pisanom slovu ustava bez sproveđenja utvrđenog postupka za njegovu promenu ili stvaranja novog pravila ponašanja koje nema formalnu potvrdu u ustavu. Ostvaruju se na tri načina: ustavnim običajima, (ustavno) sudskim tumačenjem ustava i zakonima i drugim propisima koje donosi parlament ili drugi nadležni organ.

U ustavnopravnoj literaturi razmatra se i pitanje *zabrane promene ustava*. Zabрана se, po pravilu, odnosi samo na pojedine odredbe ustava koje su od suštinskog značaja i koje čine ustavni identitet države. Takođe, zabranu promene ustava može se odnositi i za određeni period ili za određene okolnosti, kao što je, na primer, postojanje vanrednog i ratnog stanja, neposredne ratne opasnosti itd. U ustavnopravnoj teoriji postoje različita mišljenja u odnosu na pravni karakter zabrane promene ustava, pri čemu dominira gledište da zabrana promene ustava ne može imati pravnoobavezujući karakter, nego samo politički značaj ili političku vrednost.¹¹

2. Proceduralni aspekti promene (revizije) ustava – uporednopravni osvrt

Kada je reč o postupcima ustavnih promena u državama članica Saveta Evrope, ali i drugih država, glavni utisak je da postoji velika raznolikost u pogledu institucionalnih rešenja, iako su osnovni elementi za stvaranje specifičnih prepreka za ustavne promene u većem broju isti: kvalifikovana većina, višestruka većina, vremensko odlaganje, referendum ili kombinacija ovih faktora. Oni su u svakom slučaju dizajnirani i kombinovani na različite načine tako da stvaraju skoro onoliko amandmanskih formula koliko ima i država.¹² Pri tome, može se zaključiti da u svim ustavima postoje odredbe o pravu na

11 С. Климовски, Р. Дескоска, Т. Каракамишева-Јовановска, *Opus citatum*, str. 103.

12 European Commission for Democracy through law (Venice Commission), *Opus citatum*, str. 7.

pokretanje ustavnih promena. U nekim zemljama, pravo na iniciranje ustavnih promena ima više subjekata, a u nekima manje. U svim ustavima, parlament ima pravo da pokrene postupak ustavnih promena. Neki ustavi, takođe, daju pravo na inicijativu za pokretanje ustavnih promena Vladu (Hrvatska, Lihtenštajn, Moldavija, Crna Gora, Nizozemska, Srbija, Slovenija, Makedonija, Rusija, Švajcarska), predsedniku države (Francuska, Bugarska, Hrvatska, Monako, Crna Gora, Rumunija, Rusija, Srbija, Makedonija, Ukrajina i dr.) i lokalnim vlastima (Lihtenštajn – najmanje četiri komune). Pojedini ustavi pružaju mogućnost građanima koji imaju pravo glasa da podnesu inicijativu za ustavnim promenama, na primer, Lihtenštajn (1.500 glasača), Litvanija (300.000 glasača), Švajcarska (100.000 glasača), Makedonija (150.000 glasača), Srbija (150.000 glasača), Slovenija (30.000 glasača) i dr.)¹³ Da zaključimo, kao ovlašćeni predlagači ustavnih promena najčešće se pojavljuju sledeći subjekti: šef države, vlada, određeni broj poslanika i određeni broj građana.

Treba napomenuti i to da je model promene (revizije) ustava u tesnoj korelaciji sa prihvaćenim modelom usvajanja ustava. To znači da, ako postoje tri osnovna načina donošenja ustava, onda postoje i tri različite procedure za izmenu i reviziju ustava. U većini država, parlament služi i kao redovni zakonodavac i kao vršilac ustavotvorne vlasti. Sistem ustavotvorne skupštine je uvek bio više karakterističan za usvajanje novog (prvog) ustava, a vremenom je postao sve ređi oblik vršenja ustavotvorne vlasti.¹⁴ Treba napomenuti i to da postoje brojni primeri kombinovanja sistema za izmenu ustava, kao i paralelno postojanje dve procedure.¹⁵ Promena ustava posredstvom referendumu čini od građana odlučujući faktor ustavnih promena. U ovom slučaju predstavnički organ priprema i glasa o predlogu za promenu ustava, ali usvajanje predloga u skupštini nema karakter konačne odluke. S tim u vezi, stav Venecijanske komisije jeste da su ustavne reforme podjednako legitimne bez obzira na to da li je referendum deo revisionog postupka.¹⁶ U slučaju sprovođenja ustavotvornog referendumu, veoma je važno da se on sproveđe na način koji obezbeđuje jasnoću i transparentnost postupka i koji biračima daje jasne i precizne alternative.¹⁷

Najčešći način promene ustavnih odredaba je posredstvom tehnike ustavnih amandmana. Postupak promene ustava ustavnim amandmanima je, po

13 *Ibidem*, str. 8.

14 C. Климовски, *Opus citatum*, str. 116.

15 *Ibidem*, str. 114.

16 CDL-INF (1996), CDL-INF(2000)013 Opinion on the constitutional amendments concerning legislative elections in the Republic of Slovenia, crr European Commission for Democracy through law (Venice Commission), Report on Constitutional amendment, adopted by the Venice Commission at its 81st Plenary Session (Venice, 11-12 December 2009), Strasbourg, 19 January 2010, str. 36.

17 European Commission for Democracy through law (Venice Commission), *Opus citatum*, str. 38.

pravilu, značajno složeniji od redovnog zakonodavnog postupka, jer zahteva nekoliko faza razmatranja ustavnih amandmana, a za njihovu saglasnost je potreban poseban kvorum i sl. Na primer, u Rusiji se ustavne promene usvajaju u postupku donošenja saveznih ustavnih zakona, tj. sa većinom od najmanje tri četvrtine od ukupnog broja poslanika Saveta Federacije i najmanje dve trećine od ukupnog broja poslanika u Državnoj dumi.¹⁸ U Finskoj je potrebno dve trećine glasova od ukupnog broja poslanika da bi se usvojio ustavni amendman, dok je za sprovođenje hitnog postupka ustavnih promena neophodna većina od pet šestina poslanika. I Ustav Estonije predviđa mogućnost postupanja po hitnom postupku prilikom donošenja ustavnih amandmana. Sve baltičke zemlje (Estonija, Letonija i Litvanija) zaštitile su najvažnije odredbe svojih ustava rešenjem da one ne podležu redovnom revizionom postupku, već da se o njima izjašnjavaju građani na referendumu. Primera radi, u Litvaniji, prvi član Ustava može da se promeni samo ako se dobije kvalifikovana većina od tri četvrtine glasova poslanika u Parlamentu.¹⁹ U skoro svim evropskim zemljama postoji zahtev za kvalifikovanom većinom u parlamentu pri usvajanju ustavnih promena. Kao izuzetak, obična parlamentarna većina pri usvajanju ustavnih promena karakteriše Dansku, Island, Irsku, Izrael, Švedsku i dr. Da bi se ustav po svojoj pravnoj snazi razlikovao od zakona, uobičajeno se ovaj inicijalni postupak dopunjuje sa drugim institucionalnim zahtevima, kao što je referendum u Danskoj i Irskoj, ili tako što se o amandmanu, nakon sprovedenih izbora, iznova izjašnjava novi saziv parlementa, ali i ovog puta običnom većinom (Island i Švedska).²⁰

Naposletku, komparativno iskustvo ukazuje na to da ustavne promene treba da odlikuju jasnoću i jednostavnost, a postupak njihovog usvajanja treba ostvariti na otvoren, transparentan i demokratski način. Ovi nepravni zahtevi pri vršenju revizione vlasti gotovo su podjednako važni, kao i najfiniji detalji u samim institucionalnim rešenjima.

3. Donošenje i izmena (revizija) Ustava Republike Makedonije iz 1991. godine

Novi Ustav Makedonije trebalo je da predstavlja značajan korak na putu ka demokratskoj tranziciji. Pokušaj da se ostvari delotvorna zaštita ljudskih prava, a ne samo da se stvori zvučna deklaracija, „u srcu“ je novih ustava u Central-

18 *Ibidem*, str. 10.

19 С. Климовски, Р. Дескоска, Т. Каракамишева-Јовановска, *Opus citatum*, str. 101.

20 European Commission for Democracy through law (Venice Commission), *Opus citatum*, str. 9.

noj i Istočnoj Evropi²¹. Postoje bar dva razloga za to. Prvo, građani Makedonije su živeli u režimu koji je „sistemske kršio ljudska prava, dok je propovedao njihovo poštovanje“²². U starom makedonskom ustavu osnovna prava su bila integrisana u detaljno postavljenu viziju samoupravnog društva i države. Zato ovaj period obeležava činjenica da su osnovna prava bila dizajnirana kao element celokupnog (i zbog toga totalitarnog) samoupravnog sistema baziranog na radnom čoveku i građaninu u samoupravljanju. Osnovna prava nisu bila početna tačka sistema, nego njegov deo i unapred je bilo tačno opredeljeno do koje mere model ljudskih prava može biti aktiviran.²³ Drugi razlog je nastojanje Makedonije da se priključi Evropskoj uniji i da postane član Saveta Evrope. Jedan od uslova za uspostavljanje nekog oblika odnosa sa Evropskom unijom jeste da se pokaže jasno opredeljenje za poštovanje ljudskih prava.²⁴

Istiće se da je Ustav Makedonije iz 1991. godine stvoren u „laboratoriji“, a ne u državnim institucijama. Takvi ustavi se smatraju privilegovanim, jer je postojanje uspešnih ustavnih modela u Zapadnoj Evropi učinilo rad kreatora ustava u postkomunističkoj Evropi jednostavnijim.²⁵ Ustav je morao da se doneše. Takav je bio istorijski trenutak. Bez njega Makedonija ne bi mogla da postane suverena i međunarodno priznata država, što je postala prijemom u članstvo Ujedinjenih nacija u aprilu 1993. godine. To je najveća vrednost Ustava iz 1991. godine. Sve drugo je drugorazredno i popravljivo, pod uslovom da se izvuku lekcije u korist donošenja boljeg ustava u bliskoj ili daljoj budućnosti.²⁶

Ustav Makedonije iz 1991. godine donet je na osnovu postupka za izmenu Ustava, utvrđenog Amandmanom LXXIX iz 1990. godine. Taj amandman donela je Skupština Republike Makedonije zajedno sa amandmanima kojima je uspostavljen svojinski i politički pluralizam i predsednik Republike Makedonije, kao inokosni šef države. Prema tome, Ustav je donet saglasno revizionom postupku koji je predviđao prethodni ustav (ustavni kontinuitet).²⁷

Ustav iz 1991. godine donet je u nekoliko faza. Predlog za donošenje Ustava podneo je Predsednik Republike Makedonije maja 1991. godine. Taj predlog bio je dostavljen Skupštini sa zahtevom da se doneše odluka o donošenju novog ustava. Nakon duge diskusije Skupština Republike Makedonije donela je odluku o započinjanju postupka donošenja novog ustava. Tu odluku Skupština Makedonije donela je dvotrećinskom većinom glasova od ukupnog broja poslanika koji su izabrani na prvim parlamentarnim izborima u Makedoniji,

21 Р. Дескоска, *Opus citatum*, str. 152.

22 *Ibidem*, str. 152.

23 *Ibidem*, str. 153.

24 *Ibidem*.

25 *Ibidem*.

26 С. Шкариć, *Opus citatum*, str. 212.

27 *Ibidem*, str. 199.

sprovedenim u novembru i decembru 1990. godine. Iz albanskih partija je bilo zahteva da Albanci u Makedoniji budu tretirani kao konstitutivni narod, a ne kao nacionalna manjina. Nakon završetka rasprave Skupština je zadužila Komisiju za ustavna pitanja da pripremi tekst nacrtu Ustava. Skupština Makedonije je utvrdila nacrt akta 23. avgusta 1991. godine, većinom glasova od ukupnog broja poslanika i na istoj sednici je donela odluku da nacrt ustava stavi na javnu raspravu. Javna rasprava trajala je od 24. avgusta do 15. septembra 1991. godine i iz ove perspektive posmatrano, čini se da je trajala isuviše kratko. No, nastojanje da se Republika Makedonija državnopravno zaokruži kao nezavisna država, opravdavalo je ovakvo nastojanje. Nakon sprovedene javne rasprave Skupština Makedonije je utvrdila Predlog Ustava. Ustav Makedonije je usvojen 17. novembra 1991. godine sa 92 glasa od ukupno 120 poslanika. Taj broj glasova značajno je nadmašio neophodnu dvotrećinsku većinu glasova (80). Proglašenje Ustava Makedonije izvršeno je Odlukom Skupštine koja je doneta sa 96 glasa, odmah po donošenju Ustava Makedonije. I ta odluka je doneta sa većim brojem glasova od predviđene dvotrećinske većine. Prema rečima predsednika Skupštine Stojana Andova, razliku u glasovima čine tri poslanika iz parlamentarne grupe VMRO – DPMNE i jedan iz PDP-ove grupe.²⁸ Ustav nije dobio podršku 22 poslanika iz albanskih partija. To je bio znak da albanska većina nije zadovoljna svojim statusom u Ustavu Makedonije. Deset godina kasnije albanska nacionalna zajednica je tu činjenicu iznela kao razlog otpočinjanja etničkog rata u Makedoniji 2001. godine.²⁹ Ustav je usvojen većinskim sistemom građanske demokratije, sličnim onima kakvi postoje u Velikoj Britaniji ili u Francuskoj (država-nacija).³⁰

3.1. Postupak (tehnika) promene Ustava Republike Makedonije

S obzirom na predviđeni postupak revizije (čl. 129–131 zajedno sa amandmanom XVIII Ustava), Ustav Makedonije pripada grupi „fleksibilnih“ ustava, iako njegova promena zahteva dvotrećinsku većinu od ukupnog broja poslanika, dok se za određena pitanja, kao što su lokalna samouprava ili ona koja se odnose na prava zajednica, zahteva dvostruka (Badinterova) većina.³¹

Postupak promene Ustava Makedonije obuhvata pet faza. *Predlog za pristupanje promenama Ustava* mogu da podnesu nekoliko subjekata: predsednik Republike, Vlada Republike Makedonije, najmanje 30 poslanika u Skupštini

28 *Ibidem*, str. 201.

29 *Ibidem*, str. 202.

30 *Ibidem*, str. 210.

31 Н. Габер, Уставните промени во Република Македонија – одраз на актуелните општествени и политички односи, *Политичка мисла*, бр. 35, Скопје 2011, str. 11–22.

Republike Makedonije i 150.000 građana. *Odluku za pristupanje promenama Ustava* donosi Skupština Makedonije dvotrećinskom većinom glasova od ukupnog broja poslanika. U pismenom predlogu, predлагаč obrazlaže koncepciju i ciljeve ustavne promene. Time se omogućuje meritorno odlučivanje poslanika o datom predlogu i stručno oblikovanje prednacrta te ustavne promene. *Nacrt promene* Ustava utvrđuje Skupština Makedonije većinom glasova od ukupnog broja poslanika, na osnovu prethodne stručne pripreme teksta i njegove verifikacije u Komisiji za ustavna pitanja Skupštine Makedonije. Utvrđeni Nacrt stavlja se na javnu raspravu, na osnovu odluke Skupštine. Trajanje javne rasprave opredeljuje Skupština u zavisnosti od obima ustavne promene i okolnosti u kojima se ostvaruje. *Predlog ustavnih promena* utvrđuje Skupština Makedonije dvotrećinskom većinom glasova, na osnovu rezultata javne rasprave. *Odluku o promeni* Ustava donosi Skupština dvotrećinskom većinom glasova od ukupnog broja poslanika. Pre usvajanja vodi se načelna debata o predlogu akta i konkretna debata o svakom članu posebno. Poslanici imaju pravo da predlažu amandmane na predloženi tekst ustavnih promena. Na primer, za vreme utvrđivanja predloga akta Ustava Makedonije iz 1991. godine podneto je 450 amandmana u Skupštini Makedonije. Odmah nakon usvajanja ustavne promene Skupština donosi *Odluku o proglašenju ustavnih promena*. Odluka se donosi dvotrećinskom većinom glasova kao i sama ustavna promena. Ustavna promena stupa u snagu odmah nakon proglašenja. Nju javno saopštava predsednik Skupštine. Pri tome, za njeno stupanje u snagu ne traži se *vacation constitutionis* kao što se traži *vacation legis* kao uslov da zakoni stupe u snagu.³²

Kada je reč o postupku za promenu Ustava iz 1991. godine treba istaći da su ustavni amandmani iz 2001. godine izvršili značajne *izmene revizionog postupka Ustava Makedonije*, u odnosu na preambulu i određeni broj članova u normativnom tekstu od posebnog značaja za manjinske zajednice u Makedoniji. Naime, za promenu preambule od 2001. godine traži se dvostruka većina glasova: dvotrećinska većina glasova od ukupnog broja poslanika u Skupštini i dvotrećinska većina glasova od ukupnog broja poslanika koji pripadaju zajednicama koje ne čine većinu u Makedoniji. Sa dvostrukom većinom glasova menjaju se i članovi koji se odnose na lokalnu samoupravu, službenu upotrebu jezika, osnovne vrednosti ustavnog poretku Makedonije, jednakost građana, slobodu veroispovesti, manjinska prava, istorijsko i umetničko blago Makedonije, Narodnog pravobranjoca, Komitet za odnose za zajednicama, Savet bezbednosti, Republičkog sudskeg saveta i Upravnog suda. U grupi članova za čiju promenu su predviđena dva vida većine spada i ustavna odredba koja reguliše revizioni postupak³³. Naime, član 131 podrazumeva učešće manjinskih zajedница u promeni i onih ustavnih odredbi koje nemaju vezu sa manjinskim

32 C. Шкарић, *Opus citatum*, str. 214.

33 Ustav Republike Makedonije, član 131.

pravima. To znači da manjinske zajednice učestvuju kao poseban subjekt u promeni svih ustavnih odredbi.³⁴ Takvo amandmansko rešenje predstavlja grubo odstupanje od duha Ohridskog okvirnog sporazuma³⁵. Duh ovog sporazuma nije bio da se izjednače manjinske zajednice sa većinskim narodom, nego da one budu zaštićene od nadglašavanja kada se odlučuje o pitanjima od posebnog interesa za njih. Kao rezultat toga, Ohridski okvirni sporazum ne menja član 131, nego ga samo dopunjaje sa novim stavom (st. 4). Ova primedba isticana je i u Komisiji za ustavna pitanja u Skupštini, ali takvo rešenje je ostalo. Ipak, greška je korigovana Poslovnikom Skupštine Makedonije iz 2002. godine, ali sa pogrešnom većinom glasova poslanika koji pripadaju manjinskim zajednicama. Poslovnik predviđa glasanje predstavnika manjinskih zajednica samo u fazi odlučivanja i proglašenja ustavnih promena, a ne i njihovo učešće u glasanju u svim fazama ustavne promene. Problem je u tome što Poslovnik predviđa većinu glasova od ukupnog broja poslanika koji pripadaju zajednicama koje nisu većina u Makedoniji, a Amandman XVIII predviđa dvotrećinsku većinu glasova.³⁶

Pre nego što se započne sa detaljnijom analizom postupka za donošenje ustavnih amandmana, kojima se menja i dopunjuje Ustav iz 1991. godine, treba napomenuti da se amandmani ostvaruju neposredno, bez potrebe donošenja posebnog akta za njihovu primenu. Budući da je reč o preciznim aktima koji ne trpe neodređenost u rešenjima ili vremensku neopredeljenost u primeni, takvo rešenje deluje prihvatljivo. Međutim, postoje i amandmani koji nisu regulisali način i vreme svoje primene, te se u praksi pojавilo niz problema. Kao ilustrativan primer mogu se navesti amandmani iz 2001. godine koji regulišu način i izbor sudija Ustavnog suda Makedonije i izbor članova Republičkog sudskog saveta iz redova manjinskih zajednica. Naime, nastao je problem primene ovih amandmana u praksi, jer nije postojalo nijedno upražnjeno mesto u navedenim institucijama. Problem sa prvom institucijom rešen je tek 2003. godine istekom mandata svih sudija Ustavnog suda Makedonije, dok je problem sa izborom tri člana Republičkog sudskog saveta iz manjinskih zajednica rešen na drugačiji način. Naime, da se ne bi čekao kraj mandata postojećih članova Republičkog

34 С. Шкариќ, *Opus citatum*, str. 215.

35 Okvirni ugovor je potpisani 13. 8. 2001. godine u Ohridu između predstavnika Republike Makedonije i Evropske zajednice zbog promovisanja mirnog i harmoničnog razvoja građanskog društva, jednovremeno poštujući identitet i interes svih makedonskih građana, sa ciljem obezbeđivanja budućnosti demokratiji u Makedoniji i omogućavanju razvoja bližih i integrisanim odnosa Republike Makedonije i Evropske zajednice. Престседател на Република Македонија, Рамковен договор, [<http://www.president.gov.mk/mak/info/dogovor.htm>], и: И. Акимовска Малетиќ, *Народниот правоборанител на Република Македонија (омбудсман) заштитник на правата и слободите на граѓаните*, Скопје, 2010.

36 С. Шкариќ, *Opus citatum*, str. 216.

sudskog saveta do 2004. godine, u junu 2003. godine Skupština je promenila Zakon o Republičkom sudskom savetu i donela odredbu o prestanku mandata svih članova ove pravosudne institucije, sa danom izbora novog RSS. Na taj (grubi) način, Skupština je napravila put za primenu Amandmana XIV u praksi.³⁷

Međutim, u kontekstu Makedonije može se govoriti i o pojedinim oblicima neformalnih promena ustava, kao što je slučaj sa donošenjem akata koji nisu predmet ustavnosudske kontrole. Postoji i praksa povrede ustava zbog toga što neke njegove odredbe nisu u saglasnosti sa prirodom i logikom instituta koga treba da regulišu. Ima i slučajeva kada se ustav tendenciozno ne poštuje. To se dešava kada pojedinačni ili grupni interesi nadjačavaju ustav i pravo u celini. Dosadašnje postsocijalističko iskustvo Makedonije razotkriva sve moguće načine kršenja ustava bolje od bilo koje ustavne teorije. Na primer, Odlukom predsednika Makedonije o pomilovanju određenih lica za prisluškivanje iz 2003. godine, izmenjene su ustavne odredbe koje se odnose na amnestiju. Tim aktom predsednika Makedonije je u stvari izvršena amnestija, a ne pomilovanje, zbog toga što su akteri prisluškivanja oslobođeni krivičnog gonjenja. Ova odluka znači neformalnu promenu ustavnih odredbi o amnestiji, jer pomenuta odluka predsednika ne podleže ustavnosudskoj kontroli. Takođe, neformalna promena ustava je moguća i posredstvom neustavnog zakona. Na primer, Krivični zakon iz 1996. godine pomilovanje izjednačava sa amnestijom. Takvo rešenje ima za posledicu da predsednik Makedonije dobija svojstvo monarha, jer raspolaže ovlašćenjem da oslobodi od krivičnog gonjenja, kao i da briše sudsku osudu (*res judicata*).³⁸ No, ovo rešenje ima podršku u pozitivnom krivičnom pravu Makedonije. Naime, nevezano za činjenicu da li je postojala jasna namera da se tako nešto i učini, krivični zakon identificuje pomilovanje sa amnestijom. A to nije mala stvar – identificuje se izvršna sa zakonodavnom vlašću. Drugačije izrečeno, dolazi do činjenične transformacije izvršne u zakonodavnu vlast.³⁹

O promeni Ustava može biti reči i kada neke njegove odredbe protivreče prirodi i logici nekog instituta. Na primer, odredba za obezbeđivanje inkompabilitnosti funkcije predsednika Skupštine Makedonije sa pozicijom u političkoj partiji je neodrživa odredba. Niko ne može postati predsednik Skupštine, niti da se održi na istoj funkciji ukoliko nije istaknuti član relevantne političke partije. Navedena odredba se činjenično transformiše u nešto drugo od onoga što je zapisano, odnosno ona jednostavno ne može da se primeni u praksi, zato što protivreči samoj logici parlamentarnog života. Takođe, može se govoriti o neformalnim promenama ustava koje su motivisane ličnim ili grupnim interesima. Na primer, ne poštuju se ustavne odredbe o inkompabilitnosti funkcije ministra i funkcije ustavnog sudske sa obavljanjem druge

37 *Ibidem*, str. 220.

38 *Ibidem*, str. 223.

39 *Ibidem*.

profesije (primer ministar i univerzitetski profesor). Ovakav stav dobija kontinuiranu podršku iz onog dela naučne zajednice iz koje taj ministar dolazi kao profesor. Naknadno, institut inkompatibilnosti je dobio svoje tumačenje i od strane Ustavnog suda Republike Makedonije, koji je u septembru 1997. godine usvojio stanovište da ne postoje ustavne prepreke za ustavne sudije da obavljaju nastavu na fakultetima. Ovaj akt se ne zasniva na Ustavu Makedonije, nego na praksi ustavnih sudova u Evropi čije zemlje poznaju mek inkompatibilitet funkcije ustavnog sudije. Ipak Ustavni sud Makedonije je dodatno omešao institut inkompatibiliteta pa je u novembru 2000. godine doneo Rešenje prema kome i sudije redovnih sudova mogu da predaju na visokoobrazovnim institucijama, kao i da učestvuju u naučno-istraživačkim projektima. Na taj način, Ustavni sud je oslobođio i redovne sudije od čvrstog inkompatibilитетa sudske funkcije, utvrđenog u Ustavu Makedonije iz 1991. godine.⁴⁰ Takvo rešenje može biti upitno sa stanovišta obezbeđivanja nezavisnosti sudske vlasti, te se tako dovodi u pitanje još jedan ustavni princip.

3.2. Ustavni amandmani i predlozi ustavnih amandmana

Više od dvadeset godina „ustavnog razvoja“ od donošenja Ustava, kroz brojne amandmane koji su sledili, jasno opisuju transformaciju moderne makedonske države, pitanja, uzroke i probleme sa kojima se suočavala, kao i kokane koje je trebalo preduzeti kako bi institucionalizovali i prilagodili „živu“ političku materiju potrebama društva.⁴¹ Amandmanska tehnika za dopunu i promenu Ustava Makedonije primenjena je sedam puta. Amandmani iz 1992⁴², 1998⁴³, 2001, 2003⁴⁴, 2005⁴⁵, 2009. i 2011. godine sastavni su deo Ustava Makedonije i ukupno je doneto 32 amandmana (I – XXXII).⁴⁶

40 *Ibidem*, str. 224.

41 H. Габер, *Opus citatum*, str. 13.

42 Amandmani I i II iz 1992. godine - Republika Makedonija nema teritorijalnih pretenzija prema susednim državama (stav 1), odnosno, granica Makedonije može da se menja samo u saglasnosti sa Ustavom, a na osnovu principa dobrovoljnosti i u saglasnosti sa opšteprihvaćenih međunarodnih normi (stav 2).

43 Amandman III iz 1998. godine, na inicijativu Vrhovnog suda Makedonije, je promenio trajanja pritvora, te umesto 90 dana, pritvor do podizanje optužnice, po odluci suda može da traje najduže 180 dana od dana pritvaranja.

44 2003. godine usvojen je Amandman XIX, koji omogućuje odstupanje od poverljivosti pisama i svih drugih oblika komunikacije, a ne samo pisama kako je to navedeno u Ustavu iz 1991. (na osnovu sudske odluke, pod uslovima i postupcima utvrđenim zakonom, za sprečavanje ili otkrivanje krivičnih dela, kao i za zaštitu interesa bezbednosti i odbrane R. Makedonije).

45 2005. godine usvojeno je 11 amandmana (XX-XXX), koji se odnose na reformu pravosudnog sistema.

46 A. Мажхопчев (bel. 4), str. 9.

Najkrupnija promena Ustava učinjena je 2001. godine, kao posledica oružanog sukoba koji je prethodio, a potom i pregovora između predstavnika dve najveće makedonske političke stranke i dve političke stranke iz albanskog političkog bloka, pod nadzorom i uz pomoć predstavnika EU i SAD. Poznato je da se pregovori nisu odvijali lako, uzimajući u obzir atmosferu u kojoj su se vodili, ali ipak ti pregovori su rezultirali tzv. Ohridskim (ili okvirnim) sporazumom, koji je naknadno predstavljao osnov za ustavne amandmane. Na taj dokument se gledalo kao na izlazno rešenje iz najteže krize u državi, koja je vodila ka građanskom ratu. Ustavne intervencije su se u najvećem delu odnosile na pitanja upotrebe jezika i pisma, negovanje vlastitog etničkog identiteta, upotrebe simbola, mehanizama političkog odlučivanja u izboru značajnih državnih funkcija i tela, formiranja posebnih skupštinskih tela i sl.⁴⁷ Sve te izmenе sadržane su u 15 amandmana (IV–XVIII)⁴⁸ koji su usvojeni 2001. godine, kao obaveza koja proizlazi iz Ohridskog okvirnog sporazuma.

47 H. Габер, *Opus citatum*, str. 15.

48 Amandman IV odnosi se na Preambulu Ustava Makedonije, a novine se odnose na sledeće činjenice: građani su konstituensi makedonske države, makedonski narod definiše se kao etnos, a nacionalne manjine iz nacionalnosti transformišu se u debove naroda; ukazuje se na odgovornost svih subjekata u pogledu sadašnjosti i budućnosti njihove domovine; izražava se zahvalnost precima za njihove žrtve u borbi za stvaranje nezavisne i suverene države Makedonije, a Republika Makedonija se definiše kao zajedničko dobro. Amandman V na sasvim nov način uređuje pitanje službenog jezika i njegovog pisma. Osim makedonskog jezika i cirilice, koji je službeni jezik na celoj teritoriji i u međunarodnim odnosima, službeni jezik može da bude i jezik kojim govorи najmanje 20% građana, na način i u slučajevima opredeljeni članom 7 Ustava. Amandman V uređuje i službenu upotrebu jezika u jedinicama lokalne samouprave u kojima najmanje 20% građana govore jezikom koji je različit od makedonskog jezika. Amandman VI je uveo odgovarajuću i pravičnu zastupljenost građana drugih zajednica u organima državne vlasti i drugih javnih institucija na svim nivoima. Amandman VII navodi verske zajednice u Makedoniji, tako da se pored Makedonske pravoslavne crkve navodi i Islamska verska zajednica, Katolička crkva, Evangelističko-metodistička crkva i Jevrejska zajednica. Amandmanom VIII regulišu se prava etničkih manjina, a pojam „nacionalnosti“ je zamenjen pojmom „zajednice“. Amandman IX jamči zaštitu, unapređenje i bogaćenje istorijskog i umetničkog blaga u Makedoniji i to svim zajednicama u Makedoniji. Amandman X reguliše odlučivanje u Skupštini Makedonije, na način da Skupština može da odlučuje ako na sednici prisustvuje većina od ukupnog broja poslanika. Amandman XI reguliše izbor i nadležnost Narodnog pravobranioca, za čiji izbor se zahteva dvostruka većina, i koji se stara o: obezbeđivanju odgovarajuće i pravične zastupljenosti pripadnika manjinskih zajednica u organima državne uprave, organima jedinica lokalne samouprave i u javnim ustanovama i službama. Amandman XII je ustanovio Komitet za odnose sa zajednicama koji ima ukupno 19 članova (sedam Makedonaca, sedam Albanaca i po jedan predstavnik iz drugih verskih zajednica, koje su pomenute u Preambuli Ustava. Amandmani XIII, XIV i XV odnose se na zastupljenost pripadnika manjinskih zajednica u Republičkom sudsakom savetu, Ustavnom sudu, Savetu bezbednosti Republike Makedonije. Amandmani XVI i XVII uređuju pitanje donošenje zakona u oblasti lokalne samouprave (princip dvostrukog većine) i

Vlada Republike Makedonije je u 2014. godini predložila sedam amandmana za promenu Ustava Makedonije (XXXIII–XXXIX). Održana je javna rasprava, nakon koje nije okončana procedura njihovog usvajanja. Venecijanska komisija je zaključila da su ovi amandmani predloženi u odsustvu tadašnje parlamentarne opozicije. Pri tome, Venecijanska komisija je podsetila da su „transparentnost, otvorenost i inkluzivnost, adekvatan vremenski okvir i uslovi koji omogućuju pluralizam stavova i odgovarajuću debatu o protivrečnim pitanjima, ključni zahtevi demokratskog procesa donošenja ustava“. Po njenom mišljenju, „široka i suštinska rasprava koja uključuje različite političke snage (...) važan je preduslov za usvajanje održivog teksta prihvatljivog za sve u društvu i u skladu s demokratskim standardima“.⁴⁹ U prethodnom neuspelom pokušaju izmene Ustava u septembru 2013. godine, Demokratska unija za integraciju – DUI, jedna od albanskih parlamentarnih političkih partija, imala je nekoliko predloga za izmenu Ustava (dvodomna skupština, dvojazičnost na celoj teritoriji države, Badinterova većina tokom procesa donošenja odluka u Ustavnom sudu i usvajanje budžeta).⁵⁰

nadležnost jedinica lokalnih samouprava. Amandman XVII reguliše postupak donošenja odluke o izmeni Ustava Republike Makedonije, koji predviđa da Preamble, članovi u vezi sa lokalnom samoupravom, član 131, odnosno revizioni postupak, kao i članovi sa kojima se regulišu prava manjinskih zajedница, ne mogu biti promenjeni bez dvotrećinske većine glasova od ukupnog broja poslanika, koja treba da obuhvati i većinu glasova od ukupnog broja poslanika koji pripadaju zajednicama koje ne čine većinu u Makedoniji.

49 Naime, nakon održanih parlamentarnih izbora, opozicija je odbijala da prizna rezultate i zbog toga je bojkotovala rad parlamenta. U to vreme, koalicija na vlasti je imala 80 glasova u Skupštini (od ukupnih 123 poslanika) i bilo je velike verovatnoće da će uspeti da obezbedi podršku neophodnog broja poslanika za usvajanje ustavnih amandmana. Venecijanska komisija je zauzela stav da, imajući u vidu postojeću političku situaciju, nije najopportuniji momenat za usvajanje ustavnih amandmana. U principu, opozicija je trebalo da predstavi svoje stavove u Skupštini, a bojkot može biti opravдан jedino u isključivim situacijama. Sa druge strane, proces promene Ustava traži širu političku podršku. U tom smislu, bez obzira na to što je vladajuća koalicija mogla da obezbedi neophodan broj glasova u parlamentu za usvajanje ustavnih amandmana, to ne bi podrazumevalo ispunjenje zahteva koji traži vođenje istinske i sveobuhvatne rasprave na osnovu člana 131 Ustava. Međutim, takva rasprava nije viđena u parlamentu. U: Strasbourg, 13 October 2014, Opinion N. 779/2014, CDL-AD (2014)026, Or.Eng. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Opinion on the Seven Amendments to the Constitution of “The Former Yugoslav Republic of Macedonia” Concerning, in Particular, The Judicial Council, The Competence of The Constitutional Court And Special Financial Zones, Adopted by the Venice Commission, at its 100th Plenary Session (Rome, 10-11 October 2014) on the basis of comments by Mr Richard Barrett (Member, Ireland), Ms Claire Bazy Malaurie (Substitute Member, France), Mr Osman Can (Member, Turkey), Mr Christoph Grabenwarter (Member, Austria), Ms Jasna Omejec (Member, Croatia).

50 Cdl-Ref(2014)030, European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), Comments, on The Amendments to The Constitution, of “The Former Yugoslav Republic Of Macedonia” by Ms Jasna OMEJEC, (Member, Croatia)

Zaključna razmatranja

Dosadašnje istorijsko iskustvo moderne pisane ustavnosti nedvosmisleno svedoči o tome da je povremeno posezanje za ustavnim promenama potreba i nužnost. Budući da je postupak za promenu ustava poseban, složeniji i teži od redovnog zakonodavnog postupka, neophodno je da se ustavne promene usvajaju formalnim amandmanima i poštovanjem demokratskih procesa utvrđenih u ustavu, a ne neformalnim promenama. U tom smislu, revizioni postupak treba da bude što je moguće jasnije i jednostavnije postavljen da bi se izbegle nepoželjne posledice i politički konflikti.⁵¹ Zahtev demokratskog konstitucionalizma je da revizioni postupak treba da obezbedi političku stabilnost, legitimitet, efikasnost i kvalitet odlučivanja, kao i zaštitu manjinskih prava i interesa. Postoji dovoljno razloga da ustavi budu i relativno kruti i dovoljno fleksibilni da mogu da se promene ako je to neophodno. Konačni balans može da se pronađe jedino u okviru svakog ustavnog sistema, u zavisnosti od njegovih specifičnih karakteristika.⁵²

I pored značaja formalnih pravila za promenu ustava, uporednopravno iskustvo ukazuje na to da su politički i socijalni kontekst daleko značajniji za konkretno ostvarivanje ustavnih promena.⁵³ Tranzicioni konstitucionalizam i potreba za konačnom ustavnom konsolidacijom nametala je veći broj ustavnih revizija. Otuda, makedonski Ustav je od 1991. godine bio predmet 31 promene.⁵⁴ Može se konstatovati da ovaj ustav pripada grupi fleksibilnih ustava i pored toga što se za njegovu promenu se traži dvojna većina, a za određena pitanja i dvostruka većina. Ustavni amandmani kojima se menja ustav ostvaruju se neposredno, bez donošenja posebnih akata za njihovu primenu. To se u praksi pokazalo kao značajan nedostatak revizionih rešenja.

U kontekstu sprovodenja ustavnih promena u postsocijalističkim državama, Venecijanska komisija je izrazila zabrinutost zbog postojanja rigidnih procedura, apostrofirajući da je protiv otežavanja ustavnih reformi.⁵⁵ Takođe, kritici je izložena i druga krajnost, jer previše česte promene i pokušaji ustavne revizije negativno utiču na ustavnu i političku stabilnost.⁵⁶ Taj stav je iznet u pogledu hrvatske ustavne prakse, jer je Venecijanska komisija (Venice

51 European Commission for Democracy through law (Venice Commission), *Opus citatum*, str. 47.

52 *Ibidem*.

53 Ova konstatacija proizlazi iz istraživanja koje se odnosi na ustavne promene u 17 post-komunističkih zemalja. European Commission for Democracy through law (Venice Commission), *Opus citatum*, str. 15.

54 *Ibidem*.

55 Opinion CDL-AD (2007)004 on the Constitution of Serbia.

56 Opinion CDL-INF(2001)015, on the Amendments of 9 November 2000 and 28 March 2001 of the Constitution of Croatia.

Commission) izrazila žaljenje zato što je ustav dva puta menjan za kratko vreme od pet meseci.⁵⁷

Kada je reč o Makedoniji veći broj ustavnih promena Ustava od 1992. do 2011. godine pokazuju jaku tendenciju demokratizacije i integracije etničkih zajednica. Kao naličje tog procesa postoji, sasvim sigurno nemamerno izazvan, propratni efekat u vidu cementiranja etničkog rascepa u makedonskom političkom sistemu. Konačno, spolašnji uticaj je odigrao glavnu ulogu pri usvajaju većeg broja izmena u makedonskom ustavu iz 1991. godine.⁵⁸

Otuda, i pored toga što formalno pravo za iniciranje ustavnih promena treba da bude kod nacionalnih političkih aktera, određena inicijativa može da dođe i iz inostranstva (na primer BiH, Sudan i Irak). U Evropi, zadnjih godina, postalo je uobičajeno da države menjaju svoje ustave radi njihovog usaglašavanja sa zahtevima koji su neophodni za pristupanje Evropskoj uniji ili Savetu Evrope. Tako i Parlamentarna Skupština Saveta Evrope i Savet Ministara često traže od država da sprovode ustavne reforme sa ciljem usaglašavanja nacionalnog pravnog poretku sa obavezama koje su preduzele kada su postale članice te organizacije (na primer Jermenija, Crna Gora i Ukrajina).⁵⁹

Literatura

1. Аќимовска Малетиќ, И., *Народниот правоборанител на Република Македонија (омбудсман) заштитник на правата и слободите на граѓаните*, Скопје, 2010.
2. Габер, Н. Уставните промени во Република Македнија – одраз на актуелните општествени и политички односи, *Политичка мисла*, бр. 35, 2011, Скопје.
3. Дескоска, Р., За уставот на Република Македонија – две децении подоцна, *Зборник на Практичниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје, во чест на Тодор Пеливанов*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Правен факултет „Јустинијан Први“ - Скопје, 2012, Скопје.

57 European Commission for Democracy through law (Venice Commission), *Opus citatum*, str. 22.

58 A. Fruhstorfer. M. Hein, Editors, *Constitutional Politics in Central and Eastern Europe, From Post-Socialist Transition to the Reform of Political System*. Dostupno na:https://books.google.mk/books?id=tRhADQAAQBAJ&pg=PA326&lpg=PA326&dq=constitutional+changes+macedonia&source=bl&ots=Xgr5UJc9vj&sig=HCjWvVJF9LRkcZWAX-LeV6Isck-s&hl=sr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=constitutional%20changes%20macedonia&f=false, (28.08.2017).

59 European Commission for Democracy through law (Venice Commission), *Opus citatum*, str. 8.

4. Dimitrijević, M., Dimitrijević, P., Dimitrijević, J., *Uvod u pravo opšta teorija o državi i pravu*, sa praktikumom, 2008, Niš.
5. Климовски, С., Дескоска, Р., Каракамишева-Јовановска, Т., *Уставно право и политички систем*, Просветно дело АД, 2012.
6. Климовски, С., *Уставен и политички систем*, Просветно дело, 1997, Скопје.
7. Мајхашев, А. "Постапка за измени на уставот на Уставот на Република Македонија, *Годишен зборник, Yearbook*, Vol. 4, Универзитет Гоце Делчев – Штип, Правен факултет, 2013, Штип.
8. Џкариќ, С. *Споредбено и Македонско уставно право*, Матица, 2004, Скопје.
9. European Commission for Democracy through law (Venice Commission), Report on Constitutional amendment, adopted by the Venice Commission at its 81st Plenary Session (Venice, 11-12 December 2009), Strasbourg, 19 January 2010.
10. Џкариќ, С., Правото, силата и мирот – Македонија и Косово, Култура, 2002, Скопје.
11. Strasbourg, 13 October 2014, Opinion N. 779/2014, CDL-AD (2014)026, Or. Eng. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Opinion on The Seven Amendments to The Constitution of "The former Yugoslav Republic of Macedonia" Concerning, in Particular, The Judicial Council, The Competence of The Constitutional Court And Special Financial Zones, Adopted by the Venice Commission, at its 100th Plenary Session (Rome, 10-11 October 2014) on the basis of comments by Mr Richard Barrett (Member, Ireland), Ms Claire Bazy Malaurie (Substitute Member, France), Mr Osman Can (Member, Turkey), Mr Christoph Grabenwarter (Member, Austria), Ms Jasna Omejec (Member, Croatia).
12. CDL-REF(2014)030, European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), Comments, on the Amendments to The Constitution, of "The Former Yugoslav Republic of Macedonia" by Ms Jasna OMEJEC, (Member, Croatia).
13. A. Fruhstorfer. M. Hein, Editors, *Constitutional Politics in Central and Eastern Europe, From Post-Socialist Transition to the Reform of Political System*. Доступно на:
14. https://books.google.mk/books?id=tRhADQAAQBAJ&pg=PA326&lpg=PA326&dq=consitutional+changes+macedonia&source=bl&ots=Xgr5UJc9vj&sig=HCjWvVJF9LRkcZWAXLeV6Isck-s&hl=sr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=consitutional%20changes%20macedonia-&f=false, 28.08.2017

15. *Устав на Република Македонија* (“Службен весник на РМ” бр. 52/91)
16. *Уставен закон за спроведување на Уставот на РМ* (“Службен весник на РМ” бр. 52/91)

CONSTITUTIONAL CHANGES IN MACEDONIA - MORE THAN TWO DECADES

Iskra Akimovska Maletić⁶⁰

Faculty of Security, Skopje,
University “St. Kliment Ohridski”, Bitola, Macedonia

Abstract: constitutional changes are something that is necessary in order to improve democratic governance or adapt to political, economic and social changes. The procedure for changing the constitution is special, more complex and more difficult than the procedure for changing laws. It is preferable that constitutional changes are adopted with formal amendments and respect for the democratic processes established in the constitution, and not informal changes. It is neither possible nor desirable to try to formulate in abstracto the best model for constitutional changes. The significance of the balance between rigidity and flexibility can vary from state to state, depending on the political and social context, constitutional culture, time, details and characteristics of the constitution, as well as a number of other factors.

The 1991 Constitution of Macedonia is a milestone on the road to democratic transition, although it is alleged that it was created in the “lab” and not in the state institutions. The 1991 Constitution belongs to a group of flexible constitutions, despite the fact that a double majority is required for its change. Amendments to the Constitution of Macedonia were applied seven times (in 1992, 1998, 2001, 2003, 2005, 2009 and 2011) and they have become an integral part of the Constitution.

More than twenty years of “constitutional development” since the passing of the Constitution through the numerous amendments that followed clearly describe the transformation of the modern Macedonian state, as well as the issues, the causes and problems which have appeared and the steps which have had to be taken.

60 Associate professor, iskra.maletic@gmail.com

A number of constitutional changes in Macedonia from 1992 to 2011 show a strong tendency for democratization and integration of ethnic communities, they also have (probably unintended) supportive effect in cementing ethnic cleavages in the Macedonian political system. Finally, the external influence played a major role in the adoption of a number of changes in the 1991 Macedonian Constitution.

In spite of the significance of formal rules for changing the Constitution, however, it has been established that the political and social context is far more significant for many changes. The Macedonian Constitution is an example when adapting to social and political changes was the basis for changing the constitution and the way for its revision several times with 31 changes since 1991. Also, while the formal right to initiative should be within national political actors, a particular initiative may sometimes come from abroad (for example, BiH, Sudan and Iraq). In Europe, in recent years it has become common place for states to change their constitutions in order to comply with the requirements that are necessary in order to achieve their goal of joining the European Union or the Council of Europe, which often require the states to undertake constitutional reforms aimed at harmonizing with the commitments they made when they became members of those organizations.

Keywords: constitution, constitutional changes, revision of the constitution, Republic of Macedonia.

Pregledni rad UDK: 343.85:343.9.022(497.11)
Primljen: 16. 10. 2017. 343.123.12
Revidirana verzija: 5. 12. 2017. 343.13:351.746.2
Prihvaćen: 30. 1. 2018. 347.963
doi:10.5937/nabepo22-15376

SPECIJALIZACIJA DRŽAVNIH ORGANA U SUZBIJANJU ORGANIZOVANOG KRIMINALA, TERORIZMA I KORUPCIJE SA POSEBNIM OSVRTOM NA ODNOS IZMEĐU JAVNOG TUŽILAŠTVA I POLICIJE¹

Gordana Krstić²

Tužilaštvo za organizovani kriminal, Beograd

Sažetak: Organizovani kriminal, terorizam i korupcija predstavljaju najteže, najsloženije i najopasnije vrste kriminalnih aktivnosti, koje egzistiraju u svim sferama savremenog društva i konstantno prete da ugroze nacionalni demokratski poredak, državnu bezbednost i slobode i prava građana. Adekvatno otklanjanje tih rizika i suzbijanje organizovanog kriminala u širem smislu zahteva produbljeno i strateško delovanje celokupnog državnog aparata na implementaciji preventivnih, normativnih i represivnih mera. Najznačajnije su one koje se odnose na specijalizaciju državnih organa, u čiju nadležnost spadaju otkrivanje, krivično gonjenje i suđenje za ova krivična dela. U radu su elaborirana rešenja propisana u novom Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije, čija primena počinje od 1. marta 2018. godine uz komparativni prikaz materijalnih i procesnih odredbi po trenutno važećem organizacionom zakonu. Predmet analize je i odnos između javnog tužilaštva i policije, kao ključnih činilaca od čijeg rada zavisi prikupljanje dokaza i pokretanje krivičnog postupka. Razmatrači su i inovativni oblici saradnje, koji su prvi put inkorporisani

¹ Stavovi izneti u radu predstavljaju isključivo lični stav autora.

² Tužilački pomoćnik, grkrstic@gmail.com

u zakonski tekst, kao što su finansijski forenzičari, službenici za vezu i udarne grupe. Oni treba da doprinesu jačanju institucionalnih kapaciteta, radi efikasnog sprovođenja krivičnog postupka protiv organizovanih kriminalnih grupa. Na kraju rada izneti su zaključci i ukazano je na neophodnost pripremanja i obezbeđivanja personalnih, statusnih, organizacionih i tehničkih uslova za konkretnu primenu odredaba novog Zakona. Striktno poštovanje specijalizacije državnih organa u svakom slučaju je *conditio sine qua non* za zakonito organizovanje i delotvorno vršenje poslova i zadataka iz nadležnosti državnih organa u krivičnoj materiji koja tretira organizovani kriminal, terorizam i korupciju.

Ključne reči: tužilaštvo, policija, organizovani kriminal, terorizam, korupcija, specijalizacija.

Uvod

Organizovani kriminal, terorizam i korupcija predstavljaju najteže i najsloženije pojavnne oblike kriminalnih aktivnosti, čije suzbijanje zahteva kontinuirano, sistematično i temeljno delovanje državnih organa na njihovom otkrivanju, krivičnom gonjenju i suđenju. Organizovani kriminal je teško prepoznati zbog konspirativnog ponašanja organizatora i pripadnika organizovane kriminalne grupe, specifične, zatvorene, kao i razgranate strukture zasnovane na odnosu zavisnosti i subordinacije, kompleksnih modaliteta vršenja krivičnih dela za koje je zaprećena kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna i mreže pripadnika na teritoriji jedne ili više stranih država. Finansiranje terorizma, terorističko udruživanje i vršenje terorističkih dela usled latentne opasnosti od ozbiljnog zastrašivanja i stradanja stanovništva i destabilizacije državnog poretku zahteva strateški rad na markiranju potencijalnih učinilaca, upoznavanju njihovog funkcionisanja i analizu rizika. Korupcija ima različite aspekte, rasprostranjena je u javnom i privatnom sektoru i bez adekvatnih zakonskih mera i koordinirane saradnje relevantnih državnih organa nije moguće njeno sprečavanje, kontrola ili sprovođenje pravdi učinilaca koruptivnih krivičnih dela.

Navedeni elementi, kao i način dokazivanja krivičnih dela organizovanog kriminala, terorizma i korupcije, koji implicira eksploataciju posebnih dokaznih radnji zajedno sa ulaženjem u trag tokovima novca i finansijskim transakcijama, koje se redovno kriju iz ovih krivičnih dela, ukazali su na neophodnost specijalizacije državnih organa u toj materiji. U materijalnom smislu, specijalizacija se u stvari ogleda u *odabiru ljudskih resursa*, odnosno profesionalaca koji raspolažu kako teorijskim, tako i praktičnim znanjima i veštinama, i *poseđovanju tehničkih uređaja*, radi efikasne realizacije krivičnog progona i kasnije

osude. U formalnom smislu, specijalizacija se ispoljava u zakonskim rešenjima. Pored Krivičnog zakonika,³ Zakonika o krivičnom postupku,⁴ Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela,⁵ u ovoj oblasti trenutno je u Republici Srbiji na snazi Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, korupcije i drugih posebno teških krivičnih dela,⁶ koji je donet 2002. godine i jedanaest puta je menjan. Zbog proteka roka od njegovog donošenja i potrebe jačanja kapaciteta državnih organa u delotvornijem suzbijanju kriminala u decembru 2016. godine donet je novi Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije.⁷ Početak njegove primene odložen je do 1. marta 2018. godine, te je ovo pravi momenat za analizu novih rešenja koja predviđa taj zakon i sagledavanje ključnih instituta, da bi u datom momentu došlo do njegove pune implementacije.

1. Predmet uređenja novog Zakona

Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije (*u daljem tekstu: novi Zakon*) ima za predmet regulisanje organizacione strukture i saradnje državnih organa s ciljem efikasnijeg otkrivanja, krivičnog gonjenja i suđenja za krivična dela organizovanog kriminala, terorizma i korupcije. Zakon je organizacione prirode, sa pojedinim procesnim odredbama.

Državni organi su sistematizovani u dve kategorije u zavisnosti od krivičnih dela za čije otkrivanje, krivičnog gonjenje i suđenje će biti nadležni i to su:

- 1) državni organi za suzbijanje organizovanog kriminala i terorizma⁸ i
- 2) *državni organi za suzbijanje korupcije.*⁹

Kompetencije za postupanje u predmetima krivičnih dela organizovanog kriminala i terorizma imaju Tužilaštvo za organizovani kriminal, Ministarstvo unutrašnjih poslova – organizaciona jedinica nadležna za suzbijanje organizovanog kriminala, Posebno odeljenje Višeg suda u Beogradu za organizovani kriminal, kao sud prvog stepena, Posebno odeljenje Apelacionog suda u Be-

³ Službeni glasnik RS, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16.

⁴ Službeni glasnik RS, br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14.

⁵ Službeni glasnik RS, br. 32/13, 94/16.

⁶ Službeni glasnik RS, br. 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04, 58/04, 45/05, 61/05, 72/09, 72/11, 101/11, 32/13.

⁷ Službeni glasnik RS, br. 94/16; zakon je stupio na snagu 2. 12. 2016. godine, a primenjuje se od 1. 3. 2018. godine.

⁸ Ibidem, čl. 3–12.

⁹ Ibidem, čl. 13–18.

ogradu za organizovani kriminal, kao drugostepeni sud, i Posebna pritvorska jedinica Okružnog zatvora u Beogradu.¹⁰ Ova rešenja su slična kao i u prethodnom zakonu, osim što je izmenjen termin koji se odnosi na policijski organ, jer se umesto Službe za borbu protiv organizovanog kriminala upotrebljava termin „organizaciona jedinica u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova“. Nesporno je, u krajnjoj liniji, da je i Služba unutrašnja jedinica policije, ali je fundamentalno, bez obzira na ove jezičke distinkcije, da se u okviru nje vrše policijski poslovi koji se isključivo tiču organizovanog kriminala i terorizma.

Za krivična dela korupcije sa izuzetkom onih za koja su zaduženi državni organi za suzbijanje organizovanog kriminala i korupcije,¹¹ nadležni su: posebna odeljenja viših javnih tužilaštava za suzbijanje korupcije, Ministarstvo unutrašnjih poslova – organizaciona jedinica nadležna za suzbijanje korupcije i posebna odeljenja viših sudova za suzbijanje korupcije. Način organizacije javnih tužilaštava i sudova za vođenje krivičnog postupka za koruptivna krivična dela i njihova teritorijalna centralizacija u četiri grada na teritoriji Republike Srbije – Beograd, Novi Sad, Kraljevo i Niš vrlo su specifični. Naime, ingrencije za postupanje u koruptivnim predmetima na području mesne nadležnosti *exempli causa* Apelacionog javnog tužilaštva u Beogradu ima Više javno tužilaštvo u Beogradu, odnosno Viši sud u Beogradu za područje Apelacionog suda u Beogradu i ovakva zakonska regulativa nije tipična u smislu postojanja harmonizacije sa opštim Zakonom o uređenju sudova¹² i uređenjem javnog tužilaštva po vrsti u Zakonu o javnom tužilaštvu¹³ i Zakonu o sedištima i područjima sudova i javnih tužilaštava.¹⁴ Po prirodi stvari, više javno tužilaštvo obuhvata niža osnovna javna tužilaštva, a do sada nikako nije po obimu i vrsti posla moglo da obuhvati i druga viša javna tužilaštva sa područja određenog apelacionog javnog tužilaštva. Analogno se primenjuje i u slučaju sudova, jer su apelacioni sudovi po rangu sudovi višeg stepena od viših sudova. Osim ove nedoslednosti, postoji i opasnost od ogromnog priliva predmeta prvo u četiri javna tužilaštva, a sukcesivno i u posebna odeljenja četiri viša suda, bez obzira što novi Zakon propisuje da će se krivični postupci koji su pokrenuti pre početka primene novog Zakona okončati pred javnim tužilaštvom ili pred stvarno i mesno nadležnim sudom, odnosno odeljenjem suda koje je bilo funkcionalno nadležno pre dana početka primene novog zakona.¹⁵ Ovakav zaključak proizilazi iz činjenice da sve obrade koje su bile u fazi predistražnog postupka mogu biti dostavljene na nadležnost i dalje postupanje odeljenjima

10 *Ibidem*, član 4.

11 *Ibidem*, član 3, stav 1, tač. 2 i 3 u vezi s članom 2, stav 1, tač. 3 i 4.

12 *Službeni glasnik RS*, br. 116/08, 104/09, 101/10, 31/11, 78/11, 101/11, 101/13, 40/15, 106/15, 13/16, 108/16, član 14.

13 *Službeni glasnik RS*, br. 116/08, 104/09, 101/10, 78/11, 101/11, 38/12, 121/12, 101/13, 111/14, 117/14, 106/15, 63/16), čl. 13–15.

14 *Službeni glasnik RS*, br. 101/13.

15 Novi Zakon, član 30.

viših javnih tužilaštava koja tek treba da budu formirana. Promena stvarne i mesne nadležnosti nosi sa sobom rizik od prouzrokovanja privremenog zastoja u radu odeljenja za suzbijanje korupcije, posebno imajući u vidu da su koruptivni predmeti kompleksni, sa obimnom dokumentacijom i da od rezonovanja javnog tužioca zavisi pravac vršenja provera. Zbog toga je u što hitnjem roku neophodno izvršiti prethodnu detaljnu analizu priliva predmeta na nivou svih viših javnih tužilaštava koji potпадaju pod jedno apelaciono javno tužilaštvo, izmeniti pravilnike o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta u višim javnim tužilaštвима, u kojima treba da se formiraju posebna odeljenja, i povećati broja zamenika javnih tužilaca i tužilačkih pomoćnika, koji bi rešavali predmete u tim odeljenjima viših javnih tužilaštava.

Novi Zakon uređuje i *kadrovsку strukturu državnih organa*, prvenstveno propisuјући posebne uslove za predlaganje kandidata za tužioca za organizovani kriminal, odnosno izbor zamenika tužioca za organizovani kriminal u vidu davanja prednosti kandidatima, koji poseduju potrebna stručna znanja i iskustvo iz oblasti borbe protiv organizovanog kriminala i korupcije u izbornom postupku.¹⁶ Osim ove dve oblasti, trebalo je dodati i znanja o terorizmu, ali je to u konkretnom slučaju izostavljeno. Sama činjenica da se određeni kandidat u praksi nije susretao sa krivičnim delom terorizma, ne podrazumeva *prima facie* da nije kompetentan da postupa u predmetima u vezi sa tom tematikom. Praktični domaćaj dodatnog kriterijuma manifestuje se u obavezi Državnog veća tužilaca da prilikom sačinjavanja rang liste na osnovu zbira bodova, koji su kandidati ostvarili nakon sprovedenog postupka po Pravilniku o kriterijumima i merilima za ocenu stručnosti, sposobljenosti i dostojnosti kandidata u postupku predlaganja i izbora nosilaca javnotužilačke funkcije, višu poziciju priznaku kandidatu koji pruži dokaze o sposobljenosti u domenu organizovanog kriminala.¹⁷

Regulisan je i način postavljenja i razrešenja starešine posebne organizacione jedinice za suzbijanje organizovanog kriminala i terorizma.¹⁸ Ministar nadležan za unutrašnje poslove, uz *pribavljeno mišljenje tužioca*, postavlja i razrešava starešinu organizacione jedinice nadležne za suzbijanje organizovanog kriminala. S tim u vezi, postavlja se pitanje pravnog značaja za donošenje odluke od strane resornog ministra pozitivno ili negativno mišljenje o predloženom kandidatu koje daje tužilac za organizovani kriminal. Iako je u biti ovog rešenja tendencija prožimanja ovlašćenja i međusobne kontrole i korekcije, nepreciznost u novom Zakonu ukazuje da u svakom slučaju konačnu odluku o otpočinjanju ili prestanku funkcije starešine organizacione jedinice policije, ima ministar, a da mišljenje tužioca ima konsultativno dejstvo.

16 *Ibidem*, član 5, stav 3.

17 *Službeni glasnik RS*, br. 43/15, 30/16, čl. 14, 21 i 30–31.

18 Novi Zakon, član 6, stav 3.

Usled formiranja posebnih odeljenja višeg javnog tužilaštva za suzbijanje korupcije, novim Zakonom, analogno Tužilaštvu za organizovani kriminal, definisani su uslovi za postavljenje rukovodioca odeljenja, raspoređivanje ili upućivanje zamenika. Prilikom odlučivanja o kadrovskom sastavu posebnog odeljanja za korupciju viši javni tužilac mora da vodi računa o posedovanju potrebnih stručnih znanja i iskustava iz oblasti borbe protiv privrednog kriminala i suzbijanja krivičnih dela protiv službene dužnosti i korupcije.¹⁹ Do postavljenja rukovodioca odeljenja, raspoređivanja zamenika javnog tužioca, koji u istom višem javnom tužilaštvu obavlja javnotužilačku funkciju ili upućivanja zamenika iz drugog javnog tužilaštva, u kom nije obrazovano takvo odeljenje, višeg, istog ili nižeg stepena može doći samo uz saglasnost zamenika javnog tužioca.²⁰ *Koordinaciju rada posebnih odeljenja viših javnih tužilaštava za suzbijanje korupcije* vrši tužilac za organizovani kriminal, koji je u obavezi da periodično, a najmanje jednom mesečno saziva sastanke sa svim rukovodiocima posebnih odeljenja. Ovo je novo ovlašćenje tužioca za organizovani kriminal, koje je vrlo diskutabilno sa aspekta njegove stvarne nadležnosti i vrste posla koji obavlja, izuzev kada se odnosi na razmatranje delegiranja na nadležnost i dalje postupanje određenog predmeta. S tim u vezi, Tužilaštvo za organizovani kriminal, kao tužilaštvo posebne nadležnosti, vrši svoje poslove u formatu suzbijanja organizovanog kriminala i terorizma i samo u slučaju najgrubljih povreda, uz dodatne uslove koji se odnose na imovinski cenzus kod krivičnih dela protiv privrede, odnosno svojstvo i način izbora, postavljenja ili imenovanja određenog lica kod krivičnih dela protiv službene dužnosti, postupa na planu suzbijanja korupcije. U tim okvirima tužilac za organizovani kriminal vrši svoje prerogative i zadužen je za razmatranje predmeta, rešavanje spornih pravnih pitanja i krivično gonjenje učinilaca na celokupnoj državnoj teritoriji. Praktične konsekvenце ovakvog rešenja podrazumevaju da tužilac za organizovani kriminal treba da bude ne samo upućen u rad posebnih odeljenja za suzbijanje korupcije, nego i da vrši njihovu koordinaciju, da im pomaže u radu, daje smernice i stara se o efikasnoj obradi predmeta, u kojima on inače stvarno ne postupa. Iz razloga celishodnosti, pravilnije je da koordinaciju rada posebnog odeljenja za suzbijanje korupcije sprovodi viši javni tužilac, a sastanci sa višim javnim tužiocima i rukovodiocima posebnih odeljenja za suzbijanje korupcije treba da se odvijaju u ravni javnog tužilaštava opšte nadležnosti ili hijerarhijski najvišeg tužilaštva. Zbog velikog obima posla, kompleksnih i delikatnih predmeta i težine različitih slučajeva, proširivanje kompetencija tužioca za organizovani kriminal na vršenje koordinacije svih odeljenja za suzbijanje korupcije otvara mogućnost da se umesto poslovima koji su inherentni njegovoj funkciji, bavi i okupira drugim pratećim po-

19 *Ibidem*, član 15, stav 2.

20 *Ibidem*, član 15, stav 3.

slovima, koji ne spadaju u njegov fundamentalni legislativni i službeni fokus i gde je njegov doprinos zanemarljiv.

Novim zakonom predviđeno je i ustanovljavanje četiri koordinatora nadležnih jedinica policije, ali nisu jasno definisani uslovi za postavljenje i organ koji bi bio na to ovlašćen, čime je ostavljen prostor za regulisanje tih pitanja Zakonom o policiji²¹. Nisu ustanovljeni kriterijumi, merila i kvalifikacije za selekciju kadrova koji će raditi u posebnim organizacionim jedinicama policije, te će i ona biti objekat regulative opštih akata. To su uočeni nedostaci novog Zakona, jer je njegov *ratio legis* upravo u specijalizaciji državnih organa i njihovoj organizaciji, a da bi ti ciljevi bili postignuti, moraju biti eksplicitno i nedvosmisleno determinisani i uslovi i postupak postavljenja i razrešenja rukovodilaca i zaposlenih.

Što se organizacije sudova tiče, prvostepeni sud za suđenje za krivična dela organizovanog kriminala i korupcije je Posebno odeljenje Višeg suda u Beogradu za organizovani kriminal,²² kojim rukovodi predsednik tog odeljenja. Sve sudije u Posebno odeljenje postavlja, odnosno raspoređuje predsednik Višeg suda u Beogradu, s tim što predsednik odeljenja mora imati najmanje deset godina profesionalnog iskustva u oblasti krivičnog prava, a ostale sudije najmanje osam godina i prednost imaju oni koji poseduju potrebna stručna znanja i iskustvo iz oblasti borbe protiv organizovanog kriminala i korupcije. Osim ovih načelnih kvalifikacija u vezi sa profesionalnim iskustvom, drugi kriterijumi za raspoređivanje sudija nisu predviđeni. Izuzetno je predviđena mogućnost da sudije budu upućene od strane Visokog saveta sudstva iz drugih sudova u Republici Srbiji na rad u Posebno odeljenje uz pismenu saglasnost. Mandat sudija je ograničen na šest godina, s tim što je zbog načela stalnosti sudske funkcije, složenosti predmeta i velikog obima posla ograničavanje trajanja vršenja sudske funkcije suvišno. Za odlučivanje u drugom stepenu u predmetima organizovanog kriminala, terorizma i korupcije nadležno je Posebno odeljenje Apelacionog suda u Beogradu. Mandat predsednika i sudija tog Posebnog odeljenja identičan je u pogledu trajanja kao za sudije prvostepenog suda, s tim što su stroži posebni uslovi za raspoređivanje, odnosno upućivanje, jer se traži najmanje dvanaest, odnosno deset godina profesionalnog iskustva u oblasti krivičnog prava uz davanje prednosti kandidatima koji imaju stručna znanja i iskustvo u materiji organizovanog kriminala. Posebno odeljenje Višeg suda u Beogradu i Posebno odeljenje Apelacionog suda u Beogradu u okvirima svoje stvarne nadležnosti imaju ekskluzivitet u postupanju za krivična dela organizovanog kriminala. Stoga, nijedan drugi sud niže, iste ili više instance nema kompetencije da odlučuje ili sudi okrivljenima za krivična dela organizovanog kriminala, terorizma i korupcije. Novim zakonom biće

21 *Službeni glasnik RS*, br. 6/16, čl. 150 i 151.

22 *Ibidem*, član 7.

uspostavljena i Posebna odeljenja Viših sudova za suzbijanje korupcije u Beogradu, Novom Sadu, Kraljevu i Nišu, koja će suditi u prvom stepenu. Mandat predsednika i sudija tih odeljenja i način njihovog upućivanja²³ isti je kao i za sudije Posebnog odeljenja Višeg suda u Beogradu.

2. Razlike u odnosu na stari Zakon i ključne novine

Iz teksta novog Zakona brisana je definicija organizovanog kriminala i organizovane kriminalne grupe, a zakonodavac je očigledno imao u vidu postojeću prenormiranost, zato što je termin „organizovane kriminalne grupe“ propisan u značenju izraza i Krivičnim zakonikom,²⁴ i Zakonikom o krivičnom postupku,²⁵ i termin „organizovanog kriminala“ u Zakoniku o krivičnom postupku,²⁶ te je bilo potpuno suvišno da postoji i u posebnom organizacionom zakonu. Sa aspekta stvarne nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala i terorizma, došlo je do proširenja kruga krivičnih dela protiv privrede, s tim što je povećan imovinski cenzus za krivično delo zloupotrebe u vezi sa javnom nabavkom (član 228 KZ) sa 200 miliona na 800 miliona dinara za zasnivanje nadležnosti tih posebnih organa.

U organizacionom delu, brisane su odredbe o upućivanju zamenika javnih tužilaca²⁷ i odredbe o upućivanju zaposlenog na rad u Tužilaštvo za organizovani kriminal, na koje će se primenjivati odredbe Zakona o državnim službenicima²⁸ i prateći zakoni i podzakonski akti. S tim u vezi, upućivanje zameni-

23 *Ibidem*, član 18.

24 Krivični zakonik, član 112, stav 35.

25 Zakonik o krivičnom postupku, član 2, stav 1, tač. 33.

26 *Ibidem*, član 2, stav 1, tač. 34.

27 Uređene su Zakonom o javnom tužilaštvu, član 63.

28 Nekoliko je modaliteta ulaska državnih službenika u tužilačku organizaciju Tužilaštva za organizovani kriminal. Pre svega, državni službenik može da bude preuzet iz drugog državnog organa bez konkursa na neodređeno vreme na osnovu sporazuma o preuzimanju u smislu člana 49a Zakona o državnim službenicima (*Službeni glasnik RS*, br. 79/05, 81/05, 83/05, 64/07, 67/07, 116/08, 104/09, 99/14), što je do sada u praksi i bilo najčešće, može da bude primljen u radni odnos na neodređeno vreme po sprovedenom javnom konkursu, i zbog potrebe posla može da bude privremeno premešten u skladu sa čl. 90, 94–95 Zakona o državnim službenicima, a na osnovu pismenog sporazuma rukovodilaca, ili pak može da bude primljen u radni odnos na određeno vreme zbog zamene odsutnog državnog službenika do njegovog povratka ili povećanog obima posla. Iako u slučaju privremenog premeštaja, državni službenik sva prava iz radnog odnosa ostvaruje u državnom organu iz koga je premešten, zbog činjenice da je organizacioni zakon *lex specialis*, koji na drugačiji način uređuje način isplate zarade, vrstu i obim posla koji je dužan da obavi premešteni državni službenik, trebalo bi ovom licu priznati zaradu koja će biti izjednačena sa zaradom državnih službenika u Tužilaštvu za organizovani kriminal, za koje važi jedinstveni režim plate u smislu člana 11 novog Zakona.

ka javnih tužilaca, državnih službenika i nameštenika bi trebalo restriktivno tumačiti i koristiti kao prelazno rešenje dok ne bude izabran dovoljan broj zamenika u specijalizovana tužilaštva. Takođe, po ranijem rešenju Visoki savet sudstva je imao izuzetnu mogućnost da sproveđe upućivanje sudskega poslaničkog poslovodstva u Republici Srbiji u Posebno odeljenje Apelacionog suda u Beogradu, a sada je ona garantovana i za sudske poslaničke poslove u posebnom odeljenju Višeg suda u Beogradu i za posebna odeljenja viših sudova za suzbijanje korupcije, čime se postiže uniformnost i jednakost.

U procesnom smislu, brisane su odredbe, koje su predviđale obavezu državnih organa i organizacija da omoguće upotrebu tehničkih sredstava, obezbede odazivanje na pozive, predaju pisano dokumentaciju koja može da pomogne prilikom rasvetljavanja krivičnih dela, procesne odredbe o tome da tužilac za organizovani kriminal može zahtevati da policija preduzme određene mere ili radnje u datom roku i da ga o tome odmah obavesti, kao i ovlašćenje tužioca za organizovani kriminal da obavestiti ministra nadležnog za unutrašnje poslove i Vladu o nepostupanju ili neblagovremenom postupanju policije (član 11 starog Zakona). Kako su dužnost postupanja po zahtevu tužioca od strane policije i drugih državnih organa i ovlašćenja tužioca u slučaju nepostupanja po zahtevu integralni deo Zakonika o krivičnom postupku, koji je opšti procesni zakon, kojim su ova pitanja detaljno uređena,²⁹ pravilno je i bilo ne opterećivati tekst novog Zakona i te odredbe staviti van regulative. Međutim, predviđeni su novi, moderni modaliteti saradnje između javnog tužilaštva i policije, o njima će biti više reči u 5. poglavljju.

U tehničkom kontekstu, tretirano je pitanje stalne obuke „nosilaca pravosudnih funkcija“ koji vrše funkciju u sudovima i javnim tužilaštvima, odnosno odeljenjima³⁰, koju organizuje Pravosudna akademija.³¹ Uspostavljena je i dužnost pripadnika policije da pohadaju seminare i druge edukativne programe, koje sprovodi Pravosudna akademija u saradnji sa drugim institucijama. Iako je organizovanje obuke za funkcionere od primarne važnosti za pravosuđe, evidentno je da inkorporacija ovih odredbi u novi Zakon, s jedne strane, predstavlja izraz primene odredbi Zakona o Pravosudnoj akademiji,³¹ s druge strane, afirmiše automatski primat Pravosudne akademije u održavanju seminara u odnosu na sve druge činioce, npr. državne organe, javne službe, međunarodne organizacije ili privatne kompanije, koje posluju na teritoriji Republike Srbije i čija je delatnost edukacija, kojima ne daje čak ni akcesorni karakter, nego ih potpuno isključuje, i s treće strane marginalizuje ulogu sudijskih i tužilačkih pomoćnika, koji su izostavljeni iz odredbi, a za koje je Pravosudna akademija dužna da sprovodi obuku.³² U vezi sa čuvanjem tajnih

29 Zakonik o krivičnom postupku, čl. 44, 282 i 285.

30 Novi Zakon, član 24, stav 1.

31 Službeni glasnik RS, br. 104/09, 32/14, 106/15, čl. 41–42.

32 Ibidem, član 51, st. 2 i 3.

podataka, zbog osetljivosti i poverljivosti podataka, novi Zakon je predvideo da se podaci iz predistražnog postupka i istrage u svim postupcima za krivična dela organizovanog kriminala, terorizma i korupcije ne mogu javno iznositi bez odobrenja nadležnog javnog tužioca.³³ To je još jedna od manifestacija rukovodeće uloge tužioca, koja treba da kanališe dosadašnju praksu organa unutrašnjih poslova da nakon hapšenja osumnjičenih učine dostupnim medijima i javnosti podatke o mestu, vremenu i načinu vršenja krivičnih dela i hapšenju osumnjičenih. Iako se od trenutka lišenja slobode ukida tajnost predistražnog postupka, publicitet u početnoj fazi istrage može ozbiljno da naruši izvođenje dokaza, da upozori saradnike organizovane kriminalne grupe, koji raspolažu čitavim lancem posrednika, da su njihove radnje bile predmet obrade i povredi prepostavku nevinosti uhapšenih lica. Iz ovih razloga, odluku o sadržini i opsegu informacija o pokrenutoj istrazi i treba isključivo da donosi tužilac.

3. Glavni oblik postupanja javnog tužilaštva i policije

Glavni oblik postupanja javnog tužilaštva i policije prema rešenju iz novog Zakona temelji se na dvema odredbama, koje su propisane u delu o postupanju policijskih organa. S tim u vezi, predviđeno je da organizaciona jedinica nadležna za suzbijanje organizovanog kriminala postupa po zahtevima tužioca, u skladu sa zakonom,³⁴ odnosno da organizaciona jedinica nadležna za suzbijanje korupcije postupa po zahtevu nadležnog višeg javnog tužioca, u skladu sa zakonom.³⁵ Evidentno je da su odredbe nedovoljno precizne, premda nije jasno da li se postupa po tom Zakonu ili po Zakoniku o krivičnom postupku, što bi bilo logičnije rešenje. Suštinski gledano, okosnicu za preduzimanje mera i radnji u predmetima organizovanog kriminala, terorizma i korupcije postavlja novi Zakon, ali za izvršavanje poslova i zadataka na planu otkrivanja, krivičnog gonjenja i suđenja primenjuje se Zakonik o krivičnom postupku. U skladu sa tim, prilikom podnošenja zahteva za prikupljanje potrebnih obaveštenja, javni tužilac i nadležna organizaciona jedinica policije preduzimaju mere i radnje u skladu sa Zakonikom o krivičnom postupku.

Delokrug poslova tužioca i policije u krivičnom postupku sastoji se u nizu aktivnosti koje preduzimaju ovi državni organi, s ciljem utvrđivanja osnova sumnje da je učinjeno krivično delo i ocene verovatnosti navoda krivičnih prijava. Na osnovu zahteva za prikupljanje potrebnih obaveštenja tužioca, policija pribavlja dokumentaciju, prikuplja obaveštenja od građana, preduzima mere da se pronađu učinioци i da se otkriju i obezbede tragovi krivičnih dela i

33 Novi Zakon, član 27, stav 2.

34 *Ibidem*, član 6, stav 2.

35 *Ibidem*, član 16, stav 2.

predmeti koji mogu poslužiti kao dokaz. *Tužilac je rukovodilac predistražnog postupka i sprovodi istragu*, i ova njegova zakonska ovlašćenja impliciraju dužnost usmeravanja policije i staranja o zakonitom prikupljanju dokaza. S tim u vezi, postupanje po zakonu kada je u pitanju prikupljanje dokaza nije apstraktan i formalistički zahtev, nego je od osnovne važnosti za pravičnost krivičnog suđenja. Nijedan sud se ne može, bez štete po pravilno funkcionisanje pravosuđa, osloniti na dokaze koji su stečeni ne samo nepravičnim sredstvima, već pre svega nezakonito.³⁶ Policija je obavezna da postupa po zahtevima i naložima tužioca, da sačinjava izveštaje o preduzetim merama i radnjama i o tome obaveštava u što kraćem roku tužioca. Sledstveno tome, mora postojati *funkcionalna povezanost*³⁷ i koordinacija u radu Tužilaštva za organizovani kriminal i višeg javnog tužioca, s jedne strane, i organizacionih jedinica organa policije, uz subordiniranost policije tužiocu.

Osvrćući se na *normativnu sistematizaciju u novom Zakonu*, jasno je da je Tužilaštvo za organizovani kriminal, kao tužilaštvo posebne nadležnosti, *isključivo nadležno* za gonjenje učinilaca za krivična dela organizovanog kriminala i terorizma. Vršenje ovih poslova inherentno je ovom tužilaštvu i isključena je supstitucija nadležnosti. Prema tome, Tužilaštvo za organizovani kriminal prilikom postupanja u predmetima organizovanog kriminala, terorizma i korupcije ne može da zameni nijedno drugo tužilaštvo u skladu sa Zakonom o javnom tužilaštvu³⁸ i time se afirmiše princip specijalizacije ovog državnog organa. Organizaciona jedinica nadležna za suzbijanje organizovanog kriminala ima *isključivu i ujedno ekskluzivnu nadležnost u vršenju policijskih poslova* i postupa po zahtevima za prikupljanje potrebnih obaveštenja Tužilaštva za organizovani kriminal. Komplementarno tome, nijedna druga služba u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova, bez obzira na obučenost i kvalitet kadra, nema zakonska ovlašćenja da vrši provere u materiji organizovanog kriminala i učestvuje u predistražnom postupku po zahtevu za prikupljanje potrebnih obaveštenja Tužilaštva za organizovani kriminal. Takvo rešenje temelji se na neophodnosti organizovanja posebne službe koja će posedovati kapacitet i

36 Više o tome Zajedničko suprotno mišljenje sudske peticije, Spielmann, Demeyer i Sarrillo Salcedoa u okviru presude Evropskog suda za ljudska prava Schenk protiv Švajcarske od 12. jula 1988; [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{{fulltext}}:\[{{}}\]CASE OF SCHENK v. SWITZERLAND - \[Serbian Translation\]{{}},{{languageisocode}}:\[SRP\],{{documentcollectionid2}}:\[JUDGMENTS,DECISIONS\],{{itemid}}:\[001-94249\]\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{{fulltext}}:[{{}}]CASE OF SCHENK v. SWITZERLAND - [Serbian Translation]{{}},{{languageisocode}}:[SRP],{{documentcollectionid2}}:[JUDGMENTS,DECISIONS],{{itemid}}:[001-94249]]), iako je sud u presudi odlučio da nije bilo povrede prava na pravično suđenje iz člana 6 stav 1 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda posmatrajući rezonovanje domaćeg suda u celini i našavši da je i poređ korišćenja nezakonitog dokaza – audio snimka inkriminućeg razgovora, odbrana imala mogućnost da ospori taj dokaz, s tim što su postojali i drugi dokazi koji su potkreplili navode optužnice.

37 Borba protiv organizovanog kriminala u Republici Srbiji – Od postojećeg zakonodavstva do sveobuhvatnog predloga reforme, UNICRI, Beograd, 2008, str. 187.

38 Službeni glasnik RS, br. 116/08, 104/09, 101/10, 78/11, 101/11, 38/12, 121/12, 101/13, 111/14, 117/14, 106/15, 63/16, član 20.

kompetentnost da sveobuhvatno udovolji zahtevima tužilaštva. Kako je novi Zakon po svojoj prirodi *lex specialis*, ima absolutnu prevagu nad primenom drugih zakona. S tim u vezi, nije dozvoljena ni delegacija policijskih poslova vezanih za obradu podataka u materiji organizovanog kriminala i terorizma ni na jednu drugu službu u policijskoj strukturi, bez obzira na pravni izvor iz kog nadležni crpe takva ovlašćenja. Ukoliko bi bilo dozvoljeno poveravanje obavljanja tužilačkih poslova drugom javnom tužilaštvu od strane npr. Republičkog javnog tužilaštva, ili delegiranje policijskih zadataka drugom organu u sastavu policije, a ne onom koje je zakonom uređeno, u praksi bi faktički dolazilo do derogacije zakonskih odredaba o specijalizaciji državnih organa. Takođe, davanje diskrecionih ovlašćenja rukovodiocima koji su hijerarhijski iznad zakonom utvrđenih državnih organa nadležnih za otkrivanje i krivično gonjenje u predmetima organizovanog kriminala i terorizma da zaduže predmetom drugi organ, sa sobom povlači rizik od urušavanja kapaciteta posebnih organa. Umesto da jačaju svoju unutrašnju strukturu npr. povećanjem broja zaposlenih, njihovom edukacijom, snabdevanjem modernijim tehničkim uređajima i sl. ako dolazi do povećanog obima posla, usled opcionog ovlašćenja prepostavljenog da poveri obavljanje poslova i bilo kojoj drugoj službi, ostavlja se prostor za odlaganje takvih kadrovskih, statusnih ili tehničkih mera. Zbog principa specijalizacije državnih organa, takve vrste mera bi kod zakonom utvrđenih organa koji se bave suzbijanjem organizovanog kriminala, terorizma i korupcije, trebalo da budu prioritet da bi se uopšte konzistentno moglo pratiti kretanje organizatora i pripadnika organizovanih kriminalnih grupa i pribavljale blagovremene operativne informacije.

4. Novi oblici saradnje između javnog tužilaštva i policije

Novim Zakonom predviđeni su moderni oblici saradnje između javnog tužilaštva i policije. *Ratio legis* za njihovo uvođenje u zakon jeste sve veća složenost organizovanog kriminala, terorizma, korupcije i privrednog kriminala, potreba da se ide ispred ili u korak sa pravcima razvoja organizovanog kriminala i pokušaj pronalaska adekvatnih mehanizama za sveobuhvatno suzbijanje organizovanog kriminala. To su služba finansijske forenzike, službenici za vezu i udarne grupe.

4.1. Služba finansijske forenzike

Služba finansijske forenzike³⁹ treba da bude obrazovana u Tužilaštvu za organizovani kriminal i posebnim odeljenjima viših javnih tužilaštava. Kako je finansijska forenzička interdisciplinarno područje korišćenja različitih naučnih dostignuća i saznanja za otkrivanje novčanih transakcija i pružanje pomoći u doноšењу objektivnih, argumentovanih i na činjenicama zasnovanih odluka, veliki značaj za vođenje i tok predistražnog postupka imaće finansijski forenzičari. Oni će pomagati tužiocu u analizi tokova novca i finansijskih transakcija radi krivičnog gonjenja.⁴⁰

Kada je reč o obliku angažovanja, trebalo bi imati u vidu da je *finansijski forenzičar* državni službenik koji poseduje posebna stručna znanja iz oblasti finansija, računovodstva, revizije, bankarskog, berzanskog i privrednog poslovanja i koji je završio i specijalizovanu obuku u Pravosudnoj akademiji iz oblasti krivičnog prava. Potrebno je u toku pripreme za implementaciju novog Zakona izvršiti izmene i dopune internih akata, odnosno u pravilnicima o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta u tužilaštvo uvesti nova radna mesta i uvrstiti ih u predloge kadrovskih planova za narednu kalendarsku godinu. To je i jedini način njihovog integrisanja u tužilačke redove, bez obzira da li će zasnovati radni odnos na neodređeno vreme po sprovedenom javnom konkursu, ili bi ta mesta bila popunjena sporazumom o premeštanju iz drugih državnih organa, npr. iz policije. To bi čak i bilo celishodno rešenje, s obzirom na to da su policijski inspektorji za oblast finansijskog kriminala eksperti, koji već imaju prethodna praktična znanja u vezi sa praćenjem i analizom tokova novca lica za koje postoje osnovi sumnje da se bave kriminalnim aktivnostima. Drugi način jeste zapošljavanje na određeno vreme finansijskih forenzičara kroz institut privremenog premeštaja iz drugih državnih organa ili na osnovu ugovora o dopunskom radu u skladu sa Zakonom o radu.⁴¹ Pošto je priroda posla koja se obavlja u Tužilaštvu za organizovani kriminal poverljiva, trebalo bi u što kraćem roku pripremiti teren i obezbediti organizacione i pravne preduslove da finansijski forenzičari budu zaposleni na neodređeno vreme. Definitivno, njihova glavna uloga bila bi u *predistražnom postupku*, u fazi kada su krivične obrade u predmetima zaštićene određenim stepenom tajnosti i kada je fundamentalno za utvrđivanje veze između potencijalnih učinilaca koji deluju u sastavu organizovane kriminalne grupe razmotriti npr. sumnjive izvore investicija, moduse vršenja privredne delatnosti i načine plaćanja roba i usluga, odnosno obezbeđenja novca za finansiranje vršenja krivičnih dela.

39 Novi Zakon, član 19.

40 *Ibidem*, član 19, stav 3.

41 *Službeni glasnik RS*, br. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17, član 202.

Dovodeći u vezu poslove finansijskog forenzičara, s jedne strane, i stručnog savetnika, s druge strane, može se reći da obe kategorije prepostavljaju stručnjake koji poseduju stručna znanja i veštine relevantne u krivičnom postupku. Ni jedan ni drugi ne moraju biti stalni sudski veštaci. Ipak, finansijski forenzičar je sastavni deo tužilačke organizacije i njegova uloga se iscrpljuje u predistražnom postupku, a ticaće se domena finansijskih i računovodstvenih poslova. Stručnog savetnika može angažovati kako javni tužilac, tako i obrana u fazi istrage, ili organ postupka po zahtevu okriviljenog ili oštećenog kao tužioca,⁴² radi temeljne rasprave o predmetu veštačenja, koje se ne mora nužno odnositi na finansije. Kako stručni savetnik ima procesnu ulogu u krivičnom postupku,⁴³ to sa sobom povlači i pravo da bude obavešten o vršenju veštačenja, pravo da prisustvuje veštačenju, da u toku veštačenja pregleda spise, predlaže veštaku preduzimanje određenih radnji, daje primedbe na nalaz i mišljenje, prisustvuje glavnom pretresu i postavlja pitanja veštaku i bude ispitani pod zakletvom o predmetu veštačenja,⁴⁴ dok finansijski forenzičari na to nemaju pravo.

4.2. Službenici za vezu

Službenici za vezu⁴⁵ su predstavnici Poreske uprave – Poreske policije, Uprave carina, Narodne banke Srbije, Uprave za sprečavanje pranja novca, Agencije za privredne registre, Centralnog registra depoa i kliringa hartija od vrednosti, Državne revizorske institucije, Republičkog geodetskog zavoda, Agencije za borbu protiv korupcije, Republičkog fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje, Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje, Republičke direkcije za imovinu Republike Srbije i Uprave za javne nabavke.⁴⁶ U pitanju su državni organi koji raspolažu informacijama iz delokurga svojih poslova, koje su neophodne organima gonjenja za razjašnjenje ili utvrđivanje činjenica. Pored taksativnog nabranjanja nadležnih organa, na zahtev nadležnog tužioca, službenici za vezu moraju biti određeni i u drugim organima i organizacijama.⁴⁷

Premda službena, pismena korespondencija zahteva određeno vreme za sačinjavanje i slanje akata, zbog formalnih i birokratskih procedura, u praksi je dolazilo do prolongiranja roka za podnošenje zahteva u krivičnom ili postupku za oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela⁴⁸ do dostavljanja

42 Zakonik o krivičnom postupku, član 125, st. 2 i 3.

43 Ilić, G. P. M. Majić, S. Beljanski, A. Trešnjev; *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd, 2012, str. 328.

44 Zakonik o krivičnom postupku, član 126, stav 1.

45 Novi Zakon, član 20.

46 *Ibidem*, član 20, stav 1.

47 *Ibidem*, član 20, stav 2 u vezi sa stavom 1.

48 Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela, član 23.

traženih podataka. Uvođenje službenika za vezu u novi Zakon obezbediće promptno vršenje provera i unapređenje saradnje između nadležnih organa, slanje i postupanje po zahtevima kroz uspostavljanje neposrednih, direktnih kontakata i jačanje koordinacije u postupanju. Službenici za vezu ne moraju svoje zadatke obavljati isključivo u institucijama u kojima su zaposleni, već i direktno u Tužilaštву za organizovani kriminal i u posebnim odeljenjima viših javnih tužilaštava. Ova neposredna saradnja pretpostavlja privremeni premetaj službenika za vezu na određeno vreme od maksimalno tri godine na zahtev nadležnog javnog tužioca, a uz saglasnost zaposlenog.

4.3. Udarne grupe

Udarna grupa⁴⁹ predstavlja multidisciplinarni istražni tim koji radi na prikupljanju dokaza, razmeni podataka i obaveštenja o krivičnim delima. Njome rukovodi tužilac ili njegov zamenik, koji vodi predistražni postupak.⁵⁰ Obrazuje se u Tužilaštvu za organizovani kriminal i posebnim odeljenjima viših javnih tužilaštava nadležnim za suzbijanje korupcije. O tome formalno donosi odluku nadležni tužilac, po pribavljenoj saglasnosti Republičkog javnog tužioca.⁵¹ Udarna grupa formira se za rad na konkretnom predmetu, tako da joj je ograničen period trajanja. Njen sastav određuje tužilac, a čine je policijski službenici i predstavnici drugih državnih organa,⁵² koji imaju znanja i praktična iskustva koja mogu da doprinesu otkrivanju načina vršenja krivičnih dela. Preduslovi za uspeh u delovanju udarne grupe jesu i postojanje operativnog akcionog plana, precizna raspodela zadataka i utvrđivanje optimalnih istražnih i tužilačkih strategija.

Udarne grupe nesumnjivo označavaju savremene vidove delovanja organa gonjenja, koji treba da omoguće bržu i otvorenu razmenu informacija sa terena i prikupljenih dokaza između članova bez potrebe za dostavljanjem formalnih zahteva. Neposredni rad i konstantno referisanje, upućenost policijskih službenika na tužioca i konstruktivni monitoring tužioca olakšavaju vođenje specifičnih i kompleksnih istraga. Takođe, kanal komunikacije između tužilaštva, policije i drugih relevantnih službi je u potpunosti otvoren, bez intervenisanja hijerarhijskih struktura, a takva brža i neposrednija saradnja i direktna analiza i pretresanje podataka na sastancima tima, doveće sigurno i da efikasnijeg otkrivanja i gonjenja učinilaca krivičnih dela.

Iako su udarne grupe novi model povezivanja i poslovног udruživanja policije i tužilaštva u okviru državne jurisdikcije, na određeni način može se reći

49 *Ibidem*, član 21.

50 *Ibidem*, član 22.

51 *Ibidem*, član 21, stav 2.

52 *Ibidem*, član 23, stav 1.

da su pandan zajedničkim istražnim timovima⁵³, koji se obrazuju u okviru međunarodne saradnje kada kriminal ima transnacionalnu dimenziju. Udarne grupe, kao i zajednički istražni timovi, čine predstavnici tužilaštva i policije, koji učestvuju u vođenju istrage za specifično krivično delo. U oba slučaja formalan je način obrazovanja, s obzirom na to da se udarne grupe osnivaju odlukom tužioca, a zajednički istražni timovi sporazumom između dve ili više država. Konkretno, u Republici Srbiji sporazum o zajedničkom istražnom timu zaključuje ministar nadležan za pravosuđe i nadležni organ strane države u skladu sa Zakonom o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima.⁵⁴ Formalan oblik zaključenja sporazuma o zajedničkim istražnim timovima povlači za sobom obavezne elemente za ugovaranje. U prvu grupu spadaju oni elementi koji proizilaze iz prirode sporazuma koje zaključuju dve ili više suverene države i u drugu oni koji se zasnivanju na principima dobre prakse i preporukama EUROJUST-a.⁵⁵ Analogno tome, i odluka o obrazovanju udarne grupe koju će donositi tužilac treba da sadrži pravni osnov, svrhu, krivično delo, polje delovanja, sastav i period trajanja. Vremenska komponenta je zajednička karakteristika oba tima, kao i svrha, koja za predmet ima operativne mere i prikupljanje dokaza radi krivičnog gonjenja, i glavni metodi rada, koji se odnose na razmenu informacija. Rezultat delovanja udarne grupe ogleda se u okončanju predistražnog postupka i podnošenju krivične prijave protiv učinilaca za krivično delo za koje dalje tužilac, koji je rukovodio udarnom grupom, sprovodi istragu. Što se zajedničkih istražnih timova tiče, oni mogu da dovedu do vođenja krivičnog postupka u jednoj od država koje su bile članovi ili u više njih u zavisnosti od načina izvršenja krivičnih dela, koncentracije dokaza, mesta hapšenja učinilaca itd.

53 Zajednički istražni timovi regulisani su Konvencijom UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, (*Službeni list SR Jugoslavije – Međunarodni ugovori*, 6/01), član 19 i Drugim dodatnim protokolom uz Evropsku konvenciju o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima, (*Službeni list Srbije i Crne Gore – Međunarodni ugovori*, br. 2/06), član 20.

54 *Službeni glasnik RS*, br. 20/09, član 96.

55 Više o tome videti Priručnik o zajedničkim istražnim timovima, GIZ u okviru projekta „IPA 2010 – Borba organizovanog kriminala i korupcije – Jačanje tužilačke mreže“, Beograd, 2014, str. 13–14; u prvu grupu spadaju sledeći elementi: pravni osnov, strane – države i nadležne vlasti, učesnici – međunarodna tela, svrha – informacije o krivičnom delu, period i mesto na kojem će zajednički istražni tim delovati, a u drugu grupu spadaju: operativni akcioni plan, metod komunikacije u okviru tima (jezik, prevodioci), vođa ili vođe zajedničkog istražnog tima, članovi i njihova uloga i nadležnosti, odredbe o upućenim članovima, metode prikupljanja dokaza, razmena informacija i dokaza i primena propisa, metode korišćenja i raspolažanja sa prikupljenim informacijama i dokazima, rešavanje neslaganja, posebni uslovi sporazuma i odredbe o internoj evaluaciji.

5. Praksa u odnosima između javnog tužilaštva i policije

Uprkos velikom broju realizovanih predistražnih predmeta i sprovedenih akcija, u radu javnog tužilaštva i policije postojale su i određene poteškoće. One se ogledaju u postupanju po zahtevima za prikupljanje potrebnih obaveštenja Tužilaštva za organizovani kriminal od strane nенадлеžnih službi Ministarstva unutrašnjih poslova, područnih policijskih uprava. Ne dirajući u kompetentnost pojedinih inspektora koji su vršili provere navoda krivičnih prijava iz područnih policijskih uprava, sistematičan i konzistentan odgovor na zahtev tužilaštva posebne nadležnosti nije dostavljan ni u svim slučajevima ni redovno. Područne policijske uprave nemaju kapacitet za vršenje provera u domenu organizovanog kriminala, korupcije i terorizma i ne raspolažu dovoljnim brojem obučenih inspektora da bi mogli da markiraju ključne tačke i na podoban i jezgrovit način na njih odgovore. Veliki broj predmeta je s tim u vezi poverljive prirode, te policijski službenici koji preuzimaju mere i radnje na otkrivanju krivičnih dela učinjenih od strane organizovanih kriminalnih grupa moraju da deluju konspirativno i pribegavaju specijalnim radnjama da bi prikupili dokumentaciju ili proverili verovatnost navoda u krivičnim prijavama. Osim toga, Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, korupcije i drugih posebno teških krivičnih dela determinisana je isključiva nadležnost Službe za borbu protiv organizovanog kriminala kao nadležnog policijskog organa (član 10). Izveštaji koji dostavlja ta Služba stoga i mogu biti jedini merodavni za odlučivanje od strane tužilaštva. Iz ovih razloga, dalje poveravanje postupanja po zahtevima Tužilaštva za organizovani kriminal nенадлеžnim policijskim službama ne bi trebalo tolerisati, niti pak dozvoljavati u praksi.

Direktna posledica prethodnog ogleda se i u disperziji provera po zahtevima za prikupljanje potrebnih obaveštenja i vršenje istih ili sličnih provera po zahtevima Tužilaštva za organizovani kriminal i više drugih javnih tužilaštva, opšte nadležnosti od strane Službe za borbu protiv organizovanog kriminala i jedne ili više drugih organizacionih jedinica u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova. Takvo duplo rasipanje personalnih resursa na preuzimanje istih ili sličnih radnji u paralelnim predmetima formiranim u Tužilaštvu za organizovani kriminal i višim ili osnovnim javnim tužilaštвima dovodi do odugovlaćenja u postupku provera, izolovanju identične dokumentacije u više navrata i smanjenju efikasnosti celokupnog policijskog i tužilačkog aparata.

Jedna od bitnih barijera u funkcionisanju policije i tužilaštva jeste i nedostatak kadra koji bi na kvalitetan način preuzimao operativne poslove. U tehničkom smislu, jedan policijski tim *mora* imati dovoljan broj članova, jer oni obavljaju i praktični i kancelarijski posao. Prevashodno treba da obezbede ažurnu eksploraciju posebnih dokaznih radnji, što često podrazumeva i du-

gotrajan terenski rad na više različitih lokacija. O svim kriminalnim dešavanjima, bez odlaganja treba da obaveste tužioca i sudiju za prethodni postupak kako usmeno, tako i pismeno sačinjavanjem izveštaja. Zbog složenosti predistražnog postupka i kombinovanja više različitih posebnih dokaznih radnji, izveštaji su po pravilu opsežni i sistematici, te i njihovoj izradi članovi policijskog tima moraju da posvete veliku pažnju. Da bi mogla ekspeditivno da obavlja ove poslove, i zbog većeg broja preistražnih predmeta koji su u toku, policija mora imati ne optimalnu nego gustu kadrovsku opremljenost. Parallelno s tim, da bi tužioci mogli da detaljno razmotre izveštaje, kontinuirano prate stanje na terenu i kvalitetno rukovode preistražnim postupkom, od fundamentalne važnosti su dobra organizacija i adekvatan broj tužilaca i tužilačkih pomoćnika. Osim toga, prilikom podnošenja zahteva za prikupljanje potrebnih obaveštenja policiji, neophodno je precizirati pravnu kvalifikaciju krivičnog dela za koje je nadležno tužilaštvo koje u konkretnom slučaju postupa, radi usmeravanja policijskih službenika u pogledu vrste i mete provera. Ukoliko to nije učinjeno, postoji bojazan od generalnog postupanja i nefokusiranja na sporne elemente i one iz kojih bi mogli da proizađu osnovi sumnje da je učinjeno krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti.

Zaključak

Novi Zakon pruža adekvatan normativni okvir za uređenje nadležnosti i unapređenje organizacije državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije. Čvršća institucionalna saradnja i koordinacija nadležnih činilaca nedvosmisleno će doprineti kvalitetnjem obavljanju poslova. U narednom periodu neophodno je doneti podzakonske akte – pravilnik koji će uređivati organizaciju, rad i postupanje sa pritvorenicima u Posebnoj pritvorskoj jedinici,⁵⁶ pravilnik koji će propisivati rokove, način postupanja i način službene komunikacije posebnih odeljenja viših javnih tužilaštava i organizacione jedinice nadležne za suzbijanje korupcije,⁵⁷ pravilnik koji će bliže urediti rad i organizaciju organizacione jedinice policije nadležne za suzbijanje korupcije⁵⁸ itd. Osim ovih normativnih priprema, važno je da do početka primene novog Zakona budu preduzete i organizacione i kadrovske mere, s ciljem stvaranja uslova za prijem novih kadrova u Tužilaštvo za organizovani kriminal i odeljenja viših javnih tužilaštava za suzbijanje korupcije, ali i u nadležne organizacione jedinice policije. Regрутovanje optimalnog broja profesionalaca od prioritetne je važnosti za kompetentno obavljanje poslova i veću

⁵⁶ Novi Zakon, član 10, stav 2.

⁵⁷ *Ibidem*, član 16, stav 4.

⁵⁸ *Ibidem*, član 16, stav 5.

delotvornost nadležnih organa. Novi mehanizmi za povezivanje širokog kruga državnih organa i njihova proaktivna i jasna službena komunikacija trebalo bi da povećaju stabilnost, kvalitet i ažurnost celokupnog pravosudnog sistema.

Jedna od suštinskih stvari na kojoj se temelji novi Zakon ogleda se u *koncentraciji poslova u tužilaštvima*. Takođe, predviđanje rukovodeće uloge tužioca u udarnim grupama, osnivanje Službe finansijske forenzike u tužilaštvima i ovlašćenje tužioca da traži da stručnjaci iz drugih državnih organa i organizacija budu upućeni na rad u tužilaštvo, afirmišu procesnu ulogu tužioca kao rukovodioca predistražnog postupka i istrage, te princip da isključivo od odluke tužioca treba da zavisi preduzimanje krivičnog gonjenja i otpočinjanje krivičnog postupka. Navedenim ovlašćenjima tužioca garantuje se i puna primena prava i dužnosti javnog tužioca predviđenih procesnim zakonom.⁵⁹ S tim u vezi, valjalo bi napomenuti da će osiguranje glavne uloge tužioca u krivičnim postupcima za najteža krivična dela i razvijanje proaktivnog pristupa pozitivno uticati i na ostale nivoe i pravce delovanja državnih organa.

Ovlašćenja i umešnost tužioca u korelaciji sa jakom specijalizovanom policijom i kontinuiranom koordinacijom aktivnosti jesu osnova na kojoj se temelji uspešnost istražnih organa. Kvalitet, brojnost i vrsta pribavljenih dokaza uz pravovremene reakcije nadležnih baza ključni su za osnovanost i potkrepljenost krivične optužbe i efikasnu adjudikaciju od strane suda. Specijalizovani, delotvorni i odgovorni državni organi i njihovo postupanje u krivičnom postupku na zakonit način i bez odugovlačenja, prava su prepreka organizovanim kriminalu, terorizmu i korupciji, kao najopasnijim vidovima kriminala, koji narušavaju fundamentalna načela demokratskog uređenja, državnu bezbednost, princip pravne države i poverenje građana u državne institucije.

Literatura

1. *Borba protiv organizovanog kriminala u Republici Srbiji – Od postojećeg zakonodavstva do sveobuhvatnog predloga reforme*, UNICRI, Beograd, 2008.
2. *Drugi Dodatni Protokol uz Evropsku konvenciju o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima*, „Službeni list Srbije i Crne Gore – Međunarodni ugovori“, br. 2/06.
3. Ilić, G. P. M. Majić, S. Beljanski, A. Trešnjev; *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd, 2012.
4. *Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala*, „Službeni list SR Jugoslavije – Međunarodni ugovori“, br. 6/01.

59 Zakonik o krivičnom postupku, član 43.

5. *Krivični zakonik*, „Službeni glasnik RS“, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16.
6. *Pravilnik o kriterijumima i merilima za ocenu stručnosti, sposobljenosti i dobrostojnosti kandidata u postupku predlaganja i izbora nosilaca javnotužilačke funkcije*, „Službeni glasnik RS“, br. 43/15, 30/16.
7. Presuda Evropskog suda za ljudska prava Schenk protiv Švajcarske od 12. jula. 1988; [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext": "\\"CASE OF SCHENK v. SWITZERLAND - \[Serbian Translation\]\\"}, "languageisocode\":\[\["SRP"\]\],"documentcollectionid2\":\[\["JUDGMENTS", "DECISIONS"\]\],"itemid\":\[\["001-94249"\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
8. *Priručnik o zajedničkim istražnim timovima*, GIZ „IPA 2010 – Borba organizovanog kriminala i korupcije – Jačanje tužilačke mreže“, Beograd, 2014.
9. *Zakon o državnim službenicima*, „Službeni glasnik RS“, br. 79/05, 81/05, 83/05, 64/07, 67/07, 116/08, 104/09, 99/14.
10. *Zakon o javnom tužilaštvu*, „Službeni glasnik RS“, br. 116/08, 104/09, 101/10, 78/11, 101/11, 38/12, 121/12, 101/13, 111/14, 117/14, 106/15, 63/16.
11. *Zakon o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima*, „Službeni glasnik RS“, br. 20/09.
12. *Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela*, Službenik glasnik RS, br. 32/13, 94/16.
13. *Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, korupcije i drugih posebno teških krivičnih dela*, „Službeni glasnik RS“, br. 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04, 58/04, 45/05, 61/05, 72/09, 72/11, 101/11, 32/13.
14. *Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije*, „Službeni glasnik RS“, br. 94/16.
15. *Zakon o policiji*, „Službeni glasnik RS“, br. 6/16.
16. *Zakon o Pravosudnoj akademiji*, „Službeni glasnik RS“, br. 104/09, 32/14, 106/15.
17. *Zakon o sedištima i područjima sudova i javnih tužilaštava*, „Službeni glasnik RS“, br. 101/13.
18. *Zakon o uređenju sudova*, „Službeni glasnik RS“, br. 116/08, 104/09, 101/10, 31/11, 78/11, 101/11, 101/13, 40/15, 106/15, 13/16, 108/16.
19. *Zakonik o krivičnom postupku*, „Službeni glasnik RS“, br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14

SPECIALIZATION OF STATE AUTHORITIES IN
COMBATING ORGANIZED CRIME, TERRORISM
AND CORRUPTION WITH SPECIAL IMPACT IN
RELATIONSHIP BETWEEN PROSECUTORS
OFFICE AND POLICE

Gordana Krstić⁶⁰

Prosecutor's Office for Organised Crime, Belgrade

Abstract: Organized crime, terrorism and corruption represent the most difficult, the most complex and the most dangerous types of criminal activities, which exist in all spheres of modern society and constantly threaten to undermine the national democratic order, state security and the rights and freedoms of the citizens. Adequate removal of such risks and combating organized crime in a broader sense demand systematic and strategic action of entire state authority in order to implement preventive, normative and repressive measures. The most important measures are those which are related to specialization of state authorities, competent for detection, prosecution and adjudication of that criminal offences. The paper elaborated the solutions prescribed by the new Law on organization and jurisdiction of state authorities in combating organized crime, terrorism and corruption, which will be applicable from March 1, 2018, with comparative oversight of substantive and procedural provisions according to the current organizational Law. The object of analysis is the relationship between Prosecutor's Office and the police, as key institutions whose work depends on collection of evidence and initiating of criminal proceedings. There have been described the innovative forms of cooperation, which are for the first time incorporated in a legal act, for example: financial forensic experts, liaison officers and the task forces. They should contribute to strengthening of institutional capacities in order to conduct efficiently criminal proceedings against organized criminal groups. At the end of this paper, conclusions are made and it is pointed out that it is necessary to prepare and provide personal, status-related, organizational and technical conditions for implementing the new Law. Strict specialization of state authorities in each case is condition sine qua

60 Prosecutor's assistant, grkrstic@gmail.com

non for the legal organization and effective fulfilment of tasks and functions by state authorities in criminal matters regarding the organized crime, terrorism and corruption.

Keywords: Prosecutor's Office, police, organized crime, terrorism, corruption, specialization.

Pregledni rad
Primljen: 18. 9. 2017
Revidirana verzija: 18. 9. 2017.
Prihvaćen: 30. 1. 2018.

UDK: 343.13(497.11)
351.746.1(497.11)
doi:10.5937/nabepo22-15058

SUDSKA KONTROLA SPECIJALNIH ISTRAŽNIH MERA SLUŽBI BEZBEDNOSTI U REPUBLICI SRBIJI

Vladan Mirković¹

Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu

Sažetak: Ponekad različite situacije mogu da ometaju normalno funkcionisanje društveno-političkih procesa zbog čega se mogu dovesti u pitanje osnovne pretpostavke pravne države. Pre svega se misli na delovanje organizovanih kriminalnih grupa, terorista, ali i na one situacije u kojima je egzistencija društva i države neposredno ugrožena kombinovanim delovanjem spoljnih i unutrašnjih nosilaca ugrožavanja. Takvi slučajevi često zahtevaju upotrebu specijalnih istražnih mera kojima se najefikasnije otkrivaju i sprečavaju takve vrste ponašanja. Takve mere u određenom obimu ograničavaju garantovana ljudska prava, ali s druge strane potrebe nacionalne bezbednosti opravdavaju primenu mera u preventivne svrhe od strane službi bezbednosti, ali samo u izuzetnim situacijama i pod zakonom predviđenim uslovima. U demokratskom društvu je zbog toga veoma važna kontrola nad primenom tih mera. Posebno je važna uloga nadležnog suda, kao nezavisnog i samostalnog državnog organa, koji kroz odlučivanje o primeni i nadzoru nad sprovođenjem mera treba da obezbedi zakonitost te da se na taj način ostvari svrha primene, odnosno otklone okolnosti koje su dovele u pitanje normalno funkcionisanje države, a ne da postanu sredstvo diktature i eliminisanja političkih protivnika. U ovom radu predmet analize biće specijalne

¹ Asistent, v.mirkovic@pf.uns.ac.rs

istražne mere koje primenjuju BIA i VBA u preventivne svrhe, a koje odobrava nadležni sud.

Ključne reči: bezbednost, službe bezbednosti, kontrola, specijalne istražne mere, pravosuđe.

Uvod

Suprotstavljanje savremenim oblicima ugrožavanja postavlja pred sistem bezbednosti dva zahteva: prvi, da se ostvari bezbednost društva i države u veoma dinamičnom i složenom bezbednosnom okruženju i drugi, da mere i aktivnosti na tom planu budu pravno regulisane i u skladu s ciljem koji se želi ostvariti – normalno funkcionisanje pravne države – a ne ostvarivanje bezbednosti po svaku cenu, odnosno ničim ograničena upotreba mera i aktivnosti čime se krše ljudska prava i slobode, a time i poništava cilj zbog koga se mere i aktivnosti preduzimaju.

Radi suprotstavljanja sve brojnijim i destruktivnijim oblicima ugrožavanja specijalizovani državni organi (službe bezbednosti i policija), pored ostalog, koriste i specijalne istražne mere kao dopušteni i formalno uobičajenu kombinaciju lukavstva i savremene tehnologije radi vršenja poslova iz svoje nadležnosti. S obzirom da se primenom ovih mera u konkretnoj situaciji suspenduje pravo nekolicine/pojedinca zarad interesa celog društva, može se slobodno reći da one predstavljaju kompromis između potrebe da se u konkretnoj situaciji zaštiti javni interes i opšteg pravila da državni organi u svakoj situaciji imaju obavezu da poštuju ljudska prava i slobode.

Primenom specijalnih istražnih mera službe bezbednosti mogu doći do veoma važnih, ali i osetljivih podataka koji se mogu upotrebiti da se deluje u pravcu sprečavanja neke ugrožavajuće aktivnosti usmerene protiv vitalnih vrednosti društva kao i radi iniciranja krivičnih postupaka protiv prekršilaca domaćeg prava. S obzirom na prirodu podataka koji se pribavljaju i vrstu prava koja se primenom ovih mera derogiraju, veoma je važno da se nad primenom ovih mera uspostavi višestruka, nepristrasna i nezavisna kontrola. U protivnom, takve mere bi postale samo jedno u nizu sredstava kojim bi se nosioci političke vlasti borili protiv neistomišljenika ili bi se i bez zloupotrebe mogla dovesti u pitanje njihova legitimnost. Da bi se obezbedila zakonitost i svrsishodnost primene, potrebno je propisati koje mere se mogu primeniti, postupak odobravanja i primene, kontrolu i nadzor nad primenom te ovlašćenja kontrolora. Sudska vlast kao nezavisna i samostalna državna vlast, postavljena u središte određivanja i nadzora nad specijalnim istražnim merama, predstavljala bi čvrst garant da će se mere preduzimati radi suprotstavljanja

najtežim oblicima ugrožavanja bezbednosti, a ne kao sredstvo borbe sa političkim neistomišljenicima.

1. Pojam, elementi i svrha kontrole uopšte

„Kontrola predstavlja svesnu ljudsku aktivnost koja se sastoji u upoređivanju postignutih rezultata sa nameravanim, odnosno očekivanim.“² „U tom smislu, kontrolisati znači proveravati da li se organizacione operacije, akcije ili aktivnosti (poslovi) izvršavaju na vreme, pravilno i u saglasnosti sa usvojenim ciljevima, planom, datim smernicama, naređenjima i utvrđenim principima.“³ Prema tome, kontrola predstavlja odnos između dva subjekta (kontrolisanog subjekta i kontrolora) povodom zakonitog i/ili svrshishodnog obavljanja poslova iz nadležnosti kontrolisanog subjekta, u vezi s čim kontrolor može preuzeti ili inicirati određene mere (korektivne i/ili represivne).

U zavisnosti od toga da li je kontrolor organizaciono u okviru ili van kontrolisanog organa, kontrola može biti spoljna i unutrašnja, a u zavisnosti da li se kontrola vrši prema pravnim ili vanpravnim kriterijumima, kontrola se deli na pravnu i vanpravnu.⁴ Sudska kontrola službi bezbednosti predstavlja spoljnu i pravnu kontrolu s obzirom na to da je sud organ koji je van uprave te da su postupak i predmet kontrole, kao i ovlašćenja i sankcije u postupku kontrole uređeni relevantnim zakonima. Uopšteno rečeno, osnovni elementi procesa kontrole su: kontrolor, kontrolisani subjekt, predmet povodom koga se vrši kontrola i eventualno mere koje se preuzimaju u cilju otklanjanja uočenih nepravilnosti. U konkretnom slučaju, kontrolor je nadležni sud (Viši i Apelacioni sud u Beogradu, viši sud u sedištu apelacionog suda na čijem području se priprema ili je preuzeta radnja čije je otkrivanje, praćenje i onemogućavanje u nadležnosti VBA i Vrhovni kasacioni sud); kontrolisani subjekti su BIA i VBA, a predmet kontrole je zakonitost primene posebnih postupaka i mera kojima ove službe prikupljaju podatke iz svoje nadležnosti, a koji se preuzimaju po odluci nadležnog suda. Kod postupaka i mera kojima se u manjoj meri zadire u ljudska prava i slobode i koji se primenjuju po odluci direktora VOA odnosno VBA, kontrolna uloga suda dolazi u obzir u odgovarajućim postupcima (disciplinski, krivični i/ili parnični) protiv lica koja su primenom pomenutih postupaka i mera povredila ljudska prava.⁵

2 E. Pusić, *Nauka o upravi*, Zagreb, 1989, str. 343, navedeno prema: D. Milkov, *Upravno pravo – kontrola uprave*, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2012, str. 8.

3 O. Stevanović; Lj. Stajić, *Bezbednosni menadžment*, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2015, str. 285.

4 Više o vrstama i oblicima kontrole uprave vidi: D. Milkov, *Opus citatum*, str. 11.

5 Građanin koji smatra da su mu pojedinačnim aktom ili radnjom VBA ili VOA povređena ili uskraćena ljudska prava i slobode, radi zaštite svojih prava, *može da se obrati gene-*

„Svrha kontrole je optimizacija ostvarivanja postavljenih ciljeva. To podrazumeva mogućnost vršenja uticaja na kontrolisanog subjekta.“⁶ Najopštije rečeno, svrha kontrole službi bezbednosti, bez obzira na subjekat koji vrši kontrolu, jeste staranje o tome da službe bezbednosti poslove iz svoje nadležnosti rade pre svega zakonito s obzirom na to da se samo na taj način može ostvariti cilj celokupnog sistema bezbednosti, a to je zaštita vitalnih vrednosti društva. „Na današnjem stepenu razvoja ljudskog društva opšta je obaveza država da zaštitи univerzalna ljudska prava i slobode, pravna dobra građana i temeljne vrijednosti društvene zajednice od različitih oblika, povrede i ugrožavanja.“⁷ U tom kontekstu je od presudnog značaja uloga suda kao nezavisnog i nepri-strasnog organa koji svojim znanjem, snagom i autoritetom treba da obezbedi poštovanje ljudskih prava i sloboda, a posebno u slučajevima kada bi do njihovog ugrožavanja moglo doći delovanjem državnih organa.

2. Vrste i uslovi za primenu specijalnih istražnih mera službi bezbednosti u Republici Srbiji

„Specijalne istražne tehnike (mere) predstavljaju posebne metode koje se zasnivaju ne samo na korišćenju određenih mera, već i u primjeni posebnih sredstava, radnji i mjera, što ove metode sadržajno čini specijalizovanim, dajući im posebnu operativnu dimenziju.“⁸ Specifičnosti savremenih oblika ugrožavanja zahtevaju da se odustane od tradicionalnog koncepta otkrivanja i sprečavanja nosilaca i oblika ugrožavanja. „Shodno tome, nameće se potreba stalnog usavršavanja metoda suprotstavljanja kriminalitetu, kao i stručnosti i kadrovske opremljenosti svih subjekata koji učestvuju u toj borbi.“⁹ Nova zakonska rešenja ne ostaju imuna na naučno-tehničku ekspanziju na terenu elektronike i telekomunikacija. Kao posledica zlatnog doba tehnologije, te usled zahteva postavljenih međunarodnim konvencijama¹⁰, u nacionalnim zakonodavstvima se normiraju nove istražne mere koje mogu imati operativni i procesni značaj.

ralnom inspektoru, odnosno organima i institucijama Republike Srbije. Vidi član 61 Zakona o Vojnobezbednosnoj agenciji i Vojnoobaveštajnoj agenciji (Zakon o VBA i VOA), *Sl. glasnik RS*, br. 88/09, 55/12 – odluka US i 17/13.

6 D. Milkov, *Opus citatum*, str. 9.

7 V. Antonić; D. Mitrović, *Posebne istražne radnje – modul*, Projekat – Jačanje tužilačkih kapaciteta u sistemu kрivičnog pravosuđa, Sarajevo, 2012, str. 8.

8 D. Gaćesa, *Kriminalistika*, Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banja Luka, 2012, str. 158.

9 T. Lukic, *Posebne dokazne radnje*, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2011, str. 3.

10 Konvencija UN protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci iz 1988. god., Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala sa dva dodatna protokola iz 2000. god., Konvencija UN protiv korupcije iz 2003. god., Konvencije Saveta Evrope poznate i kao Strazburška i Varšavska konvencija.

Službe bezbednosti preduzimaju specijalne istražne mere u operativne svrhe radi vršenja poslova iz svoje nadležnosti, a „podaci prikupljeni primenom tih mera poslužiće da izgrade stepen osnova sumnje protiv određenog lica, grupe lica ili organizacije za određeno krivično delo. Tako će na osnovu jasnih i sigurnih pretpostavki inicirati i omogućiti podnošenje krivične prijave.“¹¹ U krivičnom postupku koji se vodi povodom konkretnog krivičnog dela službe bezbednosti u pogledu pomenutih mera imaju izvršnu odnosno sprovedbenu ulogu budući da po nalogu nadležnog suda preduzimaju mere u cilju prikupljanja dokaza. U tom slučaju su primena i dokazni značaj mera regulisani zakonom kojim se uređuje krivični postupak.

U teoriji su izgrađeni određeni principi i načela koja treba da se uzmu u obzir prilikom normiranja i primene specijalnih istražnih mera, i to su pre svega: zakonitost, srazmernost, supsidijarnost, višestruka kontrola (sudska kontrola kao najznačajnija u kontekstu poštovanja ljudskih prava) i sveobuhvatnost, tj. iscrpnost normi kojima se reguliše ova oblast.¹²

Prvi uslov za određivanje specijalnih istražnih mera sadržan je u *načelu zakonitosti* odnosno mogućnosti da se odrede samo one mere koje su prethodno predviđene zakonom. Specijalne istražne mere koje službe bezbednosti u Republici Srbiji primenjuju u preventivne svrhe nisu regulisane jedinstvenim zakonskim aktom, već su propisane Zakonom o Bezbednosno-informativnoj agenciji¹³ i Zakonom o Vojnobezbednosnoj i Vojnoobaveštajnoj agenciji,¹⁴ otuda i terminološka razlika¹⁵ kod ova dva zakona.

„Pažljivom analizom ranijih odredbi Zakona o Bezbednosno-informativnoj agenciji može se utvrditi da je bilo vrlo uopšteno propisano koje posebne postupke i mere ova služba bezbednosti je mogla da primenjuje. U tom zakonu je upotrebljen izraz ‘da se prema određenim fizičkim i pravnim licima preduzmu određene mere kojima se odstupa od načela nepovredivosti tajne pisama i drugih sredstava opštenja’¹⁶. Međutim, koje su to mere, na koji način i kojim sredstvima se one mogu preduzimati, u pomenutom zakonu je to pri-

11 R. Lazić, *Sudska kontrola zakonitosti u radu službi bezbednosti Srbije*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu 1/2015, Novi Sad, 2015, str. 160.

12 Vidi: V. Antonić; D. Mitrović, *Posebne istražne radnje – modul*, Projekat – Jačanje tužilačkih kapaciteta u sistemu krivičnog pravosuđa, Sarajevo, 2012; T. Lukić, *Posebne dokazne radnje*, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2011. Pored toga neki autori ističu i druga načela, o tome vidi: M. Škulić, *Organizovani kriminalitet – pojam i krivičnoprocесни aspekti*, Dosije, Beograd, 2003.

13 *Sl. glasnik RS*, br. 42/02, 111/09, 65/14 – odluka US i 66/14.

14 *Sl. glasnik RS*, br. 88/09, 55/12 – odluka US i 17/13.

15 Za potrebe ovog rada termin specijalne istražne mere koristiće se kada se bude govorilo o merama kojima se odstupa od ljudskih prava uopšte, dok će se za konkretne mere koje postoje u srpskom pozitivnom pravu i koje koriste srpske službe koristi termin posebne mere (za mere koje primenjuje BIA) i posebni postupci i mere (za mere koje koriste VBA i VOA).

16 Vidi ranije članove 13, 14 i 15, Zakona o BIA, *Sl. glasnik RS*, br. 42/02, 111/09.

lično uopšteno učinjeno.¹⁷ Nakon odluke Ustavnog suda da su članovi 13, 14 i 15 Zakona o BIA neustavnih,¹⁸ Narodna skupština RS donela je izmene i dopune Zakona o BIA kojima je sporna odredba člana 13 Zakona konkretizovana propisivanjem *posebnih mera kojima se odstupa od nepovredivosti tajne pisama i drugih sredstava opštenja* (u daljem tekstu: *posebne mere*). Posebne mere koje je BIA ovlašćena da preduzima jesu:

- 1) tajni nadzor i snimanje komunikacije bez obzira na oblik i tehnička sredstva preko kojih se obavlja ili nadzor elektronske ili druge adrese;
- 2) tajni nadzor i snimanje komunikacije na javnim mestima i mestima kojima je pristup ograničen ili u prostorijama;
- 3) statistički elektronski nadzor komunikacije i informacionih sistema u cilju pribavljanja podataka o komunikaciji ili lokaciji korišćene mobilne terminalne opreme;
- 4) računarsko pretraživanje već obrađenih ličnih i drugih podataka i njihovo upoređivanje sa podacima koji su prikupljeni primenom drugih posebnih mera.

Uz posebne mere iz stava 1 tač. 1 i 2 ovog člana može se odobriti tajni nadzor i snimanje mesta, prostorija i predmeta, uključujući i uređaje za automatsku obradu podataka i opreme na kojoj se čuvaju ili se mogu čuvati elektronski zapisi.¹⁹

Zakonom o VBA i VOA mere kojima se odstupa od ljudskih prava nazivaju se *posebni postupci i mere tajnog prikupljanja podataka* (u daljem tekstu: *posebni postupci i mere*). Kada je reč o posebnim postupcima i merama, postoje dve grupe ovih mera. U prvoj grupi su oni posebni postupci i mere koje preduzima VBA na osnovu odluke suda. Reč je o posebnim postupcima i merama koji podrazumevaju upotrebu tehničkog metoda kojim se odstupa od Ustavom garantovanih prava na tajnost pisama i drugih sredstava opštenja²⁰ (garancija se odnosi na sadržaj pisama, zatim sadržaj neposredne komunikacije ili komunikacije putem tehničkih sredstava), pa u skladu sa Ustavom odluku o primeni mera donosi sud. U drugoj grupi su posebni postupci i mere VBA i VOA koji se preduzimaju po nalogu direktora VBA odnosno direktora VOA, a koji podrazumevaju operativne metode kojima se neznatno odnosno u manjoj meri ograničavaju prava i slobode.²¹ Različit pravni režim posebnih postupaka

17 R. Lazić, *Opus citatum*, str. 167-168.

18 Vidi odluku Ustavnog suda broj: IUz-252/2002 od 26. decembra 2013. godine u kojoj je ocena Suda da odredbe čl. 13, 14. i 15. Zakona o Bezbodnosno-informativnoj agenciji (*Službeni glasnik RS*, br. 42/02 i 111/09) nisu u saglasnosti sa Ustavom.

19 *Sl. glasnik RS*, br. 42/02, 111/09, 65/14 – odluka US i 66/14, član 13.

20 *Sl. glasnik RS*, br. 98/06, član 41.

21 „Čitav spektar mera kojima policija i službe bezbednosti prikupljaju podatke moguće je razvrstati u dve grupacije: 1) one čijim se korišćenjem manje ili neznatno zadire u individualna prava i slobode i 2) one čijim se korišćenjem privremeno i bez saznanja lica ograničavaju prava i slobode.“

i mera koje primenjuju službe bezbednosti, u smislu da neke mere odobrava sud dok druge odobrava direktor Agencije, prisutan je i u uporednom pravu.²² Kada je reč o VOA, svi posebni postupci i mere preuzimaju se po nalogu direktora VOA (odnosno lica koje on ovlasti).

Posebni postupci i mere iz nadležnosti VBA koji se primenjuju po sudskom odobrenju jesu:

1) tajni elektronski nadzor telekomunikacija i informacionih sistema radi prikupljanja zadržanih podataka o telekomunikacionom saobraćaju, bez uvida u njihov sadržaj;

2) tajno snimanje i dokumentovanje razgovora na otvorenom i u zatvorenom prostoru uz korišćenje tehničkih sredstava;

3) tajni nadzor sadržine pisama i drugih sredstava komuniciranja, uključujući i tajni elektronski nadzor sadržaja telekomunikacija i informacionih sistema;

4) tajni nadzor i snimanje unutrašnjosti objekata, zatvorenih prostora i predmeta.²³

Posebni postupci i mere iz nadležnosti VBA koji se primenjuju na osnovu pisanog i obrazloženog naloga direktora VBA ili službenog lica VBA koje on ovlasti, jesu:

1) operativni prodor u organizacije, grupe i institucije;

2) tajno pribavljanje i otkup dokumenata i predmeta;

3) tajni uvid u evidencije podataka, u skladu sa zakonom;

4) tajno praćenje i nadzor lica na otvorenom prostoru i javnim mestima uz korišćenje tehničkih sredstava.²⁴

Posebni postupci i mere iz nadležnosti VOA koji se primenjuju na osnovu pisanog i obrazloženog naloga direktora VOA ili ovlašćenog službenog lica VOA koje on ovlasti, jesu:

1) tajna saradnja sa fizičkim i pravnim licima radi prikupljanja podataka i informacija u vezi s vršenjem poslova iz nadležnosti VOA;

ničavaju pojedina od zajemčenih individualnih prava i sloboda, naročito pravo na privatnost.“ Više o tome vidi u: B. Milosavljević, *Ovlašćenje policije i drugih državnih organa za tajno prikupljanje podataka – domaći propisi i evropski standardi*, u *Demokratski nadzor nad primenom posebnih ovlašćenja*, Centar za civilno vojne odnose, Beograd, 2008, 59–75.

22 Vidi Zakon o obaveštajno-bezbednosnoj agenciji, Službeni list R. Slovenije, br. 81/06; Zakon o sigurnosno-obavještajnom sustavu Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 79/06, 105/06; Zakon o Obavještajno-bezbjednosnoj agenciji Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, broj 12/04, 20/04, 56/06, 32/07, 12/09 i Zakon o Agenciji za nacionalnu bezbednost, Sl. list RCG, br. 28/05 od 05.05.2005, Sl. list Crne Gore, br. 86/09 od 25. 12. 2009 i 20/11 od 15. 4. 2011.

23 Sl. *glasnik RS*, br. 88/09, 55/12 – odluka US i 17/13. član 12, tač. 5–8.

24 *Ibidem*, tač. 1–4.

- 2) tajno pribavljanje i otkup dokumenata i predmeta;
- 3) operativni prodor u organizacije, institucije i grupe;
- 4) preduzimanje mera na prikrivanju identiteta i svojine;
- 5) osnivanje pravnih lica i uređenje njihovog rada na način koji ih ne dovodi u vezu sa VOA;
- 6) prikriveno korišćenje imovine i usluga fizičkih i pravnih lica uz naknadu;
- 7) korišćenje posebnih dokumenata i sredstava kojima se štiti VOA, njeni pripadnici, prostorije i sredstva.²⁵

Prema Zakonu o BIA posebne mere se mogu odrediti prema licu, grupi ili organizaciji za koju postoje *osnovi sumnje* da preduzima ili priprema radnje usmerene protiv bezbednosti Republike Srbije.²⁶ Zakon o VOA i VBA ne propisuje osnove sumnje povodom kojih se preduzimaju posebni postupci i mere. VBA prikupljanje podataka primenom posebnih postupaka i mera vrši prevashodno u preventivne svrhe, odnosno s ciljem da se spreče pretnje koje su usmerene prema Ministarstvu odbrane i Vojsci Srbije.²⁷ Kako je u predlogu direktora Agencije potrebno navesti i razloge za preduzimanje mera, može se zaključiti da je potrebno da postoje bar osnove sumnje da neko lice ili grupa preduzima radnje usmerene prema Ministarstvu odbrane i Vojsci Srbije.

Sledeći uslov za primenu specijalnih istražnih mera sadržan je u principima *srazmernosti i supsidijarnosti*. Supsidijarnost podrazumeva da se specijalne istražne mere mogu odrediti samo ako se podaci, informacije ili dokazi ne mogu prikupiti drugačije, ili bi njihovo prikupljanje bilo znatno otežano, ili bi to izazvalo nesrazmerne teškoće ili veliku opasnost. To znači da se ove mere primenjuju kao poslednje sredstvo (*ultima racio*) u borbi protiv najtežih oblika ugrožavanja. „Princip srazmernosti, kao bitan za preduzimanje bilo kog zakonskog ograničavanja ljudskih prava konstituiše pravilo o meri takvih ograničenja kroz zahtev da se uvek uspostavi odnos između obima ograničenja i zakonite svrhe koja se želi postići, ali bez zadiranja u suštinu prava koje se ograničava, na jednoj strani, i uz obavezu odustajanja od nameravane mere ograničenja ukoliko postoji način da se svrha postigne manjim ograničenjem prava.“²⁸ Princip srazmernosti svoje uporište ima u ustavnoj odredbi po kojoj su pri ograničavanju ljudskih i manjinskih prava svi državni organi, a naročito sudovi, dužni da vode računa o suštini prava koje se ograničava, važnosti svrhe ograničenja, prirodi i obimu ograničenja, odnosu ograničenja sa svrhom ograničenja i o tome da li postoji način da se svrha ograničenja postigne

25 *Ibidem*, član 27.

26 Sl. *glasnik RS*, br. 42/02, 111/09, 65/14 – odluka US i 66/2014, član 14 stav 1.

27 Sl. *glasnik RS*, br. 88/09, 55/12 – odluka US i 17/13, član 11 stav 2.

28 B. Milosavljević, Ovlašćenje policije i drugih državnih organa za tajno prikupljanje podataka – domaći propisi i evropski standardi, u *Demokratski nadzor nad primenom posebnih ovlašćenja*, Centar za civilno vojne odnose, Beograd, 2008, str. 72.

manjim ograničenjem prava.²⁹ U smislu ovog člana Ustava RS konstituiše se opšta obaveza za direktore Agencija, kako prilikom određivanja mera iz svoje nadležnosti tako i prilikom predlaganja mera nadležnom sudu, dok je ovakva obaveza suda, zbog značaja suda u pogledu zaštite ljudskih prava, posebno naznačena.

Prilikom odlučivanja o primeni i trajanju *mera* sud će posebno ceniti da li bi se isti rezultat mogao postići na način kojim se manje ograničavaju prava građana. Sudija nadležnog suda će i pored toga što su ispunjeni svi uslovi za određivanje mera, vodeći računa o načelu srazmernosti, odbiti predlog o primeni mera ako smatra da bi se isti rezultat mogao postići na način kojim se manje ograničavaju prava građana, u obimu neophodnom da se svrha ograničavanja zadovolji u demokratskom društvu.³⁰ U slučaju da postoji mogućnost izbora između više *posebnih postupaka i mera*, primeniće se mera kojom se manje zadire u Ustavom zajemčena ludska prava i slobode.³¹

Prilikom odlučivanja o primeni specijalnih istražnih mera nadležni sud podjednako vodi računa o javnom i pojedinačnom interesu. S jedne strane, ceneći okolnosti konkretnog slučaja nadležni sud odlučuje da li će odobriti mere, a i ako odobri, može odobriti meru kojom se manje zadire u garantovana prava. S druge strane, postupajući sudija uvek mora da ima na umu razlog zbog koga nadležna služba bezbednosti predlaže mere, rezultate primene mera i eventualne posledice njihovog odbijanja. Pozitivnom odlukom o primeni mera nadležni sud u svakom konkretnom slučaju stavlja na raspolaganje specijalizovanim državnim organima vrlo efikasna sredstva radi suzbijanja najrazličitijih oblika ugrožavanja čime doprinosi bezbednosti države i društva. Imajući u vidu specifičnost specijalnih istražnih mera, potrebno je istaći da postupajući sudija osim osnovnog pravničkog obrazovanja treba da poseduje specijalizovana i uskostručna znanja iz oblasti bezbednosti i kriminalistike kako bi mogao da donese odluku koja na zadovoljavajući način u konkretnom slučaju štiti javni interes uz uvažavanje individualnih prava.

3. Sudska kontrola posebnih mera po Zakonu o BIA

Predsednik Višeg suda u Beogradu, odnosno sudija kojeg on odredi među sudijama koji su raspoređeni u Posebno odeljenje tog suda za koje je zakonom određeno da postupa u predmetima krivičnih dela organizovanog kriminala, korupcije i drugih posebno teških krivičnih dela, ako su prethodno ispunjeni

29 Sl. *glasnik RS*, br. 98/06, član 20 stav 3.

30 Sl. *glasnik RS*, br. 42/02, 111/09, 65/14 – odluka US i 66/14, član 14 stav 2.

31 Sl. *glasnik RS*, br. 88/09, 55/12 – odluka US i 17/13, član 11 stav 3.

uslovi, na obrazložen predlog direktora Agencije može odrediti primenu posebne mere.

Obrazložen predlog direktora Agencije sadrži naziv posebne mere, raspoložive podatke o licu, grupi ili organizaciji prema kojoj će biti primenjivana, postojanje uslova za njeno određivanje i rok trajanja. Odluku o primeni mera sud donosi u formi naredbe u roku od 48 časova od časa podnošenja predloga.³² Naredba o određivanju posebne mere sadrži naziv posebne mere, raspoložive podatke o licu, grupi ili organizaciji prema kojoj će biti primenjivana, razloge o ispunjenosti uslova za primenu mere, način primene, obim i trajanje posebne mere.

Posebna mera može trajati tri meseca, a zbog neophodnosti otkrivanja, sprečavanja ili prikupljanja dokaza o radnjama usmerenim protiv bezbednosti Republike Srbije, može se produžiti najviše još tri puta u trajanju od po tri meseca. Primena posebne mera se prekida čim prestanu razlozi za njenu primenu, odnosno kada se ostvari svrha preduzimanja posebnih mera.³³ U vezi s tim, postavlja se pitanje čijom odlukom bi se primena mera prekinula. Zakon o BIA nigde izričito ne predviđa izveštavanje suda koji je odobrio meru o prikupljenom materijalu po okončanju mera, što dovodi u pitanje mogućnost suda da ceni da li je svrha preduzete mere ostvarena. Ukoliko bi postojala samo pozitivna praksa da se nadležni sudija obavesti o rezultatima primene posebnih mera koje je odobrio, to ne bi bilo dovoljno, jer bi u slučaju odsustva takvog izveštavanja izostao i pravni osnov da se vrši kontrola. To bi značilo da je osnov kontrole dobra volja kontrolisanog subjekta, stoga je potrebno preciznije odrediti ulogu suda u postupku primene posebnih mera čime bi se obezbedile i čvršće garancije da se delovanjem BIA neće nepotrebno ograničavati prava građana.³⁴ Druga opcija bi bila da direktor BIA izvesti nadležnog sudiju o tome da je svrha preduzete mere ispunjena.³⁵ „Treba naglasiti da primena svih istražnih mera, metoda i postupaka mora biti regulisana zakonom i nikako ne sme biti prepuštena nekim internim i proizvoljnim pravilima službi bezbednosti. Zato zakoni koji uređuju uslove, način i primenu posebnih po-

32 *Sl. glasnik RS*, br. 42/02, 111/09, 65/2014 – odluka US i 66/14, član 15.

33 *Ibidem*, član 15a, stav 3.

34 U Republici Sloveniji SOVA (Slovenačka obaveštajna služba) po okončanju primene mera tajnog prikupljanja podataka dostavlja materijal sudiji Vrhovnog suda koji je odobrio primenu mera i koji odlučuje da li da se materijal uništi kao irelevantan, prikupljen protivno svrsi zbog koje je mera određena ili da se čuva do zaključenja predmeta. Vidi član 24, stav 4 Zakona o obaveštajno-bezbednosnoj agenciji, *Službeni list Republike Slovenije*, br. 81/06.

35 Slično rešenje postoji u Crnoj Gori gde je Zakonom o Agenciji za nacionalnu bezbednost predviđeno da Direktor Agencije, u pisanoj formi, obaveštava nadležnog sudiju o tome kada su prestali razlozi za primenu mera nadzora. Vidi član 15, stav 6 Zakona o Agenciji za nacionalnu bezbjednost, *Sl. list RCG*, br. 28/05 od 5. 5. 2005, *Sl. list Crne Gore*, br. 86/09 od 25. 12. 2009 i 20/11 od 15. 4. 2011. Takođe vidi član 24, stav 3 Zakona o obaveštajno-bezbednosnoj agenciji, *Službeni list Republike Slovenije*, br. 81/06.

stupaka i mera, odnosno posebnih mera moraju biti precizni, sveobuhvatni i jasni, kako bi sprečili mogućnost za zloupotrebe.³⁶

Ako ne usvoji predlog za određivanje posebne mere, sud donosi rešenje. Protiv rešenja direktor Agencije može izjaviti žalbu Apelacionom sudu u Beogradu. Odluku o žalbi donosi veće sastavljenod troje sudija Posebnog odeljenja Apelacionog suda u Beogradu, u roku od 48 časova od časa izjavljivanja žalbe.³⁷

Ako u toku primene posebne mere pripadnik Agencije dođe do saznanja da lice, grupa ili organizacija koristi drugo sredstvo komunikacije, elektronsku ili drugu adresu, ili da se komunikacija obavlja na drugim mestima kojima je pristup ograničen ili u drugim prostorijama, obavestiće o tome odmah direktora Agencije koji može narediti proširenje posebne mere. U slučaju doношења нредбе о проширењу надзора директор Агенције у року од 48 часова подноси предлог за накнадно одобрење проширења примене посебне мере. О предлогу одлуčује надлеžни судија у року од 48 часова од часа пријема предлога. Ако усвоји предлог о проширењу надзора, судија ће накнадно одобрити проширење примене посебне мере, а ако одбije предлог, материјал који је тако прикупљен се уништава. Материјал се уништава у присуству судије који о томе саставља записник.³⁸

Važna karakteristika postupka određivanja posebnih mera jeste profesionalizacija i specijalizacija odlučivanja s obzirom na то да о предлогу директора Агенције или по жалби против решења којим се отбија предлог директора Агенције, одлуčuju судије које су надлеžне да поступају у предметима кривичних дела организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела.

4. Sudska kontrola posebnih postupaka i mera po Zakonu o VBA i VOA

Na osnovuписаног predloga direktora VBA ili lica koje on ovlasti, nadležni Viši sud donosi odluku o primeni tajnog elektronskog nadzora telekomunikacija i informacionih sistema radi prikupljanja zadržanih podataka o telekomunikacionom saobraćaju, bez uvida u njihov sadržaj. Za donošenje odluke nadležan je Viši sud u sedištu Apelacionog suda na čijem području se priprema ili je preduzeta radnja čije je otkrivanje, praćenje i onemogućavanje u nadležnosti VBA. Predsednik Višeg suda određuje sudije ovlaštene za donošenje

36 R. Lazić, *Kontrola službi bezbednosti u Srbiji*, Akademija za nacionalnu bezbednost i Službeni glasnik, Beograd, 2014, str. 184.

37 Sl. glasnik RS, br. 42/02, 111/09, 65/2014 – odluka US i 66/14, član 15a.

38 *Ibidem*, član 15b.

navedene odluke. Nadležni sudija bez odlaganja, a najkasnije u roku od osam sati, donosi odluku za primenu posebnog postupka i mere i dostavlja je VBA.

Predlog za primenu ove mere sadrži naziv posebnog postupka i mere, podatke o licu, grupi i organizaciji prema kojima će se primenjivati poseban postupak i mera, razloge zbog kojih se poseban postupak i mera sprovodi, kao i mesto i rok trajanja primene. Nakon dobijanja odluke suda, direktor VBA ili ovlašćeno službeno lice VBA koje on ovlasti izdaje nalog za primenu posebnog postupka i mere.³⁹

Ostale posebne postupke i mere iz nadležnosti VBA, na osnovu pisanog predloga direktora Agencije ili lica koje on ovlasti, odobrava odlukom ovlašćeni sudija Vrhovnog kasacionog suda (u daljem tekstu: VKS) koga određuje predsednik VKS. Ovlašćeni sudija VKS bez odlaganja, a najkasnije u roku od 24 sata od prijema pisanog predloga, donosi odluku povodom predloga i dostavlja je VBA. Nakon dobijanja pozitivne odluke suda, direktor VBA izdaje nalog za primenu posebnog postupka i mere.

Odluka, predlog i nalog za primenu posebnog postupka i mere koje odobri VKS, sadrže naziv posebnog postupka i mere koje će se primenjivati, podatke o licu, grupi i organizaciji prema kojima će se primenjivati poseban postupak i mera, razloge zbog kojih se poseban postupak i mera sprovode, kao i mesto i rok trajanja primene.⁴⁰

Kada razlozi hitnosti to zahtevaju, a posebno u slučajevima unutrašnjeg i međunarodnog terorizma, direktor VBA može naložiti početak primene posebnog postupka i mere uz prethodno pribavljenu saglasnost nadležnog sudije Višeg suda odnosno nadležnog sudije VKS. Nadležni sudija, na osnovu podnetog predloga za primenu posebnih postupaka i mera, donosi odluku o nastavku primene odgovarajućih mera, odnosno odluku o njihovoј obustavi u roku od 24 sata od početka njihove primene. Ako nadležni sudija ne odobri primenu posebnih postupaka i mera u roku od 24 sata, direktor VBA je dužan da odmah prekine njihovu primenu i naloži komisijsko uništavanje prikupljenih podataka, a zapisnik o tome dostavi nadležnom sudu.⁴¹ Karakteristika postupka za određivanje posebnih postupaka i mera koje primenjuje VBA jeste to što odluku donosi sudija pojedinac te da nije predviđena mogućnost žalbe na odluku nadležnog suda kojom se odbija predlog direktora Agencije. U ovom slučaju ovlašćeni sudija ima daleko veću ulogu i odgovornost u pogledu zaštite javnog interesa odnosno pojedinačnih prava s obzirom na to da je prvo stepena odluka i konačna odluka. Zbog toga bi u pogledu primene posebnih postupaka i mera trebalo ili razmisiliti o zbornosti suda pri odlučivanju, jer se

39 *Sl. glasnik RS*, br. 88/09, 55/12 – odluka US i 17/13, član 13b.

40 *Ibidem*, član 14.

41 *Ibidem*, član 15.

tek nakon kvalitetne rasprave mogu doneti važne odluke, ili propisati pravo podnosioca predloga na žalbu kao što je to slučaj po Zakonu o BIA.

Posebni postupci i mere tajnog prikupljanja podataka mogu se primenjivati šest meseci, a na osnovu novog predloga mogu se produžiti još jedanput, najduže na šest meseci. O primeni posebnih postupaka i mera izrađuje se i dostavlja obaveštenje o okončanju primene mere nadležnom sudiji.⁴² Prilikom eventualnih izmena Zakona o VBA i VOA trebalo bi razmisliti o tome da se obaveza *obaveštavanja* zameni obavezom *izveštavanja*. Naime, obaveštavanje predstavlja svaki opis nekog stanja, pojave ili događaja i može biti usmereno vertikalno od višeg ka nižem nivou i obrnuto, ali i horizontalno prema istom organizacionom nivou. S druge strane, izveštavanje ili referisanje predstavlja aktivnost usmerenu vertikalno na gore, prema nadređenom organu, a po osnovu naloženog ponašanja, aktivnosti ili plana.⁴³ Kako se posebni postupci i mere određuju *naredbom*, *izveštavanje* bi bio precizniji termin koji bi istakao odnos između kontrolisanog subjekta i kontrolora. Uz to bi bilo dobro propisati i obavezan sadržaj *Izveštaja o primeni posebnih postupaka i mera* kako bi nadležni sudija mogao uspešno da vrši svoja kontrolna ovlašćenja.

Bez obzira da li je reč o merama koje primenjuje BIA ili vojne službe bezbednosti „važno je naglasiti da je prikupljanje bezbednosno interesantnih podataka veoma retko povezano sa potrebom procesuiranja određenog krivičnog dela, već sa potrebom da se preduprede i osujete pretnje delatnosti ekstremista, terorista ili stranih država i međunarodnih organizacija koje su usmerene na zaštićena dobra (ustavno uređenje, odbrana i bezbednost zemlje, vitalni ekonomski i drugi nacionalni interesi). Na osnovu tako prikupljenih podataka, službe bezbednosti analiziraju i procenjuju ugroženost dobara koja se štite i preduzimaju preventivne mere iz nadležnosti i upućuju svoje analize i procene najvišim donosiocima spoljnopolitičkih i drugih državnih odluka.“⁴⁴ Međutim, ako se primenom postupaka i mera dođe do odgovarajućeg stepena sumnje da se priprema ili je izvršeno krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti, biće obavešteno nadležno javno tužilaštvo. VBA može predložiti nadležnom tužilaštvu primenu nadzora i snimanja telefonskih i drugih razgovora ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima i optička snimanja lica i primenu drugih mera za krivična dela organizovanog kriminala, korupcije i druga izuzetno teška krivična dela, pod uslovima i na način propisan zakonom kojim se uređuje krivični postupak.⁴⁵

42 *Ibidem*, član 17.

43 O razlici između obaveštavanja i izveštavanja videti više u: O. Stevanović; Lj. Stajić, *Opus citatum*, str. 316–317.

44 R. Lazić, *Opus citatum*, str. 160.

45 Sl. *glasnik RS*, br. 88/09, 55/12 – odluka US i 17/13, član 18.

Zaključak

Organizovani kriminal, terorizam, korupcija i drugi teži oblici kriminaliteta ili neprijateljska delatnost drugih država mogu dovesti do destabilizacije društva i na taj način ugroziti ne samo principe pravne države već i sam opstanak države. Na međunarodnom nivou doneti su brojni propisi kojima se zauzima zajednički stav da je radi efikasne borbe protiv savremenih oblika ugrožavanja, između ostalog, potrebno u nacionalnim zakonodavstvima predvideti specijalne istražne mere. S obzirom da je reč o merama kojima se u određenom obimu ograničavaju prava pojedinca, njihovim uvođenjem se čini kompromis jer se njihovom primenom doprinosi opštoj bezbednosti koja je okvir i uslov za ostvarivanje individualnih prava.

Jedan od najvažnijih zahteva koji se postavlja pred nacionalnog zakonodavca jeste da se obezbedi zakonitost i svrshodnost preduzetih mera, odnosno da se mere preduzimaju isključivo kao poslednje sredstvo suprotstavljanja najtežim oblicima ugrožavanja. Najbolji način da se to i ostvari jeste da se u postupku kontrole jasno i precizno definiše uloga sudske vlasti kao nezavisne i samostalne državne vlasti.

U Republici Srbiji postoje tri službe bezbednosti koje u svom radu prime-uju specijalne istražne mere, ali je njihova primena pod različitim pravnim režimom, zbog čega ih možemo podeliti u dve grupe. U prvoj grupi su posebne mere odnosno posebni postupci i mere koji se preduzimaju na osnovu odluke suda. Reč je o merama koje podrazumevaju upotrebu tehničkog metoda kojim se odstupa od Ustavom garantovanih prava na tajnost pisama i drugih sredstava opštenja, pa u skladu sa Ustavom odluku o primeni mera donosi sud. U drugoj grupi su posebni postupci i mere VBA i VOA koji se preduzimaju po nalogu direktora VBA odnosno direktora VOA, a koji podrazumevaju operativne metode kojima se neznatno odnosno u manjoj meri ograničavaju prava i slobode. Različit pravni režim posebnih postupaka i mera koje primenjuju službe bezbednosti, u smislu da neke mere odobrava sud dok druge odobrava direktor Agencije, prisutan je i u uporednom pravu. Kada je reč o merama koje odobrava sud, aktivnija uloga suda u vezi s tim merama trebalo bi da postane standard u demokratskom društvu. Sud, kao nezavisan i samostalan državni organ, kroz odlučivanje o primeni i nadzoru nad sprovođenjem mera treba da obezbedi zakonitost, a time i svrshodnost preduzetih mera. Na taj način sud garantuje da se merama otklanjavaju okolnosti koje su dovele u pitanje normalno funkcionisanje države, čime sprečava da te mere postanu sredstvo diktature i eliminisanja političkih protivnika.

Literatura

1. Antonić, V; Mitrović, D; *Posebne istražne radnje – modul*, Projekat – Jačanje tužilačkih kapaciteta u sistemu krivičnog pravosuđa, Sarajevo, 2012.
2. Gaćeša, D; *Kriminalistika*, Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banja Luka, 2012.
3. Lukić, T; *Posebne dokazne radnje*, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2011.
4. Lazić, R; *Kontrola službi bezbednosti u Srbiji*, Akademija za nacionalnu bezbednost i Službeni glasnik, Beograd, 2014.
5. Lazić, R; Sudska kontrola zakonitosti u radu službi bezbednosti Srbije, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu 1/2015*, Novi Sad, 2015.
6. Milkov, D; *Upravno pravo – kontrola uprave*, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2012.
7. Milosavljević, B; Ovlašćenje policije i drugih državnih organa za tajno prikupljanje podataka – domaći propisi i evropski standardi, u *Demokratski nadzor nad primenom posebnih ovlašćenja*, Čentar za civilno vojne odnose, Beograd, 2008, 59–75.
8. Stevanović, O; Stajić, Lj; *Bezbednosni menadžment*, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2015.
9. *Ustav Republike Srbije*, Službeni glasnik RS, br. 98/06.
10. *Zakon o Bezbednosno-informativnoj agenciji*, Službeni glasnik RS, br. 42/02, 111/09, 65/14 – odluka US i 66/14.
11. *Zakon o Vojnobezbednosnoj agenciji i Vojnoobaveštajnoj agenciji*, Službeni glasnik RS, br. 88/09, 55/12 – odluka US i 17/13.
12. *Zakon o Agenciji za nacionalnu bezbednost*, Sl. list RCG, br. 28/05 od 05.05.2005, Sl. list Crne Gore, br. 86/09 od 25. 12. 2009 i 20/11 od 15. 4. 2011.
13. *Zakon o obaveštajno-bezbednosnoj agenciji*, Službeni list Republike Slovenije, br. 81/06.
14. *Zakon o sigurnosno-obavještajnom sustavu Republike Hrvatske*, Narodne novine, br. 79/06, 105/06.
15. *Zakon o Obavještajno-bezbjednosnoj agenciji Bosne i Hercegovine*, Službeni glasnik BiH, broj 12/04, 20/04, 56/06, 32/07, 12/09.

JUDICIAL CONTROL OF SPECIAL INVESTIGATIVE MEASURES OF SECURITY SERVICES IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Vladan Mirković⁴⁶

University of Novi Sad

Faculty of Law

Abstract: The rule of law, as an ideal form of government, represents the rule of the people through a democratically established legal order and the order of legal norms in order to achieve all social values. Security is one of the basic assumptions of the rule of law, since the system of legal norms can be applied only in regular situations or in situations where all social values are protected to the extent necessary. It can be concluded that security is the value by itself, and it has an instrumental character since it creates the basis for the realization of all others values. Sometimes different situations can interfere with the normal functioning of socio-political processes, which can undermine the basic assumptions of the rule of law. The activities of organized criminal groups or terrorist organizations lead to disruptions of political, economic and social processes, since these activities cause the regular and anticipated ways of solving issues (public and private) to be deformed. Corruption, insecurity, uncertainty and ultimately fear appear as everyday characteristics of social relationships. A society weakened in such way constitutes an ideal framework for those whose destructive activities create situations in which the existence of society and the state is directly threatened by the combined action of external and internal carriers of threat. This primarily refers to the operation of foreign intelligence services that will easily find domestic citizens in these socio-political circumstances through whom they will achieve subversive or intelligence goals. In order to prevent these, but also other threatening phenomena, security services, as specialized state authorities, undertake a series of measures. One of the most effective methods of security services is the application of special investigative measures. Such measures deviate from the guaranteed human rights to a certain extent, but on the other hand the national security interests justify the application of measures for preventive purposes, but only in

⁴⁶ Assistant, v.mirkovic@pf.uns.ac.rs

exceptional situations and under the stipulated conditions. There are three security services in the Republic of Serbia, and all of them apply such measures in their work, but the application of these measures is under different legal regimes. The measures taken by the BIA (Security Information Agency) are fully subject to judicial approval, which greatly contributes to the protection of human rights, since the court decides on the measures that deviate from human rights as an independent and autonomous state body. The measures taken by the two military services (VBA – Military Security Agency and VOA – Military Intelligence Agency) are only partially subject to judicial approval, which can be justified by the theoretical division into measures that deviate less and measures that deviate more from human rights. However, the role of the court should not be reduced to the mere approval of the measure. Active role of the court during the entire process of application of a measure (only those which are subjected to judicial approval) should become standard in our country. The Court, as an independent and autonomous state body, through decision-making and supervision of the implementation of the measures, should ensure the legality and, therefore that the goal of the measure is achieved. In this way, the court is the guarantor that the measures will be used to remove the circumstances that have called into question the normal functioning of the state, and that they will not become a means of dictatorship and the elimination of political opponents.

Keywords: security, security services, control, special investigative measures, judiciary.

Stručni rad

Primljen: 21. 6. 2017.

UDK: 343.983:53

Revidirana verzija: 30. 10. 2017.

005.334:614.841

Prihvaćen: 30. 1. 2018.

doi:10.5937/nabepo22-14330

SIMULACIJE POŽARA NA MOTORNIM VOZILIMA U FORENZIČKOM INŽENJERSTVU

Darko Zigar¹

Fakultet zaštite na radu Univerziteta u Nišu

Milan Blagojević²

Fakultet zaštite na radu Univerziteta u Nišu

Radovan Radovanović³

Kriminalističko-poličijska akademija, Beograd

Sažetak: Požari na motornim vozilima predstavljaju specifičnu oblast istraživanja u okviru naučne oblasti zaštite od požara. Značajno veći deo tog istraživanja posvećen je uzrocima požara na vozilima i načinima za njihovo utvrđivanje. Međutim, manja pažnja se posvećuje istraživanjima koja se odnose na potencijalni razvoj požara, kada do njega već dođe, i mogućnostima prenošenja požara na materijale i objekte koji se nalaze u blizini. Ovakav tip istraživanja ima za cilj određivanje „bezbednog“ rastojanja od vozila koje je u požaru u smislu da što kasnije dođe, ili da uopšte ne dođe do paljenja okolnog materijala, vozila i delova objekta u neposrednoj blizini.

Rezultati ovakvog tipa istraživanja mogu da se primene za određivanje „bezbednog“ rastojanja pri projektovanju parkinga, podzemnih garaža i uopšte prostora na kojima istovremeno može da se nađe više parkiranih vozila ili se u blizini nalazi neki objekat.

Ključne reči: *požar na vozilu, simulacija požara, Fire Dynamics Simulator (FDS), ekspertiza požara.*

¹ Docent, darko.zigar@znrfak.ni.ac.rs

² Redovni profesor, milan.blagojevic@znrfak.ni.ac.rs

³ Redovni profesor, radovan.radovanovic@kpa.edu.rs

Uvod

Istraživanje koje je prikazano u ovom radu je zasnovano na realnom požaru koji se dogodio pre dve-tri godine, pri čemu postoji i video-zapis požara (počev od razvijene faze požara do samog dogorevanja), koji su načinili očevici mobilnim telefonom. Poznati su svi podaci koji su relevantni za istraživanje, počev od tipa vozila, precizne lokacije vozila u odnosu na objekat u blizini i susedno vozilo, kao i podaci o njihovim požarnim opterećenjima i požarnim opterećenjima objekta u čijoj neposrednoj blizini su vozila bila parkirana. Osnovna svrha istraživanja je bila donošenje zaključka o tome pod kojim uslovima bi požar automobila koji je goreo, mogao da se prenese na susedni automobil, na spoljašnju stranu objekta, i eventualno, u unutrašnjost objekta.

Iako se radi o konkretnom požaru, za potrebe ovog rada podaci su uopšteni, a simulacija je urađena sa početkom koji se poklapa sa početkom faze razvijenog požara, tako da dobijeni rezultati (tok požara i posledice požara) mogu da se verifikuju na osnovu činjenica koje su zabeležene na video-snemu. Simulacija je urađena u programskom paketu *PiroSym (Fire Dynamics Simulator, FDS)*, a parametri simulacije i ostali detalji su opisani u radu.

1. Simulacioni model

Simulacioni model koji je opisan u daljem tekstu formiran je na osnovu istraživanja koja su poslednjih decenija rađena u svetu i koja su data u standardima, a pre svega se zasniva na podacima koji se odnose na brzinu oslobođanja toplote prilikom požara motornih vozila i na osnovu odgovarajuće maksimalne - vršne vrednosti količine oslobođene toplote.

Polazni parametri za simulaciju su preuzeti iz američkog standarda NFPA 502-2014 koji definiše brzinu oslobođanja toplote (HRR – eng. *Heat Release Rate*) pri požaru motornog vozila na dva načina - na osnovu podataka koji su dobijeni eksperimentom i kroz tzv. reprezentativne vrednosti, tabela 1.⁴

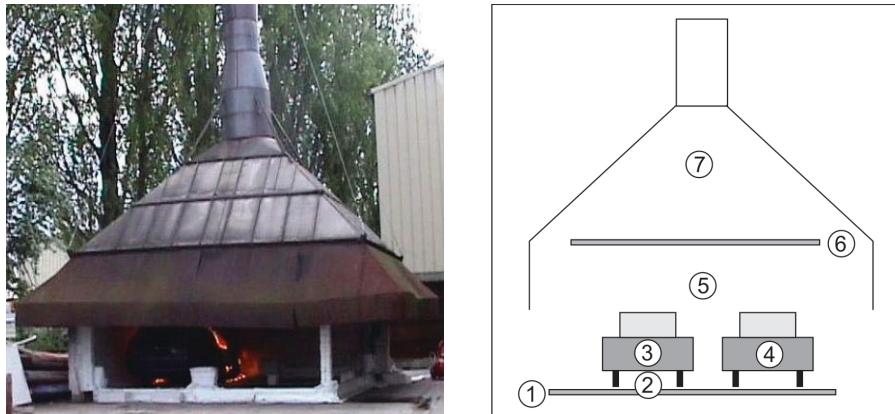
Američki standard u ovom delu takođe navodi da su eksperimenti pokazali da je požar na 60% putničkih vozila koja su korišćena u eksperimentu dostigao maksimalnu vrednost HRR za 20 minuta, i oko 85% u okviru pola sata od početka požara. Temperature koje su dostignute u eksperimentalnim požarima u ravni neposredno iznad vozila su bile u rasponu od 400 °C do 500 °C.

⁴ NFPA 502-2014 *Road tunnels, bridges, and other limited access highways*, Table A.11.4.1 Fire data for typical vehicles, pp. 34.

Tabela 1: Podaci o brzini oslobođanja toplote za tipična vozila

	Eksperimentalni HRR	Reprezentativni HRR		
	Maksimalna vrednost HRR [MW]	Vreme za dostizanje maks. vredn. HRR [min]	Maksimalna vrednost HRR [MW]	Vreme za dostizanje maks. vredn. HRR [min]
Putničko vozilo	5–10	0–54	5	10
Više putničkih vozila	10–20	10–55	15	20

Na drugoj strani, u Evropi su počev od 1995. i 1996. godine počela istraživanja ove problematike, pri čemu se kao reprezentativna izdvajaju istraživanja koja je u Francuskoj obavilo udruženje CTIMC i koja su kasnije dokumentovana u više radova (Schleich et al., 1999)⁵. Merenja HRR su obavljana u kalorimetru prikazanom na slici, gde su simulirani uslovi požara dva automobila na zatvorenem parkingu.

Slika 1: Realni izgled i šematski prikaz uslova eksperimenta: 1 – platforma za merenje gubitka mase, 2 – izvor paljenja, 3 – manje vozilo, 4 – veće vozilo, 5 – termoparovi za merenje temperature, 6 – tavanica na visini od 2,6 m, 7 – odvod produkata sagorevanja.

⁵ Schleich et al., *Development of design rules for steel structures subjected to natural fires in closed car parks*, European Commission, Luxembourg, 1999.

Eksperimenti su izvođeni pod različitim uslovima ventilacije za požar jednog i dva vozila, a merenja su obuhvatala količinu oslobođane toplotne i gubitak mase u jedinici vremena, toplotne flukseve i merenja temperature gasa i toksičnih produkata sagorevanja.

Ono što je od značaja za ovaj rad i predstavlja polaznu osnovu za simulaciju, jeste činjenica da su rezultati opisanih eksperimenata rezultirali klasifikacijom vozila u kategorije u odnosu na oslobođenu toplotnu energiju zavisno od mase vozila i, posledično, gubitka te mase u požaru, tabela 2.

Tabela 2: Gubitak mase i oslobođena toplotna energija za pojedine kategorije vozila

kategorija	masa [kg]	gubitak mase [kg]	oslobođena energija [MW]
1	850	200	6.000
2	1.000	250	7.500
3	1.250	320	9.500
4	1.400	400	12.000
5	1.400	400	12.000

Ukupno oslobođena toplotna energija za svaku kategoriju vozila je zasnovana na požaru vozila sa punim rezervoarom za gorivo. S obzirom da su kategorije vozila koje figurišu u tabeli 2 formirane na osnovu mase vozila, u istraživanju su navedene marke vozila pojedinih proizvođača i odgovarajući tipovi koji su bili u eksploataciji u vreme kada je istraživanje obavljano, tabela 3.

Tabela 3: Marke i tipovi vozila nekih proizvođača i odgovarajuće kategorije

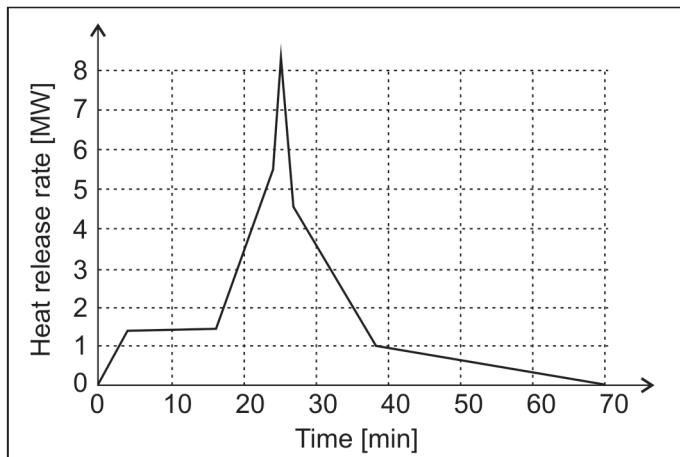
Marka	Kat. 1	Kat. 2	Kat. 3	Kat. 4	Kat. 5
Peugeot	106	306	406	605	806
Renault	Clio	Megan	Laguna	Safrane	Espace
Citroen	Saxo	ZX	Xantia	XM	Evasion
Ford	Fiesta	Escort	Mondeo	Scorpio	Evasion
Opel	Corsa	Astra	Vectra	Omega	Galaxy
Fiat	Punto	Bravo	Tempra	Croma	Frontera
Wolkswa-gen	Polo	Golf	Pasat	//	Sharan

Iako neki tipovi vozila koji su navedeni u tabeli 3 danas više nisu u upotrebi, u skladu sa tabelom 2 moguće je klasifikovati današnje tipove automobila.⁶

⁶ Automobil koji je bio predmet veštačenja i čiji požar je predmet simulacije opisane u radu je bio starijeg tipa i naveden je u tabeli.

Na osnovu opisanog istraživanja konstruisana je referentna kriva brzine oslobađanja toplove za jedan automobil, nezavisno od marke putničkog vozila, i ona se i danas koristi u inženjerskim proračunima, slika 2.

Bez obzira na činjenicu da je NFPA standard najdetaljniji i najobimniji u ovoj oblasti, treba imati u vidu da su gabariti i struktura vozila na američkom tržištu drugačija od evropskih vozila, pa je istraživanje u ovom radu zasnovano na podacima koji su navedeni u tabelama 2 i 3 i na osnovu prikazane referentne krive.

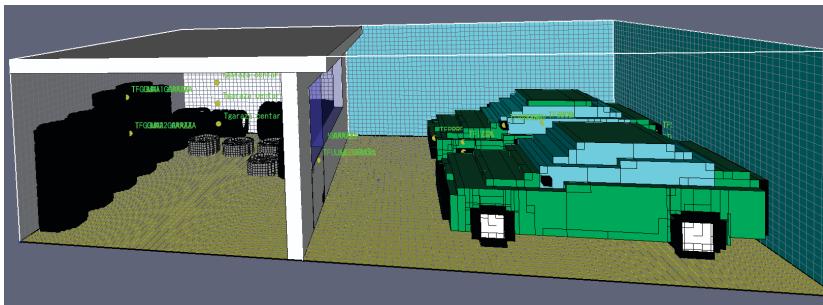
Slika 2: Predložena referentna kriva brzine oslobađanja toplove za jedan automobil

Sa referentne krive se vidi da se količina oslobođene toplove od 6 MW postiže posle nešto više od 20 minuta, tako da su to i bili polazni podaci za simulaciju. Ovakvom pristupu ide u prilog i već pomenuta činjenica da postoji video-snimanak požara o kome je reč u radu, i da se sa snimka vidi da je faza razvijenog požara nastupila otprilike posle 20 minuta.

Da bi se postiglo da simulacija kreće odmah sa razvijenim požarom, duž automobila je postavljen odgovarajući broj izvora paljenja („burnera“). Numerička mreža za simulaciju je definisana preko elementarnih zapremina sa dimenzijom ivice od 0,1 m. Treba napomenuti da smanjivanje dimenzija elementarnih zapremina ne vodi ka dobijanju značajno preciznijih rezultata, a pritom eksponencijalno povećava vreme potrebno za simulaciju bez obzira na performanse današnjih računara.

Na slici 3 je prikazan simulacioni model koji uključuje pored automobila koji je goreo, susedni parkirani automobil rastojanju od 80 cm. Automobil koji je goreo se nalazio ispred ulaznih vrata objekta na udaljenosti od 1,8 m od fasade objekta. Ulazna vrata objekta su bila metalna u donjoj trećini, dok su

gornje dve trećine vrata bile zastakljene poznatim površinama koje su uključene u simulaciju. Sam objekat (radionica) sadržao je požarno opterećenje oko 1.000 MJ/m^2 , tako da je pored pitanja koje se odnosilo na temperature koje su vladale na susednom automobilu, trebalo odgovoriti i na to da li je požar mogao da se prenese u unutrašnjost objekta. Osim metala i stakla, u simulaciji od materijala učestvuje i beton za zidove objekta. Požarno opterećenje u objektu je definisano nizom naslaganih automobilskih guma uz spoljni zid i u unutrašnjosti garaže.

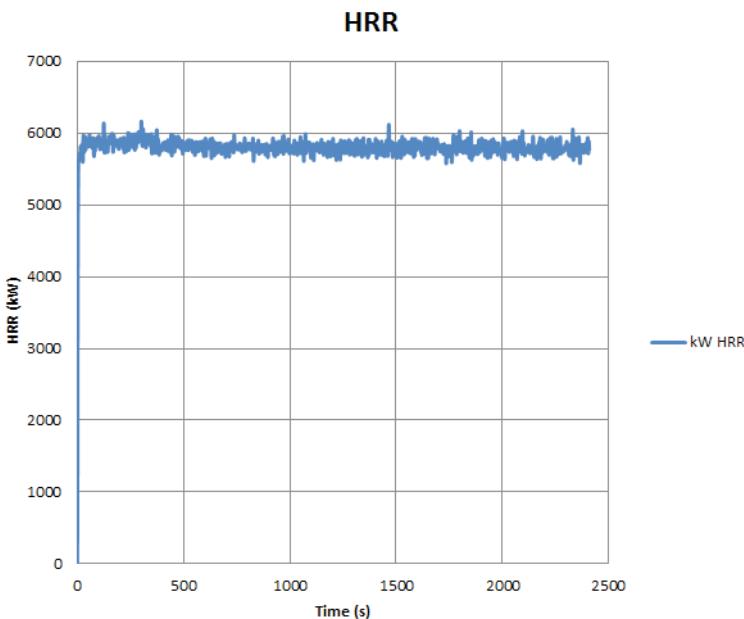
Slika 3: Izgled simacionog modela

Merenje vrednosti koje se dobijaju simulacijom (temperatura, incidentni toplotni fluks), obavljano je senzorima koji se nalaze na susednom automobilu, fasadi, ulaznim vratima i u unutrašnjosti garaže. Najveći broj senzora je postavljen na susednom automobilu, i to:

- po jedan senzor na prednjem i i zadnjem točku,
- po jedan senzor iznad prednjeg i zadnjeg točka,
- jedan senzor na bočnom staklu,
- jedan senzor na retrovizoru,
- jedan senzor na prednjem delu automobila – prednja maska i
- jedan senzor na zadnjem delu automobila – ‘stop’ svetlo.

Na spoljnoj strani objekta senzori su postavljeni na vratima (na metalnom delu, pošto staklo puca već na samom početku simulacije i na zidu, dok su u unutrašnjosti garaže senzori postavljeni na više mesta, i to na visinama od 1, m, 1,4 m i 1,8 m). Lokacije nekih od postavljenih senzora se takođe mogu videti na slici 3, dok su precizne lokacije svih senzora date delu rada koji se odnosi na rezultate simulacije.

Pošto se početak simulacije poklapa sa početkom razvijene faze požara na automobilu (20 minuta od samog početka požara), uzeto je da količina toplote koja se oslobođa u vremenu iznosi 6 MW za sve vreme trajanja simulacije od 2400 s, slika 4.

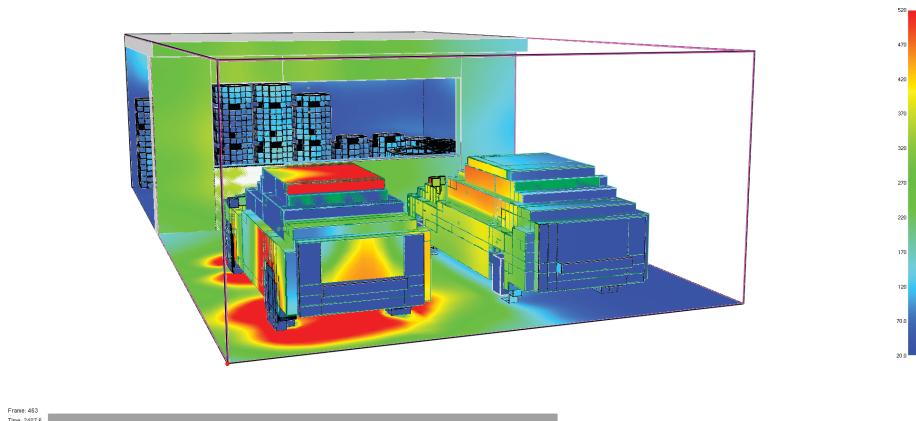
Slika 4: Brzina oslobađanja toplote tokom trajanja simulacije

2. Rezultati simulacije

Kao što je već rečeno, kreće sa početkom razvijene faze požara, u 20 minuta od početka paljenja i traje narednih 40 minuta (2.400 s) sa količinom oslobođene topline od 6 MW tokom trajanja simulacije. U ovom delu je prikazano nekoliko ekrana preuzetih iz modula *Smokeview* programa koji čine sastavni deo programskega paketa *Fire Dynamics Simulator (FDS)*.

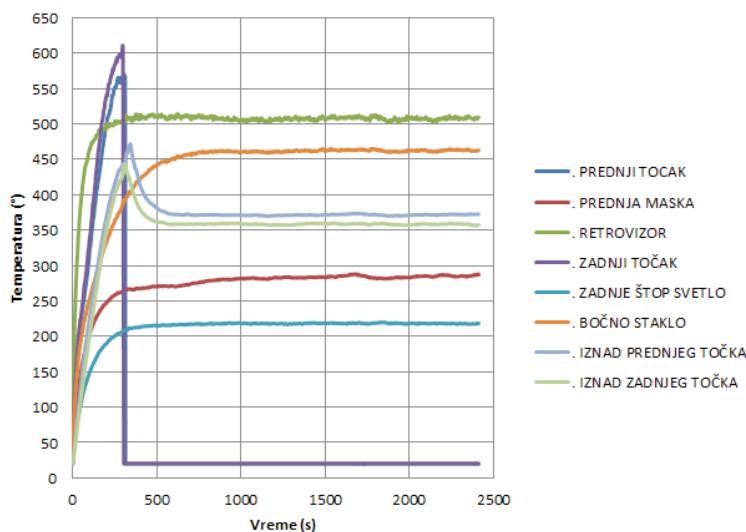
Kao dva osnovna parametra koji treba da posluže za donošenje pouzdanog zaključka u kojoj meri će doći prenošenja požara na susedni automobil i na objekat, za analizu je uzeta *temperatura* u pojedinim oblastima simulacionog prostora i *incidentni toplotni fluks*.

Iako slike (ekrani) koji su izdvojeni tokom simulacije u potpunosti vizuelno ilustruju raspodelu temperature u pojedinim oblastima simulacionog prostora (slika 5), sa grafika se precizno očitavaju zabeležene vrednosti za oba navedena parametra.

Slika 5: Raspodela temperature na kraju simulacije

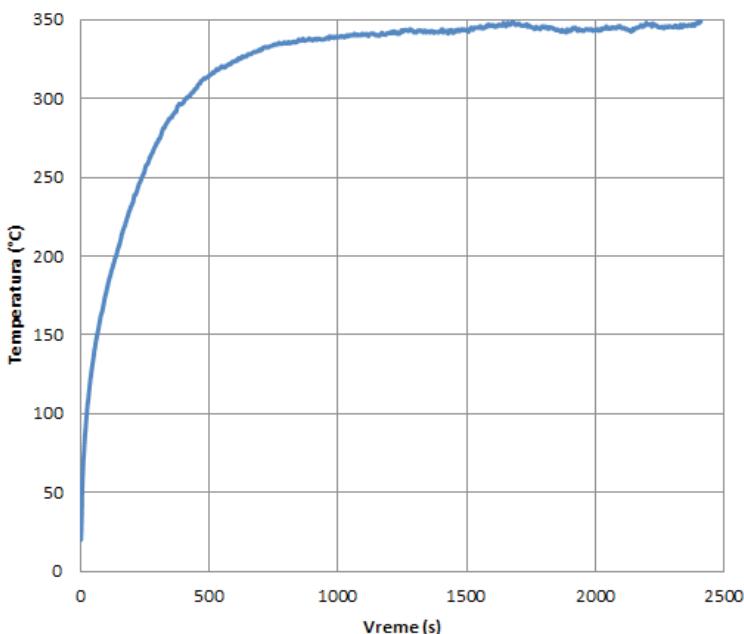
Na sledećim graficima su prikazane vrednosti temperature koja je izmerena na senzorima tokom trajanja simulacije. Kao što se vidi sa slike 6, ne računajući „pikove“ koji su izmereni na prednjem i na zadnjem točku, relativno konstantna visoka temperatura je izmerena na retrovizoru (oko 500°C), bočnom staklu automobila (oko 460°C) i iznad prednjeg i zadnjeg točka ($360\text{--}370^{\circ}\text{C}$).

Slika 6: Temperature na susednom automobilu tokom trajanja simulacije

Kada je u pitanju objekat ispred koga se nalazio parkirani automobil u požaru, temperatura na vratima (na metalnom delu, pošto je staklo uništeno

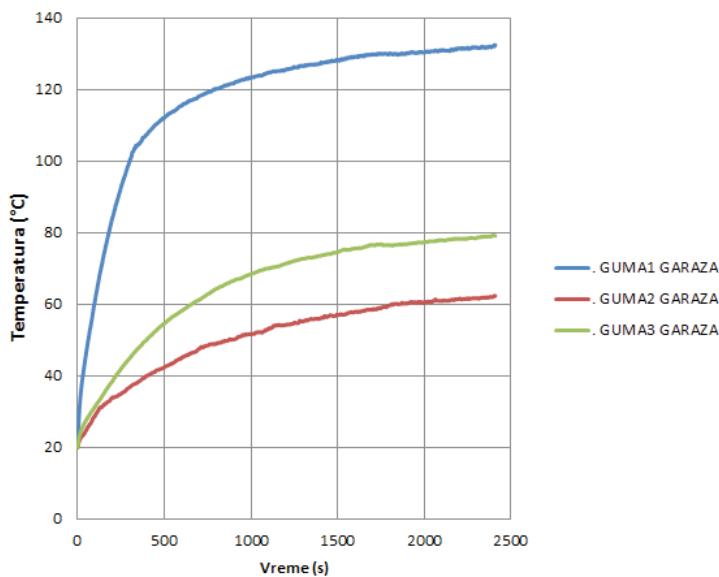
već pre početka razvijene faze požara) dostiže u prvih 10 minuta vrednost od oko 320°C koja se vrlo malo povećava do kraja simulacije (350°C na samom kraju simulacije), slika 7.

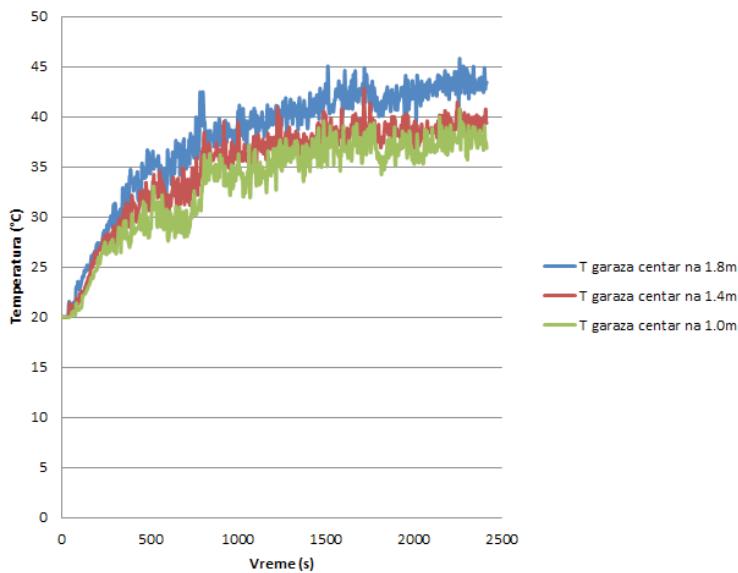
Slika 7: Razvoj temperature na ulaznim vratima objekta tokom simulacije

Temperature u unutrašnjosti objekta (garaže) razmatrane su na dva načina. Prvo, merene su temperature na guma, koje su predstavljale jedino požarno opterećenje koje je zadato simulacijom, i u samom centru garaže da bi se došlo do saznanja koja bi vrsta materijala koja se eventualno nalazi još u garaži mogla da se zapali. Senzori koji su merili temperaturu na guma su bili postavljeni na tri mesta, sa oznakama na grafiku na slici 8, na sledeći način:

- GUMA1 (senzor postavljen na gumi uz zadnji zid unutar garaže na visini od 1,75 m),
- GUMA2 (senzor postavljen na gumi uz zadnji zid unutar garaže na visini od 1,1 m) i
- GUMA3 (senzor postavljen na gumi uz prednji zid unutar garaže do prozorskog otvora na visini od 0,8 m), respektivno. Takođe, na slici 9 je prikazan grafik razvoja temperature u centru garaže.

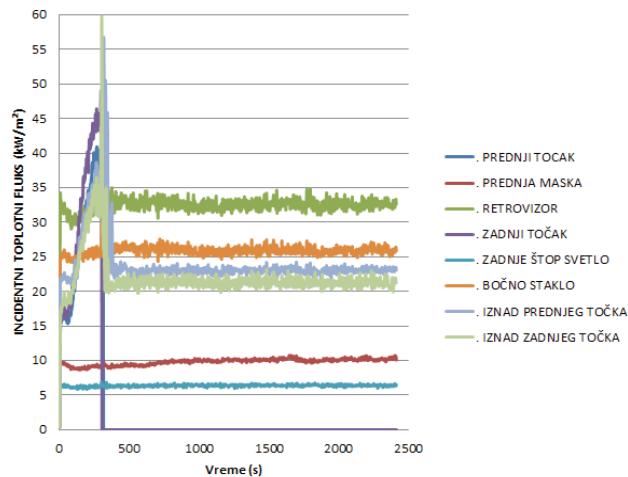

Slika 8: Temperature koje su izmerene senzorima na naslaganim gumama u garaži

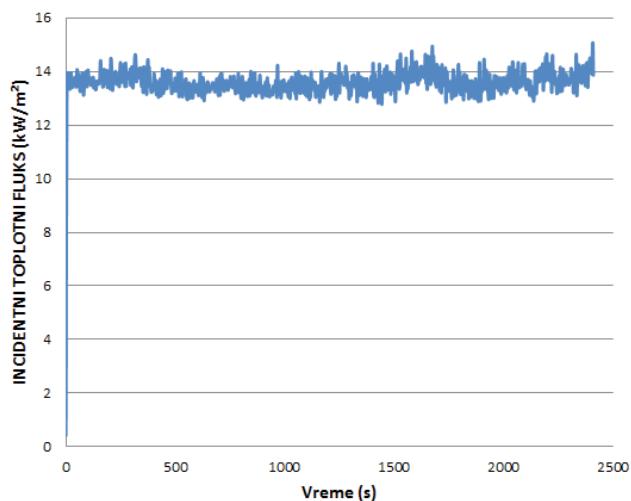

Slika 9: Temperature u centru garaže

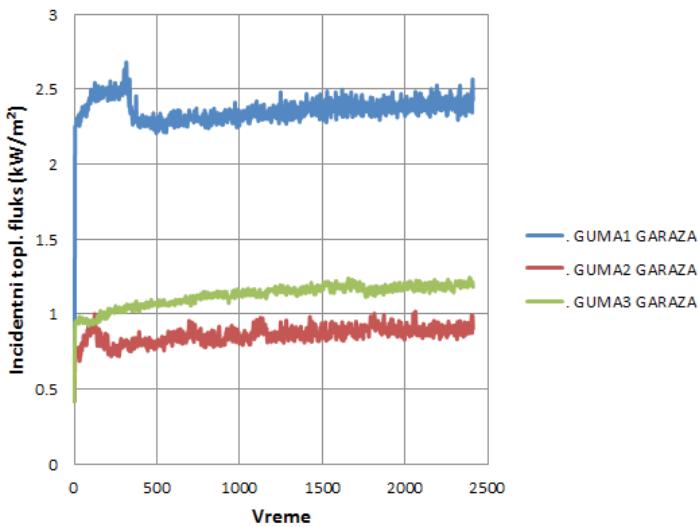
Imajući u vidu relativno visoku polaznu vrednost količine topoteke koja se oslobađa tokom požara automobila, bilo je značajno da se utvrde pojedine vrednosti incidentnog toplotnog fluksa u pojedinim oblastima simulacije. Na slici 10 su prikazane vrednosti incidentnog toplotnog fluksa na susednom automobilu, a na slikama 11 i 12 vrednosti na vratima garaže i na gumama koje se nalaze u unutrašnjosti garaže.

Slika 10: Incidentni toplotni fluks na susednom automobilu

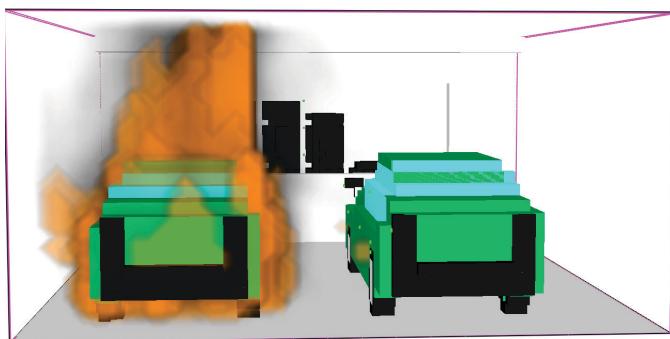
Slika 11: Incidentni toplotni fluks na ulaznim vratima

Slika 12: Incidentni toplofunksi na gumama u garaži

3. Analiza rezultata dobijenih simulacijom

Rezultati koji su dobijeni simulacijom zavisili su pre svega od prethodno definisanih rastojanja susednog automobila i objekta, kao i od definisanih materijala konstrukcije objekta i materijala u unutrašnjosti objekta. Rezultati su nedvosmisleno pokazali da dolazi do paljenja susednog automobila, a da postoji veoma mala verovatnoća da se požar prenese u unutrašnjost objekta, što je pokazala i vizuelizacija simulacije u modulu *Smokeview*, slika 13.

Slika 13: Trenutak kada dolazi do paljenja prednje gume susednog automobila (~1,5 minut od početka simulacije razvijene faze požara)

Analiza dobijenih rezultata koji se odnose na razvoj temperature pokazuju sledeće:

- temperature koje su vladale na susednom automobilu su dovoljno visoke da izazovu paljenje plastičnih (kućiste retrovizora, branici, maska hladnjaka, štop svetla, pa čak i krila i haube, pošto su kod pojedinih marki izrađeni od plastike), gumenih (gume na točkovima, kederi na vratima, prozorima i gepeku...), a po oštećenju stakala i prodoru toploće u unutrašnjost susednog automobila i tekstilnih delova (tapaciri vrata, poda automobila, sedišta...);
- temperature na spoljnoj strani objekta su takve da osim pucanja stakla nisu mogle da izazovu veća oštećenja sa ovako definisanim materijalima; međutim, ako bi na fasadi bio prisutan drugi materijal, na primer plastika, drvo, guma ili tekstilna zavesa na prozorskim otvorima, postoji realna mogućnost da bi se požar proširio i na objekat; ovo posebno važi za ulazna vrata u garaži gde su zabeležene vrednosti temperature do 350°C, što se prema (<http://www.firebaseio.umd.edu/material-database.php>) može smatrati kritičnom vrednosti za slučaj da su vrata bila izrađena od drvenog materijala;
- temperature na gumama u garaži su u graničnoj oblasti vrednostima koje ne bi mogle da izazovu dalje paljenje samih guma i okolnog materijala, što važi i za temperature u centru garaže.

Do sličnih rezultata se dolazi i analizom toplotnog fluksa. Da bi toplota koja se prenosi zračenjem plamena dospila granične vrednosti incidentnog toplotnog fluksa za pojedine materijale, one bi trebalo da imaju vrednosti iznad 12,5 kW/m². Vrednosti od 15 kW/m² do 60 kW/m², zabeležene su na skoro svim postavljenim senzorima na susednom automobilu (izuzev kod prednje maske i štop svetla gde su vrednosti incidentnog toplotnog fluksa iznosile od 6 kW/m² do 10 kW/m²), pa se susedni automobil može smatrati ugroženim sa aspekta zapaljenja incidentnim toplotnim fluksom. Na ulaznim vratima garaže zabeležene su vrednosti incidentnog toplotnog fluksa od oko 14,5 kW/m², ali s obzirom da se radi o metalnim vratima, ova vrednost za konkretni slučaj ne bi izazvala prenos požara sa zapaljenog automobila na objekat. Najzad, što se tiče unutrašnjosti objekta, vrednosti zabeleženog incidentnog toplotnog fluksa na uskladištenim gumama bile su u rasponu od 0,8 kW/m² do 1,3 kW/m², tako da objekat i uskladišteni materijal u njemu nisu ugroženi sa aspekta zapaljenja incidentnim toplotnim fluksom.

Zaključak

Iako je prvobitni motiv ovog istraživanja bio sasvim koncretan, da se simulacijom rekonstruiše događaj koji se ranije desio i da se dobijeni rezultati uporede sa video-zapisom koji prikazuje samo deo dešavanja tokom požara, ova studija slučaja ima daleko dublje implikacije. Analiza dobijenih rezultata je pokazala pod kojim uslovima (rastojanja, požarno opterećenje vozila i objekta u neposrednoj blizini) može da dođe do prenošenja požara. S druge strane, prikazanim istraživanjem je postavljena dobra osnova za dalja istraživanja u nekoliko pravaca, od kojih se izdvajaju dva pravca koja se odnose, pre svega, na projektovanje parkinga i zatvorenih garaža: definisanje bezbednog rastojanja između vozila i definisanje građevinskih karakteristika elementa objekata koji se nalaze u neposrednoj blizini.

Literatura

1. Collier P. C. R; *Car parks – Fires involving modern cars and stacking systems*, Branz study report SR 255 (2011), New Zealand, 2011.
2. European Commission, *Development of design rules for steel structures subjected to natural fires in closed car parks*, report EUR 18867 EN, 2004.
3. NFPA 502-2014 *Road tunnels, bridges, and other limited access highways*, NFPA, USA, 2014.
4. Schleich et al., *Development of design rules for steel structures subjected to natural fires in closed car parks*, European Commission, Luxembourg, 1999.
5. Southwest research institute, *Development of a database of full-scale calorimeter tests of motor vehicle burns*, final report, Motor vehicle fire research institute, VA USA, 2008.
6. Spearpoint M. J., Tohir M. Z. M., Abu A. K., P. Xie, *Case Studies in Fire Safety* 3, Elsevier, 2004, pp. 44–50 (journal homepage: www.elsevier.com/locate/csfs).
7. Yuguang L., Assessment of Vehicle Fires in New Zealand Parking Buildings, *Fire Engineering Research Report*, 04/2, New Zealand, 2004.
8. Blagojević M., Radovanović R., Roganović S., Forensic Study of The Short Circuit as a Cause of Fire, pp. 79–96, *NBP Journal of Criminalistics and Law*, Vol. XV, №1, Criminal Justice and Police Academy, Belgrade, 2010.

SIMULATION OF MOTOR VEHICLE FIRES IN FORENSIC ENGINEERING

Darko Zigar¹

University of Niš

Faculty of Occupational Safety

Milan Blagojević²

University of Niš

Faculty of Occupational Safety

Radovan Radovanović³

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: Motor vehicle fires represent a specific field of research within scientific field of fire protection. A considerably larger part of this research is dedicated to the causes of vehicle fires and the manners of their detection. However, little attention is dedicated to research of potential fire development once it has already started and the possibilities of its transferring to nearby materials and objects. This type of research is aimed at determining “safe” distance from a vehicle on fire in order to postpone as much as possible or prevent igniting of surrounding materials, vehicles and parts of nearby facilities.

The results of this type of research can be applied on determining „safe“ distance when designing parking lots, subterranean garages and generally the spaces where several parked vehicles can be found or in cases a facility is located in their vicinity.

Keywords: vehicle fire, fire simulation, Fire Dynamics Simulator (FDS), fire expertise

¹ Assistant professor, darko.zigar@znrfak.ni.ac.rs

² Full professor, milan.blagojevic@znrfak.ni.ac.rs

³ Full professor, radovan.radovanovic@kpa.edu.rs

Prilozi

Objavljeno u: *Policjski glasnik*, god. 3, br. 2/1907, str. 12–13

PRIMENA NAUČNIH METODA
U POLICIJSKIM I SUDSKIM ISTRAGAMA

od R. A. Reiss-a
profesora policije na univeritetu u Lozani

Čovečanstvo napreduje, ali se ovaj napredak ne sastoji samo u dobru, već i u zlu.

Dok se naši odlični fizičari, hemičari i tehničari trude svim silama, da današnje naučne metode usavrše, ili da ih potpuno zamene novim i boljim, dотле se zločinci koriste njihovim otkrićima, da bi usavršili svoje zločinačke postupke.

Ne viđamo li poslednjih godina opasne kradljivce kako se služe najnovijim otkrićima o topljenju čelika u cilju otvaranja i pljačkanja kasa? Ne upotrebljuju li se u poslednje vreme najopasnije i po principima moderne hemije tačno spravljene eksplozivne materije za ubijanje mnogobrojnih nevinih žrtava?

Očigledno je, dakle, da i kriminalitet napreduje, i da njegov napredak ide uporedo sa napretkom nauke.

To je policija, koja ima dužnost da zaštitи društvo od zločinaca; da iznalazi izvršioce zločina; da osujećava mahinacije zločinaca i da predupređuje nove

zločine. Ovo otkrivanje zločinaca i njihovih saučesnika postaje sve teže i teže kako zbog razvijenosti saobraćaja, koji im dopušta da za kratko vreme prelaze velike prostorije, tako i zbog rafinerije s kojom se danas vrše zločini, naročito protiv imovine.

Stara policijska sredstva nedovoljna su za današnje prilike; potrebno je boriti se sa zločincima jednakim oruđem i, po mogućству, nadmašiti ih u oštromlju, a ovo se može postići samo primenom naučnih metoda u policijskim i sudskim istragama. Primena ova, za koju se ima zahvaliti Bertilonu, Grosu, braći Minovićima, Lagasanju, Galtonu i dr. postala je u poslednje doba specijalna grana nauke pod imenom „Naučna policija“ (Police scientifique).

U jednom svom radu, koji je čitan na šestom međunarodnom kriminalno-antropološkom kongresu u Turinu, naš kolega i prijatelj Alfredo Ničeforo dao je ovu definiciju novoj nauci: „Naučna policija sastoji se u primeni naučnih poznavanja u istraživanjima koja imaju za cilj da utvrde identitet izvesne ličnosti ili da odrede ulogu jednog lica ili stvari u izvršenom krivičnom delu“. Ovoj definiciji mi bismo još dodali: „i poznavanju načina rada različitih kategorija zločinaca“.

Potrebno je da pregledamo, bar u opštim potezima, ovu primenu naučnih znanja u oblasti policijskih i sudskih istraga. Izjavljujemo odmah, da fotografisanje zauzima vrlo važno mesto na ovom polju.

Ono, što pre svega imamo da ispitamo, to je mesto na kome je zločin izvršen. Ispitivanje ovo obuhvata: topografski pregled ovog mesta, pregled leša, istraživanje tragova, otisaka, krvnih mrlja i ispitivanje oruđa, kojim je zločin izvršen.

Topografsko pregledanje mesta izvršenog zločina konstatuje se uvek pomoću fotografisanja, koje se ponekad dopunjaje snimcima. Ovi poslednji u većini slučajeva nekorisni su, pošto nam Bertilonov metrički aparat dopušta, da na samoj fotografiji čitamo distanciju i veličinu pojedinih predmeta, i da na ovaj način sastavimo tačan plan fotografisanog mesta.

U našem delu: „Sudska policija“, mi smo za fotografiju mesta izvršenog zločina kazali ovo:

1. Kao potpuno veran dokumenat, ona će (fotografija) u svakom momentu moći pružiti isledniku tačnu sliku mesta izvršenog zločina i na ovaj način poslužiti mu kao jedna vrsta podsetnika. U mnogim slučajevima, pak, podsetnik ovaj od neocenjene je koristi isledniku. Izlazeći na mesto izvršenog zločina, u cilju uviđaja, islednik po pravilu zabeleži sve važnije stvari, za koje veruje da su od važnosti po istragu, ali se često dešava, da ovom prilikom propusti neke detalje, koji se docnije, u toku istrage, pokažu kao vrlo važni i od presudnog uticaja. Naknadni uviđaj na licu mesta u većini slučajeva nemoguće je; jedina je fotografija, koja nam u ovoj prilici može pomoći.

Potreba fotografisanja mesta izvršenog zločina nesumnjivo je korisna još i zbog jednog drugog razloga: da posluži kao kontrola jednom, čisto psihološkom fenomenu. Poznata je stvar, da mi vidimo samo ono šta hoćemo da vidi-mo. Tako isto poznato je, da činovnik prilikom vršenja uviđaja, ili ma kakvog sudsko-policijskog konstatovanja, posle vrlo kratkog vremena stvara mišljenje o prirodi zločina, nesrećnog slučaja i t.d., i da u smislu ovog stvorenenog mišljenja produžuje dalju istragu. Tražeći tipične znake, u smislu svog mišljenja, on se retko kad osvrće na sitne detalje. On ih čak i ne vidi, jer neće da ih vidi. Protivno ovom, fotografski aparat vidi sve i beleži – snima – sve.

2. Fotografska slika mesta izvršenog zločina služi korisno i za dokazivanje na sudskom pretresu. Izgled ovog mesta u najviše slučajeva nepoznat je onima, koji su pozvani da uzimaju učešća u pretresu. Neosporno je, da će oni biti u stanju, da tok pretresa prate sa mnogo većim razumevanjem, ako pred sobom budu imali sliku mesta na kome je zločin izvršen i njegov izgled odmah po izvršenom zločinu. Izlišno je pominjati, da će i sama sudska odluka u mnogim slučajevima biti, zbog ovoga, preciznija.

3. Fotografija mesta zločina može takođe uticati psihološki bilo na samog okrivljenog bilo na sudije. I najbolji uviđaj nije u stanju da potpuno verno predstavi svu grozu jednog ubistva, kao što je to slučaj sa fotografijom. Ovu vrednost fotografije odlično je pojmio jedan od najpoznatijih pariskih advokata, kad je na jednom skorašnjem pretresu zbog ubistva energično protestovao protiv pokazivanja fotografije mesta izvršenog zločina porotnicima. Ne izlazeći, po dužnosti, na lice mesta izvršenog zločina sudije, neosporno, imaju pravo, u interesu svoje odluke, da se, u cilju što tačnijeg informisanja, posluže fotografijom, i istražna vlast dužna je, da im ovu stavi na raspoloženje.

4. I najzad, razni detalji, otkriveni pomoću fotografisanja na mestu izvršenog zločina, kao što su: otisci nogu, prstiju, krvne mrlje i t.d. mogu vrlo često korisno poslužiti za konstatovanje identiteta i istraživanje nepoznatih zločinaca.

Topografsko pregledanje mesta obuhvata još i istraživanje pravca napada, kao i istraživanje otisaka nogu, o kojima ćemo docnije govoriti.

Po svršenom topografskom pregledu, treba odmah pristupiti pregledu i ispitivanju leša u slučajima ubistva i samoubistva. Pregled ovaj, a naročito položaj leša, u mnogim prilikama jasno nam pokazuje: da li imamo posla sa ubistvom ili samoubistvom. Ali se vrlo često dešava, da imamo posla sa sumnjivim slučajima u kojima je u nedoumici i sam sudski lekar, koji je pozvan da se u poslednjem stepenu izjasni o uzroku smrti. Nisu retki slučaji, naročito kod vešanja, da položaj leša i njegov spoljni izgled idu u prilog samoubistvu, dok se u stvari ima posla sa zločinom. Za utvrđenje ovog fakta mogu veoma korisno da posluže razne okolnosti sa mesta izvršenog zločina, kao što su: ugažena trava, izlomljeno granje, ispreturan nameštaj, ostavljena prašina ili blato

sa obuće zločinca i t.d. Na osnovu ovih okolnosti pažljivi posmatrač zaključiće vrlo lako, da je smrt rezultat vešto izvršenog zločina, i da se zločinac naročito trudio, da svoj zločin maskira samoubistvom.

Izlišno je naglašavati, da položaj nađenog leša treba fotografisati sa raznih strana. Fotografija ova od koristi je i sudsakom lekaru prilikom sastavljanja raporta, i istrazi za studiranje izvršenog zločina.

Uočavanje važnosti pobrojanih okolnosti na mestu zločina, kao i poznavanje metoda za njihovo istraživanje, spada u delokrug naučne policije. Istraživanja ove prirode ponekad su veoma teška, i zahtevaju specijalna znanja. Bez poznavanja i izučavanja sličnih slučajeva, danas je vrlo teško, da ne rečemo nemoguće, voditi uspešno policijske i sudske istrage.

Ogromnu važnost pojedinih detalja na mestu izvršenog zločina odlično je uočio i istakao poznati Konan Dojl u doživljajima Šerloka Holmsa. I ako većina njegovih opservacija pripada oblasti fantazije, ipak mnoge imaju praktične vrednosti, i bile su uspešno upotrebljene u mnogim teškim slučajima.

Položaj stolica i ispreturnan nameštaj, usled borbe žrtve sa napadačem, pružaju nam obično dragocene podatke o načinu i obliku borbe.

Ugažena trava i izlomljene grane pokazuju nam pravac kojim je zločinac pobegao, a ivice na probijenom staklu pravac kojim je kuršum došao. U slučaju zadavljinjanja ili vezivanja žrtve, način kojim je čvor zavezan može nam ponekad odati zločinčevu profesiju.

Ali, od svih okolnosti, otkrivenih na mestu izvršenog zločina, za istragu i identifikaciju zločinaca najvažniji su krvni tragovi, otisci nogu i prstiju i tragovi oruđa kojim je zločin izvršen.

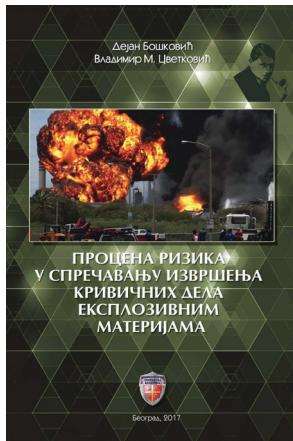
Pomoću krvnih tragova možemo doznati mnoge važne i po istragu veoma korisne stvari. Tako n.pr. velika lokva krv na zemlji, podalje od leša, dokazuje nam nesumnjivo, da je žrtva posle prvog pada ustala i docnije ponovo pala. Krvni tragovi u pravcu duguljastom, dokazuju jasno, da je onaj, iz čije je rane krv curila, bio u pokretu.

Tragovi nogu – stopala – kazuju nam vrlo mnogo, a na prvom mestu pravac hoda žrtve i napadača. Pomoću njih u stanju smo, dalje, zaključiti: da li je ličnost, koja ih je proizvela, išla polako, ili je trčala ili je, najzad stojala nepomično.

(nastaviće se)

S francuskog D. Đ. Alimpić

Prikazi

Dejan Bošković, Vladimir Cvetković
*Procena rizika u sprečavanju izvršenja
krivičnih dela eksplozivnim materijama*

Beograd: Kriminalističko-polička akademija, 2017, 147 str.

Marija Mićović¹

Kriminalističko-polička akademija, Beograd

Monografija sadrži 147 stranica kompjuterom kucanog teksta i podeljen je na šest osnovnih delova (celina).

U uvodnom poglavlju autori predstavljaju temu monografije kroz odgovor na pitanje zašto je važno sagledati aktuelnost problematike opasnih materija, a posebno eksplozivnih, i to naročito u odnosu na prisutnu opasnost od izazivanja udesa, odnosno izvršenja krivičnih dela eksplozijom eksplozivnih materija sa težim posledicama po život ljudi, imovinu i životnu sredinu, koji su poslednjih godina sve prisutniji.

U skladu sa metodološkim principima društvenih nauka autori su jasno i precizno definisali predmet i problem istraživanja naglašavajući značaj interdisciplinarnog pristupa izučavanju ove materije upravo zbog njene kompleksnosti.

Sasvim opravdano autori nas u drugom poglavlju monografije upoznaju sa sadržajem koji se odnosi na pojам, podelu i vrste opasnih i eksplozivnih materija. Takođe, autori nas upoznaju i sa merama zaštite i nadzora u proizvodnji, prometu, transportu i skladištenju eksplozivnih materija i njihovim uticajem na otklanjanje uzroka i identifikaciju rizika od izvršenja krivičnih dela sa ak-

¹ Naučni saradnik, marija.blagojevic@kpa.edu.rs

centom na ulogu Sektora za vanredne situacije. Svi subjekti koji obavljaju bilo koju vrstu delatnosti sa eksplozivnim materijama dužni su da, u okviru svojih zakonskih ovlašćenja, preduzimaju odgovarajuće zaštitne mere i mere nadzora u cilju otklanjanja uzroka i rizika od izvršenja krivičnih dela eksplozivnim materijama.

Detaljnom analizom zakonskih i podzakonskih propisa koji se odnose na proizvodnju, promet, prevoz i skladištenje eksplozivnih materija, kao i na mere zaštite eksplozivnih materija, konstatiše se da su u Republici Srbiji, sa izvesnim izmenama i dopunama, još uvek u primeni propisi koji su doneti osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka te da je Republici Srbiji potrebna nova normativopravna regulativa celokupne problematike koja se odnosi na eksplozivne materije, koja će biti usklađena sa pozitivnim zakonodavstvom i odgovarajućim međunarodnim aktima kao i aktuelnim društvenim potrebama. Treći deo monografije posvećen je klasifikaciji krivičnih dela koja se mogu izvršiti eksplozivnim materijama uz njihovu kraću kriminalističko-stratešku analizu. U okviru ovog dela monografije, autori su se odlučili za klasifikaciju krivičnih dela u tri grupe jer značaj te klasifikacije (str. 36, 37) jeste što ukazuje da krivična dela koja se mogu izvršiti u vezi sa eksplozivnim materijama nisu podjednako uzročno povezana sa poštovanjem propisa o prometu i prevozu eksplozivnih materija. Takođe, autori nam ukazuju na značaj kriminalističko-strateške analize krivičnih dela izvršenih eksplozivnim ili drugim opasnim materijama; ona je veoma bitna jer omogućava sagledavanje efikasnosti preventivne i reprezivne delatnosti policije i drugih nadležnih subjekata. Takođe, može i da ukaže na indikatore, tj. na rane upozoravajuće signale od značaja za procenu rizika i planiranje adekvatnih preventivnih mera u cilju otklanjanja i sprečavanja potencijalnih opasnosti izvršenja krivičnih dela eksplozivnim materijama.

Četvrti deo predstavlja fokus sadržaja rukopisa i nosi naziv „Značaj procene rizika za sprečavanje izvršenja krivičnih dela koja se mogu izvršiti eksplozivnim materijama“, pa je naučno opravdano da se posebna pažnja posveti svim bitnim elementima rizika, počev od njegovog pojma, klasifikacije, metodologije procene rizika u osnovnim delatnostima sa eksplozivnim materijama, sa osvrtom na međunarodne aspekte upravljanja rizikom i ukazujući na specifičnosti procene rizika i na aktivnosti u njihovoј proceni, da bi se na kraju izneli osnovni sadržaji o metodama koji se mogu koristiti u proceni rizika od izvršenja krivičnih dela eksplozivnim materijama i objasnile mere privrednih subjekata na otklanjanju i smanjenju rizika od izazivanja udesa i izvršenja krivičnih dela, što ima poseban preventivan karakter.

U ovom delu su, na osnovu rezultata sprovedenih istraživanja obrađeni sadržaji koji se odnose na pojam i klasifikaciju rizika, metodologiju procene rizika izvršenja krivičnih dela u proizvodnji, prometu, transportu i skladištenju eksplozivnih materija, sa posebnim osvrtom na postupak procene rizika i nje-

gov značaj za sprečavanje izvršenja krivičnih dela eksplozivnim materijama, ukazujući na specifičnosti i značaj procene takvih rizika. Poseban doprinos predstavlja pojedinačna razrada metoda koji se mogu koristiti za procenu rizika od izvršenja krivičnih dela eksplozivnim materijama, kao i prezentirane specifičnosti u proceni ekoloških rizika. Na kraju ovog dela, na osnovu teorijskih istraživanja i aktuelne prakse, detaljno su obrađeni sadržaji koji se odnose na mere privrednih subjekata na otklanjanju i smanjenju rizika od izazivanja udesa i izvršenja krivičnih dela eksplozivnim materijama.

Peti deo monografije, pod naslovom „Analiza međunarodne i nacionalne pravne regulative i standarda od značaja za procenu rizika i za sprečavanje i suzbijanje krivičnih dela koja se izvršavaju eksplozivnim materijama“, detaljno obrađuje međunarodnopravna dokumenta i standarde od značaja za procenu rizika, uz osvrt na nacionalno zakonodavstvo i standarde iz oblasti eksplozivnih materija i njihov uticaj na procenu rizika i sprečavanja izvršenja krivičnih dela eksplozivnim materijama. Poseban doprinos ovom delu daje obrada komparativne analize usklađenosti nacionalnog zakonodavstva sa Evropskim pravom u oblasti eksplozivnih materija.

Šesti deo je posvećen osnovnim teorijskim konceptima rada policije i njihovoj korelaciji sa procenom rizika od izvršenja ovih krivičnih dela, gde je posebno ukazano na prednosti proaktivnog delovanja policije u cilju postizanja većeg preventivnog efekta, s tim što su posebno obrađene mogućnosti preventivnog delovanja policije nakon krivičnog dela izvršenog nekom od eksplozivnih materija.

Autori su mišljenja da proaktivna delatnost omogućava otkrivanje uzroka i uslova u određenoj sredini koji pogoduju vršenju krivičnih dela, uočavanje potencijalnih opasnosti i faktora rizika, prognozu određene vrste kriminaliteta i mogućih novih rizika i preduzimanje radnji i mera za otklanjanje i smanjenje takvih rizika pre nego što prouzrokuju neki kriminalni događaj sa štetnim posledicama.

Nova filozofija rada policije, koju autori analiziraju u monografiji, jeste koncept policije u zajednici koji se ogleda u aktivnostima policije da sa odgovarajućim obaveštenjima, na jasan i razumljiv način upoznaje zajednicu sa bitnim podacima i problemima vezanim za opasnosti koje prete od eksplozivnih materija i o radnjama i merama koje se preduzimaju na rešavanju prisutnih problema.

Autori su na jasan i razumljiv način dali odgovore na pitanja o značaju procene rizika sprečavanja izvršenja krivičnih dela eksplozivnim materijama, bitnoj delatnosti privrednih društava, policije i Sektora za vanredne situacije, kao i značaj njihove međusobne saradnje posebno u nadzoru i kontroli u radu sa eksplozivnim materijama kako bi se blagovremeno identifikovali rizici i preuzele odgovarajuće preventivne mere na njihovom otklanjanju i smanjenju.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

NBP : Nauka-Bezbednost-Policija : journal of
criminalistics and law = јурнал за криминалистичку и праву
/ editor-in-chief Biljana Simeunović-Patić. - Vol. 1, no. 1
(1996)- . - Belgrade : Academy of Criminalistic and
Police Studies, 1996- (Čačak : Univerzal). - 24 cm

Tri puta годишње.

ISSN 0354-8872 = НБП. Наука, безбедност, полиција
COBISS.SR-ID 125217799